

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 45, 1994

CENA 29 Sk

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

OBSAH

Nejubilejný úvodník	3
Ján Horecký: Zvuková stavba starej gréčtiny	5
Viktor Krupa: Niektoré vlastnosti jazykového priestoru	12
Alexandra Jarošová: Východiská dvojjazyčnej lexikografie (Konfrontačná semaziológia a onomaziológia)	19
Sachia Daržágin — Ludmila Franeková — Milan Rusko: Rečová konverzia a syntéza slovenčiny	31

Rozhľady

Ján Horecký: O predmete jazykovedy	45
--	----

Recenzie

Blanár, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho aspektu. J. Furdík	49
Sekaninová, E.: Dvojjazyčná lexikografia v teórii a praxi. K. Bužassyová	52
Dolník, J. — Benkovičová, J. — Jarošová, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. J. Horecký Encyklopédia jazykovedy. J. Dolník	58
Fügedi, E. — Gregor, F. — Király, P.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku — Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. P. Žigo	60
Bradean-Ebinger, N.: Sprachkontakte und Zweisprachigkeit in Fennoskandinavien. I. Ripka	63
Pellegrini, G. B.: Ricerche Linguistiche Balcanico-Danubiane. L. Králik	65

Referáty

A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. J. Bosák	69
Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. P. Žigo	71

Kronika

Životné jubileum profesora Jána Findru. J. Klinciková	72
4. medzinárodná sociolingvistická konferencia v Sofii. S. Ondrejovič	74
Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. D. Šlančová	74

СОДЕРЖАНИЕ

Неюбилейное слово	3
Ян Горецки: Фонологическая система древнего греческого языка	5
Виктор Крупа: Некоторые особенности языкового пространства	12
Александра Ярошова: Теоретические основы двуязычной лексикографии (Сопоставительная семасиология и ономасиология)	19
Сашия Даржагин — Людмила Франекова — Милан Руско: Конверсия и синтез словацкого языка	31

Обзоры

Ян Горецки: О предмете языкознания	45
--	----

Рецензии

Blanar, V.: Сопоставление лексики славянских языков с диахронической точки зрения. Ю. Фурдик	49
Секанинова, Э.: Теория и практика двуязычной лексикографии. К. Бузашиова	52

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 45, 1994

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL
of the **Ludovít Štúr** Linguistic institute of the Slovak Academy of Sciences
Volume 45, 1994

Published semianually in 80 pp.
by the Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Address of the Editorial Board:
813 64 Bratislava, Panská 26, Slovakia
Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D—8000 München,
Germany

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 45, 1994

Издается два раза в год на 80 стр.
Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Словакия
Подписки принимает: KUBON und SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D—8000 München, Germany

REDAKČNÁ RADA

J. Bosák (hlavný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký, J. Kačala, R. Krajčovič, A. Král,
V. Krupa, J. Mistrík, S. Ondrejovič, I. Ripka, J. Sabol, E. Sekaninová, M. Šimková (výkonná redaktorka)

NEJUBILEJNÝ ÚVODNÍK

Na tomto mieste sme roky uvádzali predpisované ideologické úvodníky, jubilejný úvodník sme mali naposledy uverejnený pred pätnástimi rokmi, r. 1979, keď Jazykovedný časopis vstúpil do 30. ročníka. Hoci ideologické úvodníky sú už našťastie minulosťou a 45. ročník, ktorý začíname, je iba „polojubilejný“, aj tak má tento rok pre nás ako vedecký časopis osobitý význam. Od 45. ročníka je Jazykovedný časopis navrhnutý na zaradenie medzi karentované časopisy ISI — Institute for Scientific Information vo Philadelphii (USA) — a na zaradenie do indexov ISI.

Tento fakt pokladáme za mimoriadne závažný, no rovnako i záväzný tak pre redakciu, ako aj našich prispievateľov. Nejde pritom o akési porovnávacie „zrovnocenenie“ jazykovedy s ostatnými vednými disciplínami, ale predovšetkým o naše „preniknutie“ do medzinárodných informačných databáz. Ak doteraz informačné toky prostredníctvom nášho časopisu smerovali viac-menej iba k nám (recenzovanie významných zahraničných publikácií, rozhľadové metodologické články a pod.), teraz sa nám naskytá príležitosť nasmerovať ich aj opačným smerom — od nás.

Keď si zalistujeme najmä v posledných dvadsiatich ročníkoch nášho časopisu, nájdeme v ňom dosť štúdií, ktoré profilovali teoreticko-metodologickú orientáciu našej jazykovedy a ktoré by si našli miesto aj vo svetovom vedeckom kontexte. Túto teoreticko-metodologickú orientáciu Jazykovedného časopisu by sme chceli ďalej rozvíjať najmä v oblasti všeobecnej jazykovedy a slovakistiky, aj s ohľadom na interdisciplinárne postupy.

Podstatne by sme však chceli rozšíriť recenznú časť časopisu. Okrem recenzií významných zahraničných publikácií by sme v ideálnom prípade mali priniesť recenziu alebo aspoň informáciu o každej našej domácej publikácii. Preto zavádzame rubriku Recenzie, v ktorej sa budú publikovať analytické recenzie najvýznamnejších prác. V rubrike Referáty by sme uverejňovali stručné, opisné správy (glosy, záznamy) o tých publikáciách, o ktorých chceme informovať, ale z rozličných príčin (neraz subjektívnych) to nie je inak možné. Metodologické príspevky budeme naďalej uverejňovať v rubrike Rozhľady. Nemalo by sa stávať, žeby rubrika Diskusia nebola obsadená v každom čísle. Správy o vedeckých podujatiach, životných jubileách a ďalších udalostiach budú mať svoje miesto v rubrike Kronika.

Druhým závažným činiteľom ovplyvňujúcim vydávanie Jazykovedného časopisu je fakt, že Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied je nielen jeho vyda-

vateľom, ale od r. 1992 aj jeho „pripravovateľom“, t. j. okrem čoraz ťažšie získateľných finančných prostriedkov sa v ústave pripravujú aj definitívne tlačové podklady. Preto nemôžeme vyplácať autorské honoráre a navyše od tohto ročníka žiadame (pravda, podľa reálnych možností), aby nám autori svoje príspevky posielali pripravené na počítači IBM podľa inštrukcií, ktoré budeme uverejňovať v každom čísle.

Od r. 1971, keď som sa stal výkonným redaktorom Jazykovedného časopisu, prešli mojimi rukami tisícky rukopisných strán. Dovolím si preto vysloviť názor, že aj napriek odchodným skúsenostiam s textami dávam prednosť individuálnemu prejavu pred štýlom nápadne pripomínajúcim úzus hlavného redaktora. Osobnosť by sa mala prejavovať aj v jazyku, skúsme preto písať subjektívnejšie, voľnejšie (myslím nie publicisticky, lež esejisticky), neskrývajme sa za neutrálne bariéry. A skúsme aj viac medzi sebou polemizovať. Bez vedecky úprimnej a serióznej kritiky, teda kritiky bez akýchkoľvek postranných úmyslov, „revanšu“ či piedestálovej nedotknuteľnosti, budeme postupovať pomalšie. A treba nám ďalej dôjsť!

Ján Bosák
hlavný redaktor

ZVUKOVÁ STAVBA STAREJ GRÉČTINY

JÁN HORECKÝ

HORECKÝ, J.: Phonological System of Ancient Greek. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 1, pp. 5–11. (Bratislava)

As no phonetic data in studying the phonological system of Ancient Greek are available, our study must be based on the general knowledge presented by the phonetic sciences. Some important characteristics can be based on the results of comparing the phonemes and graphemes, especially when specific graphemes are used.

Fonologický výskum starej gréčtiny naráža na základnú prekážku v tom, že niet k dispozícii dost spoľahlivých údajov o fonetickej povahe hlások. Preto je výhodnejšie opierať sa o novšie fonologické metódy. Dobrým východiskom môže byť aj korešpondencia medzi fonémou a grafémou, teda skúmanie, aké fonémy zodpovedajú starogréckym grafémam. Z fonetických údajov najspoľahlivejší je ten, že pri artikulovaní hlások prechádza hlasovými orgánmi prúd vzduchu, ktorý istým spôsobom prekonáva isté prekážky: pri artikulovaní vokálov je to menšie alebo väčšie zúženie ústnej dutiny, pri konsonantoch je to menšia alebo väčšia prekážka. Princíp je však rovnaký. Preto naša klasifikácia starogréckych foném je založená na stupni prekážky.

Priekopníkom fonologického chápania zvukovej stavby starej gréčtiny bol v päťdesiatych rokoch nášho storočia W. Brandenstein (1954). Fonologický systém, resp. inventár foném opísal vcelku na základe fonologických pojmov pražskej fonológie, používajúc najmä také pojmy a termíny ako fonéma, dištinktívna vlastnosť, protiklad, neutralizácia; nehovorí o koreláciách. O neutralizácii hovorí napr. v súvislosti s protikladom /m/ — /n/. Tu však vlastne nejde o neutralizáciu, lebo protiklad /m/ — /n/ nie je privatívny, lež skôr o asimiláciu. Nikde však nehovorí o ekvipolentných a teda neneutralizovateľných protikladoch typu /p/ — /t/ a nikde neuvádza ako príklad na neutralizáciu u nás bežné privatívne protiklady typu /p/ — /b/. Nie je to však ani možné, lebo v starej gréčtine niet príkladu na neutralizačné miesto znelostného protikladu. Na konci slova, čo je typické miesto neutralizácie protikladu znelosti (napr. v slovenčine), sa fonémy lokalizačných radov /p/, /t/, /k/ vôbec nevyskytujú a v rámci slova je ich distribúcia veľmi priamočiara: tieto fonémy (s výnimkou /k/) nemôžu stáť vedľa seba.

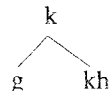
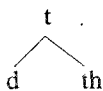
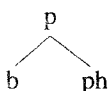
Nepochopenie neutralizácie a s ňou súvisiaceho pojmu archifonémy sa u W. Brandensteina prejavuje aj v tom, že fonému /s/ chápe ako archifonému v protiklade so znelým variantom /z/. Na druhej strane však W. Brandenstein podáva spoľahlivý a podrobný obraz o distribúcii foném; je tu úplný šúpis konsonantických skupín. Ale pomerne málo využí-

va tieto distribučné vlastnosti ako východisko pri hodnotení funkčnej platnosti foném (ako to urobil J. Horecký pri výskume latinskej fonológie — Horecký, 1973).

Vcelku sa však aj u W. Brandensteina, tak ako u iných bádateľov v oblasti zvukovej stavby starovekých jazykov, prejavuje už spomínaný nedostatok možnosti oprieť sa o fonetické údaje. Zato sa výdatne opiera o nárečové javy, vhodne upozorňuje na historický vývin (prirodzene, len predpokladaný). Prekvapuje však, že ani v najmenšej miere sa neopiera o hodnotenia gréckych gramatikov.

Pri našom hodnotení sa opierame predovšetkým o grafický systém. Vychádzame z hypotézy, že jestvuje priama korešpondencia medzi grafémou a fonémou a že teda grafický systém starej gréčtiny dosť verne odráža vzťahy medzi fonémami. Svedčí o tom už i jestvovanie osobitných grafém pre dihé vokály /e:/, /o:/ (omikron a omega), ako aj osobitné grafémy pre aspirované /ph/, /th/, /kh/.

Pokiaľ ide o konsonanty troch základných lokalizačných radov, W. Bradenstein preberá Trubeckého konštatovanie, že fonémy týchto radov tvoria trojuholníkové systémy (Trubetzkoj, 1937):

Ani N. S. Trubeckoj, ani iní bádatelia však nešpecifikujú konkrétne protiklady v týchto trojuholníkoch. Obyčajne sa len pripomína, že ide o aspiráty proti neznelým, mlčky sa predpokladá aj protiklad znelosti /p/ — /b/. Je však zaujímavé, že kým N. S. Trubeckoj uvádza spojnice aspoň medzi /p — b/ a /p — ph/, W. Brandenstein neuvádza ani tieto vzťahy. Neuvádza však ani jediný príklad na neutralizáciu znelosti a neuvádza sa ani len poznámka o tom, že tu ide možno aj o protiklad lenis — fortis.

Jestvovanie aspirovaného radu však na túto možnosť aspoň poukazuje. Z nejestvovania protikladu znelá — aspiráta zase treba vyvodzovať, že trojuholník nie je uzavretý, a to dáva možnosť uvažovať nie o protikladoch privatívnych, ale graduálnych.

Základným členom v takomto graduálnom rade by bol konsonant, pri ktorom prekonáva prúdiaci vzduch normálnu, pravidelnú prekážku na príslušnom lokalizačnom mieste. To je konsonant, ktorý sa v starovekých gramatikách označuje ako media. Ak je prekonávanie prekážky nejakým spôsobom sťažené, ak je artikulácia menej voľná, vzniká konsonant označovaný ako tenuis. Ak sa napokon po prekonaní základnej prekážky pripája nejaká ďalšia prekážka, vzniká aspirovaný konsonant, aspirata. Graduálnosť teda vyplýva zo spôsobu, intenzity, sily prekonávania prekážky.

Je tu viac ako zrejma analógia s vokalikým graduálnym protikladom otvorenosti v radoch /a e i/, resp. /e e u/.

V súvislosti s aspirátami sa nastoľuje otázka, či vlastnosť aspirovanosti nie je osobitná fonéma a či teda v type /ph/ nejde o bifonematické spojenie, v ktorom na druhom mieste funguje osobitná fonéma označovaná ako prídych (spiritus) alebo v nemeckej termino-

lógii ako Hauchlaut. Môže na to poukazovať disimilácia v type *thriks* – *trichos*, kde akoby sa prídych voľne pohyboval, prenášal od fonémy /t/ na začiatku k fonéme /k/ pred koncovkou *-os*. Proti tomu však stojí fakt, ktorý zdôrazňuje aj W. Brandenstein, že Hauchlaut bol príznakom prídychového nasadenia začiatočného vokálu (na začiatku slova alebo morfémy), ako ukazuje zmena, resp. tvorenie typu *apo* – *hairein* → *af-airein*. Teda nefungoval pri konsonantoch, resp. pri zakončení artikulovania konsonantu. Ale hlavný protiargument vyplýva z fonotaktických pravidiel, podľa ktorých na začiatku slova v starej gréčtine nemôže byť štvorčlenná skupina konsonantov, teda ani skupina *s+p+h+r* v type *stragis*. Okrem toho podľa ďalšieho pravidla môže stáť na začiatku slova len taká trojčlenná konsonantická skupina, ktorá má na začiatku /s/. Nie je teda prípustná skupina *p+h+l* v type *phlego* (*flego*).

Ďalší argument, podľa našej mienky rozhodujúci, vyplýva z našej hypotézy o korešpondencii medzi grafémou a fonémou: Ak je v starej gréčtine osobitná graféma pre aspirované konsonanty /ph/, /th/, /kh/, treba predpokladať, že sa ňou označovala monofonéma s vlastnosťou aspirovanosti.

Rovnaký predpoklad však treba uplatňovať aj v súvislosti s grafémami *ps* a *ks*. Zrejme ani tu nejde o bifonematické spojenie dvoch foném, ale o zapisovanie monofoném s istým príznakom. Latinská graféma *s* v príslušných prepisoch nemôže označovať fonému /s/. V prípadoch ako *syrinks* – *syringos* by sa síce dalo uvažovať o tom, že tu ide o fonému /-s/ na konci slova, pripájanú ku kmeňu. Ale aj v takom prípade by šlo nie o osobitnú fonému, ale o digram. Treba tu však poukázať na fakt, že na konci slova sa v starej gréčtine zapisuje osobitná graféma, koncové *s*, ktoré môže mať inú kvalitu ako normálne *s* (porov. ďalej). Prepisovanie pomocou *s* má azda oporu v *t*-ovom rade, kde vlastne chýba osobitná graféma. Niekedy sa zaznačuje ako *T*, čím sa už signalizuje istá odchylnosť od *t* (tau). Symptomatické sú však zápisy v podobe *tt* alebo *ss*. Tu zrejme nejde o zaznamenanie geminát, ale o pokus naznačiť, že nejde o normálne *t*, ale o *t* s istým príznakom.

O fonetickej povahe tohto príznaku ťažko povedať niečo konkrétne. Možno iba konštatovať, že ide o prvok, ktorý sa objavuje pri zakončovaní artikulácie, po prekonaní príslušnej prekážky. Toto zakončenie by sa mohlo prejavovať ako asibilácia (preto sa azda prepisuje ako *ps*, *ks*), afrikovanosť, ale veľmi pravdepodobne mohlo ísť o isté zaokrúhlenie. Preto navrhujeme, bez bližšej fonetickej špecifikácie, hovoriť o labializovanosti. To znamená, že popri graduálnom rade aspirovanosti (*b p ph*) predpokladáme nový rad (podľa Trubeckého termínu *Schwesterreihe* by sme ho označovali ako *sesterský*), a to labializovaný:

b	b	d	d	g	g
p	p	t	t	k	k
p ^h	p ^s	t ^h	t ^s	k ^h	k ^s

Menej zreteľná je situácia v neokluzívnom rade, reprezentovanom na prvý pohľad len fonémou /s/, ktorá okrem toho nemá základnú mediálnu fonému /z/. Všeobecne sa uzná-

va, že graféma *dz* nereprezentuje fonému /z/ napriek našej bežnej výslovnosti [Zeus], ale ani /ʒ/. Pokusy odvodzovať toto /ʒ/ od spojenia *sd* (ako robí aj W. Brandenstein) len naznačujú, že tu môže ísť o nejaký podobný príznak ako pri grafémach *psi* a *ksi*. Možno azda uvažovať o nejakom spirantickom príznaku, preto by bolo vhodnejšie prepisovať túto fonému ako /ss/, resp. /s^s/.

Ďalej treba upozorniť na fakt, že v grafickom systéme starej gréčtiny sú dve grafémy: bežné *s* a koncové *s*. Vzhľadom na to, že na konci gréckych slov nebývajú konsonantické fonémy základných lokalizačných radov, bolo by možné chápať aj toto koncové *s* ako *s*-ovú fonému s príznakom aspirovanosti, takže aj tu by bolo možné predpokladať dva sesterské rady:

(z)	(z)
s	s
s ^h	s ^s

Starogrécke sonanty netvorí nijaké fonologické problémy. Treba len vysvetliť, prečo sa aj sonanty zapisujú s prídychom. Pri /r/ je zapisovanie prídychov pravidelné v celej attickej perióde, kým pri /l/, ale najmä pri nazálach možno nájsť len niektoré náznaky (Brandenstein, 1954).

Osobitne treba venovať pozornosť starogréckym geminátam. Problém vcelku výstižne rieši už W. Brandenstein (1954). Konštatuje, že v pôvodnej podobe starej gréčtiny gemináty nejestvovali a potom zase veľmi skoro zanikli. Doložené záznamy treba interpretovať predovšetkým tak, že geminované grafémy (teda nie fonémy s dištingtívnou platnosťou) vznikali na morfematickej hranici v prípadoch ako *genes-si*, *eteles-sa*, *leipo* — *leleim-mai*, *en-nea*. Mimo takýchto polôh sa gemináty vyskytujú v expresívnych slovách ako *atta*, *kikka* „kačica“, *Strattis*. Treba dodať, že zápisy ako *tettares*, *tessares* možno interpretovať ako pokusy o zaznačenie fonémy /T/.

Napokon je známe, že geminátami sa môže signalizovať slabičná dĺžka, ale vždy je to náhradné riešenie, resp. pokus prostriedkami segmentálnej roviny naznačiť stav na supra-segmentálnej rovine.

Z týchto faktov vyplýva jednoznačný záver, že gemináty v starej gréčtine nemali dištingtívnu platnosť, teda nemožno hovoriť ani o protiklade geminovanosti, resp. o korelácii geminovanosti.

Vokálny systém starej gréčtiny je síce bohato rozvinutý, rozvetvený, ale menej zložitý než konsonantický systém. Z jestvovania osobitných grafém pre dlhé /é/ a /ó/ možno vyvodzovať, že jestvovalo aj dlhé /á/, /í/ aj /ú/ (zapisované ako *ou*). Za pôvodne chýbajúce dlhé vokály sa rýchlo monoftongizovali diftongy /ei/ a /ou/. Popri sebe tak jestvovali úplne paralelné systémy: krátke vokály a dlhé vokály.

Nie celkom zreteľná je situácia s prídychovými vokálmi. Na začiatku slova majú dištingtívnu platnosť vokály i diftongy prídychové a neprídychové, ale vnútri slova táto vlastnosť nefunguje. Sotva však možno spiritus asper pokladať za osobitnú fonému (Hauchlaut) v skupine /ha, /hai/... Podobne ako pri aspirovaných konsonantoch typu /p^h/, lenže tu

akoby aspirovanosť prechádzala z náslovnej pozície vokálu na predchádzajúcu konsonantickú pozíciu (porov. uvedený typ *apo-hairo* → *afairo*). Predpoklad, že ide o príznak vokalickej fonémy na začiatku slova, resp. morfémy, by bolo možné podporiť ďalším predpokladom, totiž že jestvuje aj paralelný príznak labializovanosti, podobne ako pri konsonantoch. Zdá sa, že tento príznak možno vidieť v tom, čo sa zapisuje ako *F* (digamma). Podľa W. Brandensteina ide o suprasegmentálnu vlastnosť, ktorá v attickom type zanikla v 8.—7. storočí, ale v nárečiach vraj bola živá dlhé stáročia. Len sa zdá, podľa attického stavu, že ako suprasegmentálna vlastnosť nemá dištingtívnu funkciu. Doklady ako *FisFos* → *isos* ukazujú, že digamma sa vyskytovala aj pred príponami na morfeomatickej hranici. Na jej fonetický charakter azda poukazujú zápisy typu *aFtos* za *autos* alebo *rhabdous* a *rhaudous*.

Z týchto úvah vyplýva, že pôvodne azda jestvovali dva sesterské rady vokálov — aspirovaný a labializovaný:

a	e	o	i	u
h _a F _a	h _e F _e	h _o F _o	h _i F _i	h _u F _u

Veľmi zreteľné a nepochybné sú takéto sesterské rady pri diftongoch, vyznačované aj graficky pomocou *i*, *u*:

ai	au
ei	ou

Z tohto spôsobu zaznačovania by sa mohlo zdať, že starogrécke diftongy boli bifonematické. Dalo by sa to podporiť mórovým charakterom starej gréčtiny, ak by sa, pravda, ukázalo, že diftongy fungujú v prozodickom systéme ako dve móry. Lhká a rýchla monofongizovateľnosť tomu však nenasvedčuje. Práve pokusy o grafické zachytenie monofongizačných zmien, najmä zapisovanie */au/* ako *aF* alebo dokonca ako *aw* (ako aj novogrécky prechod na *af*) ukazujú, že graféma *u* a paralelne aj *i* reprezentuje len jeden príznak. Bolo by teda výstižnejšie zapisovať starogrécke diftongy ako */aⁱ, a^u/* a interpretovať ako dva sesterské rady (a to aj pri dlhých diftongoch):

a ⁱ	a ^u	e ⁱ	e ^u	o ⁱ	o ^u
a: ⁱ	a: ^u	e: ⁱ	e: ^u	o: ⁱ	o: ^u

V prospech monofonematického charakteru starogréckych diftongov — zdanlivo paradoxne — svedčí aj mórový charakter starej gréčtiny. V súvislosti s prízvukom sa skutočne ukazuje, že jeho miesto závisí od radenia mór v rámci slabiky a najmä od toho, že môže byť na prvej alebo druhej móre prízvukovanej slabiky. Je tu však zásadný rozdiel v tom, že kvantita je dištingtívny príznak vokálov, teda zvukových segmentov, kým prízvuk *i* móra patria nesporne k suprasegmentálnym vlastnostiam a nemajú vlastne dišting-

tívnú platnosť. Vyplýva to napokon aj z viazanosti prízvuku. Mórovosť ako suprasegmentálna vlastnosť je viazaná na slabiku, resp. na nositeľa slabičnosti, preto nemôže rozhodovať o fonologických vlastnostiach foném.

Celkovo možno vokálny systém starej gréčtiny charakterizovať takto: Ak je najvoľnejší prechod prúdu vzduchu pri artikulovaní fonémy /a/, možno túto fonému charakterizovať ako otvorenú symbolom APT — apertum. Pri stredných vokáloch je ústna dutina menej otvorená, resp. viac uzavretá, ale strednou mierou. Preto je tu možný príznak stredovosti — MEZ (mezon). Fonémy /i, u/ sú charakterizované príznakom CLS — zatvorené, clausum. Podľa miesta artikulácie sú vokály predné a zadné: ANT (anterior) a PST (posterior). Sesterské rady vokálov sú charakterizované príznakmi ASP (aspirovanosť) a LAB (labializovanosť), ale pri prídychovosti s prefixom *i-* (initialis) a pri diftongickosti s prefixom *f-* (finalis).

	ANT				PST			
APT	a							
iASP/LAB		h_a	F_a					
fASP/LAB		a^i	a^u	h_{a^i}	h_{a^u}			
MEZ	e				o			
iASP/LAB	h_e	F_e			h_o	F_o		
ASP/LAB	e^i	e^u	h_{e^i}	h_{e^u}	o^i	o^u	h_{o^i}	h_{o^u}
CLS	i				u			
iASP/LAB	h_i	F_i			h_u	F_u		
fASP/LAB	—	—			—	—		

Podľa stupňa otvorenosti za vokálmi nasledujú sonantické likvidy /r, l/ a nazály /m, n/. Pri fonémach /r, l/ je zaznamenaný príznak iASP/LAB.

Konsonantický systém starej gréčtiny s príznakmi MED, TEN a ASP/LAB (bez prefixov) možno schematicky zaznačiť takto:

MED	b		d		z		g	
TEN	p		t		s		k	
ASP/LAB	p^h	p^s	t^h	t^s	s^h	s^s	k^h	k^s

Navzájom sú tieto tri fonematické systémy (vokalický, sonantický a konsonantický) prepojené pomocou troch základných príznakov: sonórnosti, vokalickosti a konsonantickosti, ktorými sa vytvárajú štyri hlavné triedy (Horecký, 1975):

+SNR	+SNR	+SNR	-SNR
+VOC	+VOC	-VOC	-VOC
-CNS	+CNS	+CNS	+CNS
a	r	l	p

Z analýzy vzťahov medzi starogréckymi fonémami a grafémami možno vyvodit záver, že tieto vzťahy sú veľmi priehľadné, sú charakterizované najmä výskytom rovnakých príznakov v hlavných triedach foném (najmä pokiaľ ide o aspirovanosť a labializovanosť), ako aj výskytom sesterských radov.

Bibliografia

BRANDENSTEIN, W.: Griechische Sprachwissenschaft I. Einleitung, Lautsystem. Etymologie. Sammlung Götschen 117. Berlin, Walter de Gruyter and Co. 1954. 160 s.

HORECKÝ, J.: Das phonologische System im klassischen Latein. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Graecolatina et Orientalia. 5. Red. L. Drozdík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 97–102.

HORECKÝ, J.: Generatívny opis fonologického systému spisovnej slovenčiny. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 5–41.

TRUBETZKOY, N. S.: Grundzüge der Phonologie. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. Praha 1937. 271 s.

PHONOLOGIC SYSTEM OF ANCIENT GREEK

Summary

It seems as advantageous, in characterizing the phonemes of Ancient Greek, to take into consideration both the place of articulation and the degree of obstruction. According to the place of articulation, there are to be distinguished front and back vowels, and labial, dental and palatal consonants. According to the degree of overcoming the obstruction, there are open vowels (with the minimum obstruction in the mouth cavity), middle vowels (with the middle range of obstruction), and closed vowels (with the greater obstruction). Therefore the features APT (apertum), MEZ (mezon), and CLS (clausum) can be assigned to them respectively. Regarding the consonants, there are also three degrees as to the intensity of overcoming the obstruction: mediae, tenues and aspiratae. At the same level as aspiratae there are labialized consonants.

The oppositions in the both systems (vocalic and consonantic) are gradual: $a - e - i$, $a - o - u$, $b - p - p^h$, $d - t - t^h$, $g - k - k^h$, or $b - p - p^s$, $d - t - t^s$, $g - k - k^s$, respectively. Moreover, the vowels with and without spiritus are to be distinguished at each level of openness, marked with ASP or LAB, respectively, in the same way as it is with consonants, but the subscript i — initialis is adjoined to the ASP or LAB features. So e.g. ha is $iASP$, while Fa is LAB . (Digamma F is conceived of as some labialized vowel.) The diphthongs are to be characterized by the same feature, but with the subscript f — finalis: therefore a^i has $fASP$, while a^u is marked with $fLAB$. As it is known, the spiritus is also characteristic for the diphthongs. E.g. $^h a^i$ must be marked as $iASP/fASP$, while $^h a^u$ as $fASP/fLAB$.

The LAB (labialized) feature is achieved of as a result of analyzing the relationship between the grapheme and phoneme, especially in graphemes psi , ksi , and T which can be interpreted as specialized graphemes for labialized consonants. However, nothing can be said about the phonetic character of these consonants and their features. Similarly, the grapheme dzeta is conceived of as the labialized s — therefore it can be signed as s^s , while the feature ASP can be assigned to the final s .

NIEKTORÉ VLASTNOSTI JAZYKOVÉHO PRIESTORU

VIKTOR KRUPA

KRUPA, V.: Some Properties of Linguistic Space. Jazykovedný časopis, 45, 1994, No. 1, pp. 12–18. (Bratislava)

Space as a linguistic category is discussed below upon the background of its philosophical interpretation. A good deal of attention is being paid to the extension of spatial terminology into other, especially temporal and social domains. Data from various languages are employed to prove the point.

Napriek tomu, že priestor zjavne zaujíma ústredné miesto v našom myslení (Lorenz, 1973), koncepcia jazykového priestoru sa v lingvistike dlho zanedbávala. Univerzálnu platnosť si nárokovali konštrukcie zväčša alebo úplne ignorujúce neeurópske jazyky (porov. Senft, 1992, s. 1).

Sémantický priestor, ako ho poznáme z jazyka vo všeobecnosti aj z jednotlivých jazykov, sa nedá stotožňovať s geometrickým priestorom, ktorý je homogénny a izotropný. „Zmyslové vnímanie nerozoznáva tri Euklidove atribúty priestoru — nekonečnosť, spojitost a homogénnosť. A tak moderný človek cíti rozpor medzi priestorom, ktorý chápe rozumom, a priestorom, ktorý vníma zmyslami“ (Steblin-Kamenskij, 1984, s. 41).

Možno povedať, že jazykový priestor nie je izotropný a jeho „hustota“ sa mení v závislosti od blízkosti k aktérom, teda ku komunikantom, ktorí v tomto priestore vystupujú. Z pragmalingvistického hľadiska priestor je to, kde existujeme a konáme, to, čo nás obklopuje zo všetkých strán, horizontálne aj vertikálne. Nijako neprekvapuje, že v raných kultúrach sa práve to „miesto, kde sa nachádzame“, pokladalo za stred sveta. V Škandinávii sa svet ľudí volal *Midgardr* „usadlosť uprostred“, teda zušľachtená, kultivovaná časť svetového priestoru (Gurevič, 1978, s. 39). Obklopoval ho svet netvorov a obrov *Utgardr*, t. j. „za ohradou“; Škandinávci mali sklón pozeráť takto aj na svoje usadlosti, ktoré sa často volali *Medalhus*, *Medalland*, *Medalfell*, *Midgardr*, *Midhús*, *Midá*, *Midberg*, kde *medal* znamená „prostredný“ a *mid* „stred“ (Gurevič, 1978, s. 40). V nijakom prípade nejde o škandinávske špecifikum. Veľká Čína sa odjakživa pokladala za krajinu stredu (presne takýto význam má domáci názov *Čung-kuo*) a od škandinávskych predstáv sa čínsky svetonázor odlišoval azda len v tom, že okolitý svet podľa Číňanov nezaludňovali netvory a obri, ale barbari. Analógiu ešte posilňuje čínsky pokus odhradiť sa od ostatného barbarského sveta Veľkým múrom. Aj podľa islamských predstáv sa priestor delí na vonkajší svet na jednej strane — svet neznámy, tajomný a strašný, kde jestvujú duchovia,

nebohí a cudzí ľudia, kde vládne chaos, smrť a tma — a na vnútorný svet na druhej strane, ktorý je zložito štruktúrovaný a posvätný (Romanowski, 1992, s. 184—185).

Priestor, ako sa s ním stretávame v lexike a v gramatike rozličných jazykov, nemožno teda vôbec stotožňovať s abstraktným priestorom modernej geometrie. Sémantický a etymologický rozbor, táto archeológia jazyka, potvrdzuje, že pojem priestoru, ako sa odráža v slovnej zásobe, vychádza z pragmatických pohľadov a konkrétnych počiatkov. Chápal sa predovšetkým ako priestor pre aktivitu zameranú na uspokojovanie bezprostredných praktických potrieb a záujmov ľudí (Cassirer, 1977, s. 105).

Pre človeka ako jednotlivca ani pre ľudskú spoločnosť nie je celý priestor rovnako relevantný a štruktúrovaný. Azda v tomto zmysle možno hovoriť o jeho subjektívnej zakrivenosti, vzdialene pripomínajúcej fyzikálnu zakrivenosť priestoru v miestach s vyššou koncentráciou hmoty, a teda aj so silnejšou gravitáciou.

Prejavuje sa to jednoznačne v systéme ukazovacích zámen (vrátane zámenných prísloviek), ktorý v konfrontácii s reálnym, konkrétnym priestorom vytvára akúsi sieť súradníc a pomáha takto identifikácii okolností komunikatívneho aktu.

Zo slovenčiny, ale aj z nemčiny či angličtiny poznáme najelementárnejší, dvojčlenný deiktický systém: *tento — ten, this — that, dieser — jener; tu — tam, here — there, hier — dort*. Nulovým bodom, teoretickým centrom dvojčlenného deiktického systému je ego hovoriaceho. Odlíša priestor v blízkosti hovoriaceho od celého ostatného priestoru. Tento odľahlejší priestor predstavuje neporovnateľne väčšiu rozlohu, ale priestor v blízkosti hovoriaceho je zasa výrazne zhustenejší. V iných jazykoch, napríklad v latinčine, japončine a v polynézskych jazykoch, sa stretávame s deiktickou trichotómiou priestoru; porov. latinské *hic — iste — ille*, japonské *kono — sono — ano*, adverbiá *kočira — sočira — ačira*, prípadne maorijské *teenei — teena — teeraa* a adverbiá *koonei — kooa — koraa*. Tu nie je ohniskom priestorovej štruktúry ego hovoriaceho, ale minimálny rečový akt alebo dvojica hovoriaci — adresát. Na priestor obklopujúci hovoriaceho sa vzťahujú ukazovatele *kono, kočira* v japončine a ukazovatele *teenei, koonei* v jazyku maori. Na priestor obklopujúci počúvajúceho sa vzťahujú ukazovatele *sono, sočira* v japončine a ukazovatele *teena, kooa* v jazyku maori. Tretie členy triády (japonské *ano, ačira*, maorijské *teeraa, koraa*) sa vzťahujú na úseky priestoru vzdialené tak od hovoriaceho, ako aj od adresáta.

V deiktickej sieti austrálskeho jazyka kalkatungu sa prelínajú relatívne prvky s absolútnymi. Ukazovacie zámeno *caa* sa vzťahuje na priestor blízky k hovoriacemu a nachádzajúci sa pred ním, zámeno *naa* sa vzťahuje na priestor nad, pod a za hovoriacim, ako aj po jeho bokoch (t. j. priestor, ktorý človek nekontroluje pohľadom), kým tretie ukazovacie zámeno *paa* sa vzťahuje na vzdialenejší priestor od hovoriaceho (Blake, 1969, s. 41). Wik-munkan, iný austrálsky jazyk, expanduje trichotómiu známu z latinčiny o dištinkciu viditeľnosti predmetu, na ktorý sa ukazuje; existujú osobitné formy pre viditeľné a osobitné pre neviditeľné predmety (Sayers — Kerr, 1964, s. 7).

Jazyk má k dispozícii aj deiktické ukazovatele pohybu v priestore, napríklad *k, ku — od, sem — ta, odtiaľto — odtiaľ, tadeto — tade* a pod. Jestvujú jazyky, ktoré štruktúrujú

rečový priestor deiktickými prostriedkami podstatne zložitejšie, nielen zámenami, ale aj slovesnou afixáciou, napríklad jazyk nimboran na západe Novej Guiney (Anceaux, 1965).

Zložky deiktického systému orientácie v priestore rozlišujú len vzdialenosť od nulového bodu, nie však to, či ide o vzdialenosť po horizontále alebo po vertikále. Okrem toho v zásade relatívneho systému orientácie v priestore poskytuje jazyk aj možnosť hodnotenia pozície v priestore vzhľadom na hocikaký konštantný útvar. Taký útvar (prírodný alebo artefakt) môže byť v zásade trojrozmerný. V horizontálnej rovine ho charakterizuje os predozadná (porov. *vpredu* — *vzadu* alebo *pred* — *za*) a pravoľavá (*vpravo* — *vľavo*; neutrálne *vedľa*, *pri*) a k nim pristupuje os vertikálna (*hore* — *dolu* alebo *nad* — *pod*). Trojrozmerný priestorový útvar môže obsahovať ešte vnútorný priestor; porov. ukazovateľa *vnútri*, *dnu* — *von*, *vonku*, resp. *v* — *mimo*, resp. pohybové ukazovateľa *do* — *z*. Ak je limitom pohybu vo vzťahu k objektu jeho vonkajší obrys, uplatňujú sa už uvedené ukazovateľa *k* — *od*.

Deiktická štruktúracia priestoru je krajne abstraktná, použiteľná iba vtedy, ak sú komunikanti prítomní v tom priestore, o ktorom sa hovorí. Pochopiteľne, komunikuje sa aj za iných okolností, ktoré si vyžadujú orientáciu nezávislú od fyzickej prítomnosti komunikantov. Takúto komunikáciu umožňuje fakt, že na orientáciu v priestore sa môžu využívať aj vnímateľné črty, útvary nezávislé od účastníkov komunikácie (napr. hory, rieky, morské pobrežie).

Deiktická orientačná sústava je striktno relatívna, lebo postavenie komunikantov aj ich aktivita v rozhovore sa mení a v závislosti od toho sa presúva nulový bod deiktickej mapy priestoru. Naproti tomu absolútna orientácia vychádza zo záchytných bodov nezávislých od hovoriaceho (a počúvajúceho). Napríklad austrálsky jazyk gugu-yimidhirr udáva polohu útvarov v priestore z hľadiska vzťahu k svetovým stranám. V polynézskych jazykoch, typicky používaných na ostrovoch, sa absolútna orientácia opiera o protiklad mora, morského pobrežia (*tai*) a súše, vnútrozemia (*uta*). Ich aplikácia je však predsa relativizovaná. Tak v závislosti od pozície účastníkov rozhovoru *uta* označuje súš v protiklade k moru (*Na ka hoe ratou, a ka tae ki uta*. „Veslovali a prišli k zemi.“) alebo môže označovať vnútrozemie v protiklade k pobrežiu (*A puta rawa mai i Waikato ki uta ki tuawhenua*. „A odišli z Waikata a zamierili do vnútrozemia.“). Lokatívne substantívum *tai* môže poukazovať buď na more, ak ide o niekoho na pobreží (*He waka tuku ki tai*. „Čln spustili na more.“), alebo na pobrežie, ak ide o niekoho vo vnútrozemí (*Kei uta te pakanga, kei tai te whiunga*. „Bitka bola na pobreží, zabíjanie na mori.“).

Oprávnene sa upozorňuje na pojem tela a jeho častí ako na pojmové jadro či zdroj koncepcie priestoru, teda na antropomorfnosť priestoru (Cassirer, 1977, s. 105; Miller — Johnson-Laird, 1976; Lyons, 1977, s. 690; Levinson, 1991; Brown, 1991). Mnohé jazyky poskytujú doklady o tom, že priestor sa chápe ako projekcia ľudského, resp. zvieracieho tela na okolie.

Z tohto pohľadu rozdiel medzi jazykmi nemá zásadnú, ale skôr kvantitatívnu povahu. V indiánskom jazyku tzeltal zrejme výrazne prevláda anatomický model (Brown, 1991), ale prvky anatomického modelu sú zreteľné aj v jazykoch nám blízkych. Vezmime si slo-

venské výrazy ako *temeno hory*, *úpätie hory*, *bok hory* (angl. *side of a mountain*), *čelo doliny*, *priečelie budovy* (angl. *front of a building*), *ústie rieky* (angl. *mouth of a river*). Možno tu pozorovať postupné odpútavanie od zjavnej antropologizácie priestoru zužovaním významu a derivačnými zmenami, v dôsledku ktorých sa priestorové termíny čo do formy odlišujú od pôvodných anatomických termínov (*priečelie* verzus *čelo*, *ústie* verzus *ústa* a pod.). V jazykoch ako slovenčina sa v takýchto prípadoch pociťuje vyššia miera abstrakcie a nižšia miera neurčitosti v porovnaní s anglickými ekvivalentmi *front* (of a building) alebo *mouth* (of a river), čo si tu nevysvetľujeme ako nejakú pojmovú nadradenosť jazyka, ale skôr ako vlastnosť jazykov derivačne bohatších.

Očividný je anatomický pôvod niektorých predložiek, prísloviak a iných slov s lokatívnym významom, ako sú napríklad *vnútri*, *vnútro* (etymologicky súvisí so slovenským slovom *útroby*), *uprostred*, *stred* (súvisí so slovom *srdce*), *vzadu*, *zadný* (porov. české *záda*, anglické *back*) a i.

Zdrojom predložiek a prísloviak s miestnym významom môžu byť takisto terénne útvary, ktoré uľahčujú orientáciu v priestore. V slovenčine k nim patria výrazy ako *hore* (porov. *hora*), *dolu* (ten istý koreň je prítomný v slovách *dolina*, *údolie*), *navrchu* (porov. *vrch*).

Do pojmovej domény priestoru patria popri predložkách a lokatívnych substantívach či adjektívach aj početné slovesá vyjadrujúce rozličné druhy činnosti v priestore, napr. *vzdaľovať sa*, *skákať*, *smerovať*, *klesať*.

Už sme sa dotkli skutočnosti, že sémantický priestor nie je homogénny a izotropný, lebo vykazuje vyššiu hustotu a štruktúrovanosť v blízkosti hovoriaceho alebo obidvoch komunikantov. Anizotropnosť a nehomogenitu jazykového priestoru zvyrazňuje asymetria dvoch geometricky rovnocenných polovic priestoru — prednej, tej, ktorá sa rozprestiera pred pozorovateľom, a zadnej, ktorá sa rozkladá za ním. Tieto dve polovice však nie sú psychologicky ani sémanticky rovnocenné. Predná polovica priestoru je jednoznačne privilegovaná najmä z toho dôvodu, že sa do nej upierajú naše zmysly, a predovšetkým kognitívne najdôležitejší ľudský zmysel zrak.

Anatomickú základňu privilegovanosti prednej polovice priestoru ešte zvyrazňujú sociálne momenty a ich motivácia sa neraz dá vysvetliť iba na rovine etológie. Dôležité je, že k ľuďom, ktorých si vážime, sa neobraciame chrbtom, ale naopak, keď im vzdávame úctu, zaujmeme miesto pred nimi. To, prirodzene, platí o podriadených členoch spoločenstva. Nadriadení sa však môžu obracať chrbtom k svojim podriadeným, napríklad keď ich niekde vedú, či už fyzicky (do boja) alebo obrazne (do šťastnej či menej šťastnej budúcnosti). Na takýchto jednotlivcov a v takýchto situáciách sa spravidla aplikujú výrazy ako *predseda*, *prednosta*, *prezident*, *predstavitel*, *predstavený*, *prednášať*, *predvádzať*, *prednosť*, *popredie*; nemecké *Vorsitzender*, *Vorstoss*, *vorziehen*; anglické *fronton*, *prefer*. Naproti tomu zadná priestorová doména sa asociuje so zápornými konotáciami; porov. *zaostávať*, *zatajiť sa*, *zaznávať*, *úzdanie*, *pozadie*; anglické *backward*, *regress*.

Privilegovaný štatút prednej polovice priestoru ilustrujú aj príklady metaforizácie z priestorovej domény do sociálnej domény; porov. *postaviť sa do čela (vývinu)* — *byť na*

chvoste (vývinu); pokrývkávať za niekým; anglické lag behind. V polynézskych jazykoch, konkrétne v maori, označuje *mua* „pred, predná časť“ aj sakrálné miesto, kým *muri* „za, vzadu“ sa jednoznačne vzťahuje na profánnu sféru s významom „miesto, kde sa pracuje“, netabuizovaná časť obydliia (Williams, 1957, s. 213—214, 444).

Ak si rozdelíme priestor na hornú a dolnú polovicu, zistíme, že ani tieto dve polovice nie sú psychologicky rovnocenné. S hornou polovicou sa jednoznačne spájajú pozitívne a s dolnou záporné asociácie. Súvisí to so všeobecne známymi faktmi biologického a sociálneho charakteru, s protikladom aktivity a pasivity, sily a slabosti, rastu vegetácie a jej zániku, so vzťahom dravca a koristi, víťaza a porazeného, vládcu a poddaného.

Tu sa široko uplatňujú hodnotiace momenty, keď sa členenie priestoru na hornú a dolnú polovicu prenáša do nepriestorových pojmových oblastí. Porov.: *povstávať* (vo význame vznikáť) — *upadať, stúpať — klesať, vyzdvihovať — ponížovať*, nemecké *Aufstieg — Untergang*, anglické *arise — go down, nadradený — podradený*, anglické *superior — inferior, superstrát — substrát, prevýšit' — podľahnúť, stáť nad niekým, byť pod úrovňou, vládnuť nad niekým, podrobiť sa niekomu, podmaniť si*. Protiklad *hore — dolu* sa využíva ako jedna z elementárnych stratégií zdvorilosti a úcty.

Hovoriaci môže váženu osobu situovať do vyššej sféry a oslovit' ju napríklad *Ihre Hoheit* v nemčine, *Your Highness* v angličtine, *Vaše Prevoschoditeľstvo* v ruštine. Klasickým príkladom vertikálnej priestorovej metafory sú slovesá dávania v japončine; dávanie vyššie postavenej osobe sa zapisuje znakom pre pohyb nahor, a naopak, dávanie nižšie postavenej osobe sa zapisuje znakom pre pohyb nadol. Tento postoj podporujú i náboženské predstavy. Bohovia v rozličných náboženstvách sídlia na nebesiach, prípadne na vysokých horách, chrámy a chrámové veže sa týčia do výšky a ľudia vzdávajú božstvu úctu klaňaním, klačaním alebo zaujatím horizontálnej polohy na zemi.

Náznaky asymetrie sa vyskytujú aj pri členení priestoru na ľavú a pravú polovicu. Zrejme tu hrá rolu asymetria mozgových hemisfér a sociálna preferencia pravej ruky, pravej pred ľavou rukou, ľavicou (porov. Bibliu). To sa premieta do žurnalistiky i frazeológie, porov. *byť vpravo od nejakého politického prúdu, vľavo od stredu, mať obidve ruky pravé* oproti *mať obidve ruky ľavé*.

Na pragmatický, mimojazykový (alebo až predjazykový) základ hodnotiacich aspektov priestorového členenia poukazujú G. Lakoff a M. L. Johnson (1980, s. 14—16). Bližšie sa zaoberajú mimojazykovou, fyzickou a kultúrnou bázou členenia priestoru. Zohnuté držanie tela je príznačné pre smútok a sklesnutosť, vzpriamené súvisí s povznesenou náladou. Vážna choroba, únava, spánok, porážka sa asociuje s ležaním, zdravie a bdelosť či víťazstvo so vztýčenou pózou. Mimo chodom, korene tohto protikladu nachádzame už vo zvieracom svete; G. Lakoff a M. L. Johnson (op. cit., s. 56) zastávajú názor, že priestor patrí medzi tie nepočítané kategórie, ktoré sa dajú vnímať a chápať priamo, bez metafory.

K tomuto názoru sa prikláňa R. Jackendoff (1983, s. 210): „Ak má priestorová doména nejaký primát, ten vyplýva z faktu, že táto doména sa opiera o nejazykové poznanie... Posudzované z vývinovej perspektívy organizácia priestoru nevyhnutne existovala dávno pred jazykom“.

Kategória času v porovnaní s kategóriou priestoru je v poznávacej nevýhode najmä preto, že je zmyslami priamo nevnímateľná; vnímame iba následky plynutia času. Poznávacia odvodenosť časovej orientácie od priestorovej je v jazyku nesporná. S tým súvisí aj cyklické, v zásade reverzibilné chápanie času v mnohých kultúrach; tak, ako sa možno vrátiť späť v priestore, v súlade s logikou tohto pravekého „časopriestoru“ by sa malo dať vrátiť i v čase, ba dokonca to môže viesť k panchrónii. Večné obdobie snenia, dôležitá koncepcia austrálskej mytológie, znamená toľko, že mytologická minulosť žije v prítomnosti a bude žiť aj v budúcnosti. Mytologické bytosti nezomierajú, hoci aj žijú v inej podobe alebo na inom mieste (Berndt — Berndt, 1981, s. 159—160).

V rozličných jazykoch sa na vyjadrenie toku času, minulosti a budúcnosti, využíva protiklad prednej, resp. zadnej a hornej, resp. dolnej polovice priestoru (nie ľavej a pravej). Ak sa zamyslíme nad významovou protirečivosťou výrazov *predkovia, to tu bolo pred nami, predtým* a pod. na jednej strane a výrazov *máme to pred sebou, pred nami je ťažký rok* na druhej strane, zistíme, že v prvom prípade sa *pred* (či už ako predložka alebo predpona) vzťahuje na minulosť, kým v druhom prípade na budúcnosť. Priestor sa v zásade nemetaforizuje do časovej domény ako abstraktná kategória, ale vychádza sa skôr z úplne konkrétnej situácie. Slovo *predkovia* (v protiklade k *potomkom*) sa opiera o absolútnu časovú následnosť či sekvenciu, kým výraz *máme to pred sebou* (v protiklade k výrazu *máme to za sebou*) vychádza z predstavy budúcnosti ako čohosi, na čo sa pozeráme, kde upierame pohľad, keď kráčame vpred. Inakšie povedané, tento konflikt súvisí so skutočnosťou, že čas v tomto prípade, tak ako ho cez reč interpretujeme, plynie smerom od budúcnosti cez prítomnosť do minulosti, kým my akoby sme postupovali od (našej individuálnej) minulosti do budúcnosti.

Bibliografia

- ANCEAUX, J. C.: The Nimboran Language. 'S-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1965.
BERNDT, R. M. — BERNDT, K. H.: Mir pervych avstralijcev. [Ruský preklad.] Moskva, Nauka 1981.
BLAKE, B. J.: The Kalkatungu Language: A Brief Description. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies 1969.
BROWN, P.: Spatial Conceptualization in Tzeltal. Working Paper No. 6. Nijmegen, Max Planck Institute for Psycholinguistics 1991.
CASSIRER, E.: Esej o človeku. [Slovenský preklad.] Bratislava, Pravda 1977.
GUREVIČ, A. J.: Kategorie středověké kultury. [Český preklad.] Praha, Mladá fronta 1978.
JACKENDOFF, R.: Semantics and Cognition. Cambridge, Mass., MIT Press 1983.
LAKOFF, G. — JOHNSON, M. L.: Metaphors We Live By. Chicago, University of Chicago Press 1980.
LEVINSON, S. C.: Relativity in Spatial Conception and Description. Working Paper No. 1. Nijmegen, Max Planck Institute for Psycholinguistics 1991.
LORENZ, K.: Die Rückseite des Spiegels. München — Zürich, R. Piper & Co. 1973.
LYONS, J.: Semantics. Cambridge, Cambridge University Press 1977.
MILLER, G. A. — JOHNSON-LAIRD, P. N.: Language and Perception. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1976.
ROMANOWSKI, A. J.: Moslem Cosmogonical Myths Versus Traditional and Modern House Design. In: In Search of Paradigm. Red. A. Zambrzycka-Kunachowicz. Cracow, Department of Ethnology, Jagiellonian University 1992, s. 183—197.

SAYERS, B. J. — KERR, H. B.: Wik-Mulkan Locative, Temporal and Demonstrative Pronouns. In: Papers on the Languages of the Australian Aborigines. Red. R. Pittman — H. Kerr. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies 1964, s. 1—12.

SENF, G.: Everything We Always Thought We Knew About Space — But Did Not Bother to Question. Nijmegen, Cognitive Anthropology Research Group at the Max Planck Institute for Psycholinguistics 1992, Working Paper No. 10.

STEBLIN-KAMENSKIJ, M. I.: Mýtus a jeho svět. [Český překlad.] Praha, Panorama 1984.

WILLIAMS, H. W.: A Dictionary of the Maori Language. Wellington, R. E. Owen 1957.

SOME PROPERTIES OF LINGUISTIC SPACE

S u m m a r y

Space as a linguistic category has long been neglected, and theoretical studies usually ignored data from non-European languages. Linguistic space is anisotropic and its density is not constant, depending upon the distance from the participants of communication. Linguistic space tends to be defined in pragmatic terms and may be marked by various means such as deictic elements, adverbials, nouns, verbs. In many languages at least some traces of the anthropomorphic model have been preserved. Space within which communication is taking place may be divided into two asymmetrical parts, one of which is privileged and therefore the category of space may be applied or at least linked to that of courtesy or at least employed in evaluative statements. Application of space to time is also briefly discussed and controversial examples from several languages are given.

VÝCHODISKÁ DVOJJAZYČNEJ LEXIKOGRAFIE
(KONFRONTAČNÁ SEMAZIOLÓGIA A ONOMAZIOLÓGIA)

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

JAROŠOVÁ, A.: Theoretical Basis of the Bilingual Lexicography (Contrastive Semasiology and Onomasiology). *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 1, pp. 19–30. (Bratislava)

The paper deals with the problem how the interlingual anisomorphism in the organization of vocabularies can be reflected in the contrastive lexicology and how the same distinctions are presented in the bilingual lexicography. A set of terms of interlingual lexicological distinctions and a flexible model of a bilingual entry is suggested.

Ak sa konfrontačná lexikológia pri skúmaní interlingválnych zhôd a rozdielov a sta-
novení ekvivalentných jednotiek pohybuje predovšetkým na rovine systému a, naopak,
lingvistika prekladu sa orientuje predovšetkým na textovú ekvivalenciu, berúcu do úvahy
„zmeny významu, ku ktorým dochádza v aktualizovanej syntagme“ (Štraková, 1988,
s. 353), potom dvojjazyčný slovník stojí medzi systémom a textom a musí odrážať tak
systémovú, ako aj kontextovú (funkčnú) ekvivalenciu. (Máme na mysli, samozrejme,
veľké prekladové slovníky.) Systémový typ prekladu reprezentuje v hesle ekvivalent
a kontextuálny typ prekladu ilustračný príklad (porov. Vlachov, 1990). Na problém dvo-
jitého existenčného statusu slova v slovníku všeobecne a v dvojjazyčnom slovníku oso-
bitne upozornil už dávnejšie L. Z g u s t a a označil ho za základný protiklad slovníka
(Zgusta a kol., 1971, s. 26). V neskoršej práci hovorí o probléme sémantickej (t. j. systé-
movej) a funkčnej (t. j. kontextovej) ekvivalencie a ukazuje, ako sa táto opozícia prejavu-
je v konkrétnej lexikografickej praxi (Zgusta, 1987, s. 30).

Kontrastívna lexikológia neobchádza fungovanie slova v kontexte, ale pracuje najmä
s kontextami typového charakteru a zaujíma sa o typické modifikácie (odtienky) určitého
významu, ktoré stoja na rozhraní voľného použitia a lexikalizácie. Zaoberá sa aj problé-
mom použitia slova v špecifických situačných kontextoch (Dolník — Benkovičová —
Jarošová, 1993, s. 123—138). Výber týchto kontextov musí byť uvážlivý a musí sa orien-
tovať predovšetkým na frekventované konvencionalizované situácie. J. F i l i p e c (1973;
1985) pracuje v rovine systému (lexéma-typ) s abstrakčnými podrovinami: hyperlexéma
(polysémická jednotka), lexéma-seméma (monosémická jednotka) a lexéma-kontextový
typ; v súvisi s rečovou rovinou hovorí o textovom výskyte slova. Rovinu lexémy-kon-
textového typu možno považovať v istom zmysle za prechodnú.

Ukazuje sa, že doménou kontrastívnej lexikológie je predsa len systémová ekvivalencia, ktorá má — ako správne poukázal V. B a r n e t (1983) — dve dimenzie. Ide o to, že pri porovnávaní jednotiek dvoch jazykov môže byť vzťažnou veličinou spôsob ich vnútornej štruktúracie (tzv. interná funkcia) alebo ich význam (tzv. externá funkcia). J. D o l n í k, rozvíjajúc Barnetove myšlienky, internú funkciu charakterizuje ako predurčenosť jednotky vstupovať do paradigmatických opozícií a syntagmatických spojení (Dolník — Benkovičová — Jarošová, 1993, s. 20).

Ak je predmetom porovnávania významovo súvzťažných jednotiek ich štruktúra (onomaziologická štruktúra, onomatologická štruktúra) a zapojenosť jednotky v synonymickom alebo derivačnom zoskupení, potom vstupujeme na pôdu konfrontačnej onomaziológie. Na možnosti a hlbší zmysel tohto typu lexikálnej konfrontácie poukázal vo svojej podnetnej monografii J. F u r d í k (1993): na vybraných úsekoch slovotvorne motivovanej zásoby (slovenskej, maďarskej a nemeckej) porovnáva typologicky zaujímavé parametre a miestami prichádza k prekvapujúcim výsledkom. Táto analýza zasahuje nielen do typológie, ale aj do lingvodidaktiky.

Konečným cieľom lexikografickej konfrontácie nie je poukázať na to, že dve sémanticky ekvivalentné jednotky sú, resp. nie sú onomatologicky rovnocenné — naopak, tento fakt je v slovníku do istej miery irelevantný. S budovaním dvojjazyčného hesla úzko súvisí iný úsek konfrontačnej onomaziológie, a to porovnávanie lexikálnych subsystémov dvoch jazykov. Slovo východiskového jazyka (v jednom zo svojich významov, pretože v onomaziológii sa pracuje s monosémickými jednotkami) je mnohorakými väzbami spojené s radom iných slov, čo platí aj o jeho inojazyčnom ekvivalente, resp. ekvivalentoch. Časť tejto informácie je potrebné zodpovedajúcim spôsobom transformovať do slovníka. Ekvivalencia jednotiek dvoch jazykov skoro nikdy nemá podobu 1 : 1, teda nemôžeme rátať s tým, že východisková seméma bude mať ako ekvivalent jednu a len jednu izosémickú jednotku cieľového jazyka. Časté sú prípady, neraz opísané v metalexikografickej literatúre (Feldman, 1957; Ďurovič, 1961; Zgusta a kol., 1971 a iní), keď slovo východiskového jazyka predstavuje hyperonymum pre 2—3 kohyponymá cieľového jazyka (porov. nem. *Schwiegereltern* : rus. *test' i tošča*; *sviokor* i *svekrov*), alebo keď sémantickými korelátmi východiskovej semémy sú 2—3 synonymá cieľového jazyka, pričom niektoré môžu mať charakter úplného, iné čiastočného ekvivalentu (slov. *umelecky* : rus. *chudožestvenno*, *artističeski*, *iskussno*). Ako upozornil L. Zgusta (op. cit., 1971), tieto a podobné prípady sú prejavom designačného anizomorfizmu jazykov.

Napriek neustálemu záujmu odborníkov sa tento problém nerieši jednotne ani v lexikografickej teórii, ani v lexikografickej praxi. J. M a n l e y — J. J a c o b s e n — V. H. P e d e r s e n (1988) upozorňujú na to, že v metalexikografii sa vyskytuje značný terminologický chaos, ktorý nemá len formálnu povahu, ale vyplýva z odchodných teoretických pozícií jednotlivých zostavovateľov slovníkov. Niektoré zo súborov termínov (lemma, ekvivalent, sémantizácia, exemplifikácia, sublemma) odrážajú špecifiku objektov dvojjazyčného hesla, ale ďalšie (lexéma, seméma, idiom) pochádzajú z monolingválnych opisov jednotlivých jazykov a mechanicky sa používajú v koncepcii dvojjazyčných

slovníkov. Autori charakterizujú tento druhý prístup ako prenášanie princípov jednojazyčnej lexikológie do dvojazyčného slovníka. Dôsledkom týchto odlišných teoretických pozícií sú dva odlišné prístupy k budovaniu štruktúry hesla: 1. členenie hesla na významové odseky vychádza zo sémantickej štruktúry východiskovej jednotky (z jej opisu vo výkladovom slovníku); 2. členenie sa realizuje s ohľadom na počet a charakter ekvivalentov.

Otázka „principia divisionis“ je stará, ale zdá sa, že stále aktuálna. Svojho času ju nastolil L. V. Ščerba (1940), ktorý zastával názor, že v aktívnom slovníku má byť heslo štruktúrované podľa ekvivalentov pri súčasnej redukcii ekvivalentov-synonym. Pre pasívny slovník sformuloval L. V. Ščerba zásadu, podľa ktorej pretlmočenie významu heslového slova má mať opisný charakter, a teda štruktúra hesla v pasívnom slovníku môže do veľkej miery pripomínať štruktúru hesla vo výkladovom slovníku. J. Manley — J. Jacobsen — V. H. Pedersen (op. cit.) spochybňujú základnú premisu tohto prístupu otázkou: prečo by sa mal východiskový jazyk v pasívnom slovníku opisovať a nie prekladať?

O otázke významového členenia hesla a o probléme opisného a prekladového ekvivalentu sa veľmi živo diskutovalo na I. konferencii slovenských a českých lexikografov v Bratislave v roku 1952 (Lexikografický zborník, 1953), a to medzi pražskou (rusko-český slovník) a bratislavskou (rusko-slovenský slovník) skupinou. Bratislavská skupina sa jednoznačne prihlásila k princípom, ktoré vypracoval L. V. Ščerba pre aktívny rusko-francúzsky slovník, t. j. k členeniu hesla podľa ekvivalentu; dôsledne sa vyhýbala opisnému typu ekvivalentu. Pražská skupina dávala prednosť členeniu hesla podľa významovej štruktúry lemmy a v praxi viac uplatňovala opisný ekvivalent. M. Jehlička (1953, s. 25—26) upozornil na to, že obidve skupiny vlastne vypracúvajú pasívny slovník, pre ktorý L. V. Ščerba sformuloval iné zásady ako pre aktívny rusko-francúzsky slovník, preto sa aj pražská skupina celkom oprávnené môže hlásiť k Ščerbovej koncepcii.

Jednoznačnú odpoveď na to, akú pozíciu medzi ščerbovskými dichotómiami (aktívny : pasívny slovník, prekladový : opisný ekvivalent, dvojaká štruktúra hesla) zaujme bratislavská skupina, dala lexikografická porada v Piešťanoch v roku 1959. Podľa A. V. Iščenka (1961) jediným vhodným spôsobom pretlmočenia východiskovej jednotky ako v pasívnom, tak aj v aktívnom type slovníka je prekladový ekvivalent. L. Ďurovič (1961) teoreticky odôvodnil princíp členenia hesla podľa toho, koľko má východiskové slovo nesynonymických ekvivalentov. Významové odseky utvorené takýmto delením nazýval „prekladovými významami“ (toto pomenovanie použil už v diskusii na konferencii v roku 1952; Ďurovič, 1953). Napokon sa jednoznačne konštatovalo, že štruktúra prekladových významov je nezávislá od významovej štruktúry východiskovej jednotky.

Hlbšiemu teoretickému rozpracúvaniu pojmu „prekladový význam“ sa začiatkom sedemdesiatych rokov venoval D. Kolár (1973 a; 1973 b; 1974). Otázkami typológie ekvivalencie na teoretickom pozadí konfrontačnej lexikológie sa dlhé roky zaoberá aj ďalšia výrazná osobnosť bratislavskej lexikografickej školy E. Sekaninová (1968; 1973; 1981; 1985; 1988), ktorá pracuje s termínom „prekladový ekvivalent“. Vo svojej

najnovšej monografii (Sekaninová, 1993) poukazuje na formovanie bratislavskej lexikografickej školy a podáva prehľad vlastnej koncepcie. Vychádza zo skutočnosti, že v dvoch jazykoch sa vzťahy obsahového a výrazového plánu prevažne nekryjú. Na základe rozsiahlej lexikografickej praxe (Velký rusko-slovenský slovník, 1960—1970; Velký slovensko-ruský slovník, 1979—1993) vyčlenila autorka viaceré typy symetrickej a asymetrickej ekvivalencie. Táto typológia je vo svojich východiskách lexikografická, ale výsledkami smeruje do konfrontačnej semaziológie. Pri pojme „prekladový význam“ sa pristavil aj J. Filipec (1985), ktorý ho považuje za problematický najmä preto, lebo nie je jasné, na ktorej abstrakčnej rovine ekvivalencie (lexéma-typ, lexéma-kontextový typ a lexéma-exemplár) sa táto entita nachádza.

Sumarizujúc časť venovanú krátkemu prehľadu východísk bratislavskej lexikografickej školy, možno konštatovať, že poprední teoretici dánskej dvojjazyčnej lexikografie (Manley — Jacobsen — Pedersen, 1983; Kromann — Riiber — Rosbach, 1984; 1991; Baunbjerg-Hansenová, 1990), ktorú v západnej Európe pokladajú za jednu z najlepších, prichádzajú v osemdesiatych rokoch prakticky k tomu istému záveru ako bratislavskí lexikografi v päťdesiatych rokoch: špecifike dvojjazyčného slovníka najviac vyhovuje ekvivalentové členenie hesla. Z tohto aspektu formuluje časť svojich výhrad voči koncepcii hesla vo veľkolepom lexikografickom projekte holandského vydavateľstva Van Dale aj nemecký lexikológ J. F. H a u s m a n n (1988).

S problematikou ekvivalentu/ekvivalentov východiskovej jednotky sa veľmi úzko spája aj otázka sémantizácie. Úloha sémantizácie v štruktúre hesla sa doteraz nechápe jednotne a nezodpovedanou ostáva aj otázka abstrakčnej úrovne prekladového významu. Ako podmienku reštrukturalizácie východiskovej semémy na niekoľko prekladových významov uviedol L. Ď u r o v i č (1961) nesynonymnosť ekvivalentov; synonymné ekvivalenty by sa mali uvádzať v rámci jedného významového odseku (prekladového významu). Sám autor si však uvedomoval problematickosť predkladaného kritéria (op. cit., s. 84; porov. aj Kollár, 1973 a). Mechanizmus reštrukturalizácie východiskového významu sa dotýka synonym a súradných slov (kohyponým) cieľového jazyka a vzhľadom na to, že jedným zo spôsobov sémantizácie ekvivalentu je uvádzanie synonym a antonym, zasahuje aj do problematiky synonymicko-antonymických radov východiskového jazyka. To si vyžaduje riešiť systémové otázky dvojice porovnávaných jazykov a súčasne stále dbať o prepojenosť systémového opisu s opisom fungovania usúvzťažňovaných jednotiek.

Heslo dvojjazyčného slovníka je ohniskom, v ktorom sa pretínajú viaceré roviny (štruktúrna aj významová, systémová aj funkčná, systémová aj pragmaticko-lexikografická), preto je potrebné predstaviť komponenty dvojjazyčného hesla (lemmu, ekvivalent, sémantizáciu a exemplifikáciu) na pozadí konfrontačnej lexikologickej analýzy a takisto ukázať podstatu lexikografických transformácií. Keďže dvojjazyčné heslo je výsledkom procedúr aplikovaných v smere od formy k významu a od významu k forme, najprv si všimneme, ako je usúvzťažnená triáda forma — význam — funkcia s triádou polysémická lexéma — monosémická lexéma (seméma) — aktualizovaná seméma.

Ak prvú triádu nazveme dimenzie slova, potom môžeme povedať, že pri každom člene druhej triády vystupuje do popredia vždy iná dimenzia. Pri polysémickej lexéme je dôležitou dimenziou forma, ktorá zjednocuje množinu semém obsahujúcich prienikový významový prvok. Pri monosémickej lexéme-seméme je dominantnou dimenziou význam a forma ustupuje do pozadia. Tento moment do istej miery zrovnoprávňuje monosémické slovo a jeden z významov polysémického slova. Pre slovo v kontexte je dominantnou dimenziou jeho aktuálna pomenovacia funkcia.

Vzhľadom na formálne, abecedné usporiadanie slovníka je polysémická jednotka faktorom slovníka, hoci pre dvojjazyčný slovník predstavenie slova ako polysémickej štruktúry má len druhoradý význam. Interlingválna polysémia môže byť izomorfná alebo anizomorfná. Grafické znázornenie formálno-významovej usúvzťažnenosti ekvivalentných jednotiek má charakter priestorových, „topologických“ schém. Tieto topologické schémy môžu byť výsledkom dvojsmernej (schéma 1.; porov. aj Červenková, 1983) alebo jednosmernej analýzy (schéma 2.; podľa Gak — Rojzenblit, 1965; porov. aj Sekaninová, 1973; 1993).

Schéma 1.

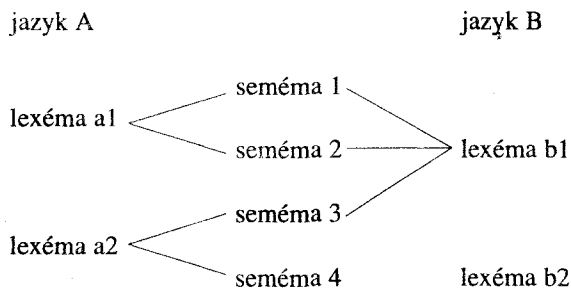
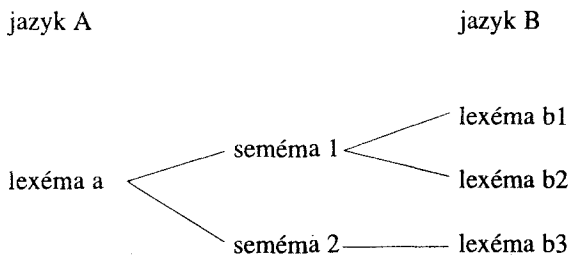

Schéma 2.

Dvojsmerné schémy sú celkom zakotvené v konfrontačnej semaziológii. Jednosmerné ekvivalenčné schémy ukazujú, ako sa k množine semém viažucich jednu formu východiskovej jednotky priraduje množina semém a foriem cieľového jazyka. Tieto schémy pripomínajú abstrakciu dvojjazyčného hesla a stoja na rozhraní medzi konfrontačnou semaziológiou a dvojjazyčnou lexikografiou. Ekvivalenčné vzťahy znázornené na jednosmerných schémach možno charakterizovať pojmami symetrický/asymetrický obraz ekvivalencie (Sekaninová, 1973), ekvivalenčné pole (Siatkowski, 1976), konvergencia, divergencia, kongruencia (Hausmann, 1977; podľa Kromann — Riiber — Rosbach, 1991) a pod. Slovník zachytáva aj tieto vzťahy (pretože sa v istej etape postupuje od formy k významu), ale prvoradá je „symetria/asymetria“ na úrovni semémy.

Základná logická typológia ekvivalentov „úplný — čiastočný — nulový“ platí na úrovni semémy (Kromann — Riiber — Rosbach, 1991) a nemožno ju stotožňovať so symetrickým/asymetrickým obrazom ekvivalencie. Lexikografické operácie na úrovni semémy, ktorá je pre slovník kľúčová, predstavujú onomaziologickú etapu budovania dvojjazyčného hesla. Na tejto rovine je irelevantné, či ide o význam monosémického alebo polysémického slova východiskového jazyka, a onomaziologický status príslušného ekvivalentu východiskovej semémy je, ako sme povedali, tiež irelevantný (derivát, kompozitum, združené pomenovanie; monosémické slovo, význam polysémického slova).

Určovanie ekvivalencie slova má inú podobu v konfrontačnej lexikológii a inú v dvojjazyčnej lexikografii. V rámci konfrontačnej lexikológie na základe predchádzajúcej semaziologickej analýzy konštruujeme interlingválne onomaziologické mikrosystémy (jednosmerné), ktoré tvorí východisková seméma spolu so sémanticky usúvztažnenými semémami cieľového jazyka. J. D o l n í k tieto mikrosystémy výstižne pomenúva interlingválnymi designačnými jednotkami (Dolník — Benkovičová — Jarošová, 1993). Designačná jednotka môže mať podobu {Sa : Sb} (Sa je seméma jazyka A; Sb je seméma jazyka B), pričom ekvivalent môže byť s východiskovou semémou izosémický (úplný), parasémický (čiastočný) alebo ide o surogát ekvivalentu. Vzťah úplnej ekvivalencie je napr. medzi členmi týchto dvojíc: slov. *mydlo* : rus. *mylo*; slov. *odstredivý* : nem. *zentrifugal*; slov. *kapor* : angl. *carp*. O čiastočnej ekvivalencii môžeme hovoriť pri nasledujúcich dvojiaciach: rus. *ogorod* : slov. (zeleninová) *záhrada*; slov. *pozodvihovať* : rus. *podnáť* (postепенно vsio, mnohoje); angl. *soar* : slov. *vzniest sa* (kolmo a prudko); rus. *гонщик* : slov. *pretekár* (v pretekoch na automobiloch, na lyžiach).

Ak východisková seméma nemá v druhom jazyku zodpovedajúci lexikálny korelát, vytvárame pomocou slovného spojenia „náhradný ekvivalent“ — surogát; porov. slov. *ukameňovať* : rus. *zakidať kamňami na smert'*; slov. *priklepnúť* (na dražbe) : rus. *udarom molotka objavit' o prodaže*; slov. *páračky* : rus. *posidelki, na kotorych ščiplitut pero*; angl. (to) *church* : rus. *davat' očistitel'nuju molitvu rodil'nice*.

Interlingválna designačná jednotka môže mať aj podobu {Sa : Sb1, Sb2, ...}, pričom na strane kumulovaného ekvivalentu sú rozličné kombinácie:

a) 2 úplné ekvivalenty — slov. *ponáhľat' sa* : rus. *spešit', toropit'sia*; slov. *únava* : rus. *utomlenije, ustalost'*;

b) 1 úplný ekvivalent + 1 alebo niekoľko čiastočných ekvivalentov — slov. *umyt' sa* : rus. *pomyt'sia*; (len tvár a ruky) *umyt'sia*; slov. *pohádat' sa* : rus. *possoriť'sia*; (jeden so všetkými, všetci navzájom) *peressorit'sia*;

c) 2 alebo niekoľko čiastočných ekvivalentov — rus. *peredružit'sia* : slov. (jeden so všetkými, viacerí medzi sebou) *spriatelit' sa, skamarátit' sa*; slov. *záhrada* : rus. (zeleninová) *ogorod*; (ovocná) *sad*; slov. *pretiahnutý* : rus. (o tvare) *prodolgovatyj, udliňonnij*; (o zvuku) *proťaznyj*;

d) 1 čiastočný ekvivalent + ekvivalent-surogát — slov. *paleta* : rus. *polupal'to svobodnogo pokroja*; hovor. *pal'to-razletajka*; rus. *sutki* : slov. *deň (a noc), 24 hodín*.

Ďalším krokom presúvame interlingválnu designačnú jednotku do lexikografickej roviny a všetky ďalšie operácie sú ovplyvnené konkrétnou lexikografickou koncepciou zahŕňajúcou aj aspekt používateľa (mikroštruktúra hesla usporiadaná podľa ekvivalentov verzus mikroštruktúra hesla usporiadaná podľa významov východiskovej lexikálnej jednotky, spôsob uvádzania sémantizácie, stylistických kvalifikátorov a iných spresňujúcich poznámok; lexikograficko-lexikologická „čistota“ verzus prístupnosť informácie pre používateľa). Ak napríklad delíme heslo podľa semém východiskovej lexémy, existencia kumulovaných ekvivalentov všetkých typov má svoje teoretické odôvodnenie a významové vymedzenie jednotlivých ekvivalentov pomocou sémantizácie sa nachádza akoby vnútri jednotlivých významových odsekov hesla; porov. príklady v bode b) a c). Ak sa členenie hesla na odseky robí v závislosti od počtu a charakteru ekvivalentov, existencia kumulovaného ekvivalentu má opodstatnenie len v jednotlivých špecifických prípadoch; porov. druhý príklad v bode b) a prvý príklad v bode c). Aby sme mohli zrušiť kumulovaný ekvivalent interlingválnej designačnej jednotky, musíme ju reštrukturalizovať tak, že designačný priestor semémy východiskového jazyka umelo členíme na dva alebo niekoľko priestorov podľa príslušných ekvivalentov, resp. ak ideme smerom od textu, tak „na základe prekladu všetkých alebo relatívne všetkých spojení, do ktorých táto jednotka vstupuje“ (Kollár, 1973, s. 122).

Táto metóda „spätnej projekcie“ je typickým lexikografickým postupom, ale jej použitie v konfrontačnej lexikológii sa považuje za problematické až neprípustné (Sternemann, 1983). Pri „spätnej projekcii“ vstupujeme do sémantického priestoru východiskovej semémy a vytvárame umelé významy (umelú polysémiu). Inými slovami, utvárame umelú sémovú rovnicu $\{Sa_1(\text{trans}) = Sb_1\}$ a $\{Sa_2(\text{trans}) = Sb_2\}$ ($Sa(\text{trans})$ je prekladový význam východiskovej semémy). Nie je vždy jednoduché určiť, kedy možno uskutočniť reštrukturalizáciu kumulovaného ekvivalentu a kedy nie. V prípade kumulovaného ekvivalentu, ktorý tvoria 2—3 kohyponymá pokrývajúce designačný priestor východiskovej semémy (vystupujúcej v úlohe medzijazykového hyperonyma), nie je ťažké vyčleniť príslušné prekladové významy. Rozhodovanie je náročnejšie, keď kumulovaný ekvivalent tvoria 2—3 synonymá. Napríklad pre sloveso *udupať* (vo význame „dupaním utlačiť“) možno na základe semaziologickej analýzy stanoviť skupinu ruských ekvivalentov, v rámci ktorej sa zreteľne vyčleňujú dva synonymické rady: 1. *utopiať, utrambovať, ubiť*; 2. *istoptať, potoptať, vytopať*. Objektom deja pomenovaného slovesami prvej sku-

piny je určitá masa (sneh, zem a pod.), ktorá sa pôsobením tlaku stáva kompaktnjšou, hutnejšou. Slovesá druhej skupiny sa prednostne spájajú s pomenovaniami označujúcimi porasty (*istoptať travu, cvety, posevy*), ale v úlohe objektu môžu vystupovať aj iné pomenovania. Sémantický rozdiel medzi uvedenými synonymickými radmi sa dá špecifikovať pomocou primeraných vysvetľujúcich poznámok uvedených v zátvorke (t. j. pomocou sémantizácie), čo nám umožní rozdeliť prvý význam slovenskej semémy na dva prekladové významy: *udupať* 1. (dupaním urobiť kompaktnjším) *utoptať, utrambovať, ubiť; u. sneh, zem — utoptať sneg, zemľu; udupaná dlážka — utrambovannyj al. ubityj zemľanaj pol;* 2. (dupaním zničiť — o porastoch) *istoptať, potoptať; u. trávu, kvety — istoptať al. potoptať travu, cvety*. Nevyhranená spájateľnosť slovies druhej skupiny (*istoptať, potoptať*) naznačuje, že prítomnosť presupozíčného komponentu „porasty“ nie je nevyhnutná, iba silne pravdepodobná, čo nám umožňuje uplatniť aj druhé riešenie: uviesť slovesá z obidvoch synonymických skupín ako ekvivalenty jedného významu so sémantizáciou „dupaním utlačiť“.

Iným dôvodom na uvádzanie viacerých ekvivalentov v rámci jedného významu je totožnosť základnej funkcie dejov pomenúvaných príslušnými slovesami, napr. slov. *spariť* : rus. *zapariť, raspariť, zavarit', obdať kipiátkom (zapariť korm, zavarit' čaj, obdať ovošči goriačej vodoj)*. Keď výber ekvivalentu slovesnej lexémy závisí, tak ako v predchádzajúcom prípade, od typu objektu deja, často stojíme pred otázkou, či rozdiely v oblasti denotácie sú natoľko závažné, že si vyžadujú postulovanie prekladových významov, a či by nebolo primeranejšie orientovať sa na všeobecnejší ekvivalent, resp. na tú časť významu, ktorá je viacerým ekvivalentom spoločná (porov. Kollár, 1973, s. 127—128). Konečnému rozhodnutiu musí vždy predchádzať dôkladná semaziologická analýza lexikálneho materiálu. Na výber riešenia vplývajú aj isté dôvody lexikograficko-pragmatického charakteru. Napríklad fakt, že informáciu o rozdieloch v denotácii synonymických ekvivalentov je možné predstaviť nielen v podobe sémantizácie pred jednotlivými prekladovými významami, ale aj prostredníctvom ilustračných príkladov. To svedčí o tom, že hranice jednotlivých komponentov hesla sú flexibilné.

Doteraz sme hovorili o problémoch ekvivalentácie objektových slovies. V prípadoch, keď výber ekvivalentu závisí od lexikálneho obsadenia subjektivej pozície, sa spravidla dáva prednosť členeniu východiskovej semémy na prekladové významy: *uležať sa* 1. (o syre, víne) so zmenou vetnej konštrukcie *vyderžať*; 2. (o mäse) *vyderžať na cholode*; 3. (o ovocí) *otležaťsja*; 4. (o materiáli) *vyležaťsja*.

Prípadoch, keď prítomnosť viacerých ekvivalentov východiskovej semémy nemôže byť dôvodom členenia tejto semémy na prekladové významy, je situácia, keď použitie rozličných ekvivalentov v rozličných kontextoch nie je motivované sémanticky, lež kolokačne (riadi sa štylistickou lexikálnou normou). Takýto prípad predstavujú ruské ekvivalenty druhého („preneseného“) významu slovesa *uhasinať — gasnuť, ugasat', oslabevat'*: *viera, nádej uhasína — vera, nadežda gasnet al. ugasajet; ich nadšenie pomaly uhasínalo — ich vostorg postepenno oslabeval; jeho sláva uhasína — jeho slava merknet al. tusknejet*. Niekedy stojíme pred otázkou, či máme do činenia s uzuálnym (kontextuálnym)

ekvivalentom platným pre preklad 1 — 2 konkrétnych spojení, alebo ide o samostatný prekladový význam, napr. *priepastný 1. očeň glubokij, bezdonnyj: priepastná jama — bezdonnaja propast', bezdna;* 2. pren. *ogromnyj, nepreodolimyj: priepastný rozdiel — ogromnaja raznica* (podľa Veľkého slovensko-ruského slovníka III.). Spojenie *priepastný rozdiel* je možné umiestniť za špeciálny typografický znak ako typ ustáleného spojenia.

Pri slovese *vzlietnuť* stojíme pred problémom štruktúrácie súboru prekladových významov s ohľadom na prítomnosť „špecializovaných“ ekvivalentov *vzmyť, vzviťsia*, opisujúcich prudké vzlietnutie do veľkej výšky. Rozhodujeme sa, či pre tieto slovesá vyčleníme osobitný prekladový význam, alebo ich použijeme v ilustračných príkladoch v rámci prvého významu: *vzlietnuť 1. (o vtákoch, lietadlách ap.) vzletet', podňaťsia v vozduch; lietadlo sa odlepilo od zeme a vzlietlo — samolot otorvalsia ot zemli i podňalsia v vozduch; vrana vzlietla na konár — vorona vzletela i sela na vetku; jastrab prudko vzlietol k nebu — jastreb vzvilsia v nebo;* 2. (o vtákoch, hmyze) *vsporchnuť ...* . Nazdávame sa, že vyčlenenie samostatného prekladového významu pre ekvivalenty *vzviťsia, vzmyť* by bolo vzhľadom na vysokú mieru špecifickosti ich významu neprimeranou atomizáciou významovej štruktúry hesla.

V teórii bratislavskej lexikografickej školy sa veľká dôležitosť pripisuje sémantizácii. Sémantizácia má v podstate dve funkcie. Ak nerobíme reštrukturalizáciu východiskovej semémy, plní funkciu identifikátora jednotlivých významov polysémickej jednotky. Ak reštrukturalizujeme východiskovú semému pomocou prekladových významov, sémantizácia plní funkciu vymedzovacieho a kompenzačného prostriedku: vymedzuje význam jednotlivých ekvivalentov a súčasne naznačuje, ktoré sémy chýbajú východiskovej seméme, ktorej význam má v porovnaní so špecializovanejšími významami ekvivalentov všeobecnejší charakter. Keď má východisková seméma špecializovanejší význam a ekvivalent všeobecnejší význam, sémantické príznaky chýbajúce ekvivalentu uvádzame tiež v zátvorke; tento typ sémantizácie nazývame fakultatívny komponent ekvivalentu. Usúvzťažnením východiskovej lemmy a ekvivalentu/ekvivalentov utvárame sémickú rovnicu alebo rad sémických rovníc, pričom pri čiastočnej ekvivalencii používame kompenzačné prostriedky v podobe sémantizácie.

Okrem zóny sémických rovníc (východisková seméma + sémantizácia = ekvivalent, resp. východisková seméma = ekvivalent + sémantizácia) je v hesle zóna exemplifikácie. V zóne exemplifikácie ilustrujeme použitie uvedeného (typového) ekvivalentu a ukazujeme kontexty, v ktorých musí byť použitý iný ekvivalent (uzuálny), a to v zhode s jazykovou normou a kontextuálnou modifikáciou významu východiskovej semémy. V exemplifikačnej zóne pracujeme s kontextuálnou ekvivalenciou, ktorá smeruje k izofunkčnosti syntagmatických celkov, pričom sémantická a štruktúrna izomorfnosť nie je natoľko určujúca. S určitými modifikáciami to isté platí o zóne ustálených spojení. V zóne exemplifikácie musíme teda riešiť rozpor medzi tým, že izosémické jednotky nemusia byť vždy izofunkčné, a tým, že jednotky izofunkčné v istom kontexte nemusia byť vždy izosémické.

Záver. Každý jazyk pomocou slovnej zásoby modeluje realitu špecifickým spôsobom. Semémy východiskového jazyka a ich inojazyčné ekvivalenty sú navzájom spojené mnohorakými vnútrojazykovými a mimojazykovými väzbami. Tieto vzťahy reflektuje — každá svojím spôsobom — translačná lingvistika, konfrontačná semaziológia, konfrontačná onomaziológia a dvojjazyčná lexikológia.

Konfrontačná semaziológia ukazuje ekvivalenčné vzťahy medzi jednotkami dvoch jazykov ako formálno-obsahovú usúvzťažnosť (izomorfná monosémia/polysémia, anizomorfná monosémia/polysémia).

Z konfrontačnej onomaziológie je pre dvojjazyčnú lexikografiu významná analýza interlingválnych lexikálnych subsystémov (onomaziologické paradigmy) a interlingválnych designačných jednotiek.

Predstavený model flexibilného dvojjazyčného hesla vychádza z teórie bratislavskej lexikografickej školy, ktorú reprezentuje predovšetkým *Velký rusko-slovenský slovník* (1960—1970) a *Velký slovensko-ruský slovník* (1979—1993; posledný, šiesty zväzok je pred dokončením) a teoretické práce jej predstaviteľov (A. V. Isačenko, L. Ďurovič, D. Kollár, E. Sekaninová). Základnými metodologickými kategóriami tejto školy sú pojmy prekladový ekvivalent a prekladový význam (ako umelo vytvorená sémantická entita, ktorá vznikne členením semémy východiskového jazyka na niekoľko priestorov podľa príslušných ekvivalentov). Pri vytváraní prekladových významov predstavuje súbor ekvivalentov tvoriacich synonymá väčší problém než súbor ekvivalentov tvoriacich kohyponymá. Pri synonymách musíme zvažovať stupeň všeobecnosti každého z nich, stupeň diverzifikácie ich spájateľnosti, sémantickú zdôvodniteľnosť/nezdôvodniteľnosť ich odlišnej spájateľnosti, stupeň ich rozdielov v oblasti denotácie.

Model dvojjazyčného hesla obsahuje tieto komponenty: lemmu s gramatickým aparátom, ekvivalent, sémantizáciu a ilustračné príklady. Pri usúvzťažňovaní lemy a ekvivalentu/ekvivalentov vytvárame sémické rovnice. Pri čiastočnej ekvivalencii sémantizácia slúži ako kompenzačný prostriedok vymedzujúci vzťah medzi viacerými čiastočnými ekvivalentmi a súčasne dopĺňa sémantické komponenty chýbajúce na strane lemy. Na strane ekvivalentu podobnú kompenzačnú funkciu plní tzv. fakultatívny komponent (fakultatívny preto, lebo pri preklade textu sa spravidla neuvádza). V zóne ilustrácií ustupuje požiadavka izosémickosti do pozadia a objavuje sa požiadavka izofunkčnosti syntagmatických celkov.

Bibliografia

BARNET, V.: K probleme jazykovej ekvivalentnosti pri sravnenii. In: *Sopostavitel'noje izučeniije ruskogo jazyka s češskimi i drugimi slavjanskimi jazykami*. Red. A. G. Širokova — V. Hrabě. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1983, s. 9—29.

BAUNBERG-HANSEN, G.: *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch*. Tübingen, Max Niemayer Verlag 1990. 196 s.

ČERVENKOVA, I.: Nekotoryje problemy semantičeskogo izučeniija leksiki russkogo i bolgarskogo jazykov. In: Godišnik na Sofijskija universitet „Kliment Ochridski“, 77, Fakultet po slavianski filologii. Ezikoznanie 1983, s. 41—74.

DOLNÍK, J. — BENKOVIČOVÁ, J. — JAROŠOVÁ, A.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava, Veda 1993. 189 s.

ĎUROVIČ, L.: Z diskusie. In: Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie československých lexikografov. Bratislava 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953, s. 127—128.

ĎUROVIČ, L.: Ekvivalent v dvojjazyčnom slovníku. In: Lexikografický zborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 78—87.

FELDMAN, N. I.: Ob analize smyslovoj struktury v dvujazyčnych slováriach. In: Leksikografičeskij zbornik I. Moskva, Izdatelstvo AN SSSR 1957, s. 11—14.

FILIPEC, J.: Ekvivalenty a synonyma v slovní zásobě. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 131—144.

FILIPEC, J.: Problematika konfrontace v lexikální zásobě. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 201—214.

FURDÍK, J.: Slovtovorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 200 s.

GAK, V. G. — ROJZENBLIT, E. B.: Očerki po sopolstavitelnomu izučeniiju francuzskogo i russkogo jazykov. Moskva, Vysšaja škola 1965.

HAUSMANN, F. J.: Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1977.

HAUSMANN, F. J.: Grundprobleme des zweisprachige Wörterbuchs. In: Symposium on Lexicography III. Proceedings of the Third International Symposium on Lexicography. Copenhagen 1986. Red. K. Hyldgaard-Jensen — A. Zettersten. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1988, s. 137—152.

ISAČENKO, A. V.: Zásady lexikografickej práce. In: Lexikografický zborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 18—23.

JEHLIČKA, M.: Z diskusie. In: Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie československých lexikografov. Bratislava 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953, s. 125—126.

KOLLÁR, D.: Prekladový význam — jeho podstata a problémy. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973 (a), s. 121—130.

KOLLÁR, D.: K probleme sopolstavitel'nogo analiza russkogo i slovackogo jazykov. Československá rusistika, 18, 1973 (b), s. 98—104.

KOLLÁR, D.: Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne. Československá rusistika, 19, 1974, s. 74—80.

KROMANN, H.-P. — RIIBER, T. — ROSBACH, P.: Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachige Lexikographie. In: Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V. Red. H. E. Wiegand. Hildesheim — Zürich — New York 1984, s. 159—238.

KROMANN, H.-P. — RIIBER, T. — ROSBACH, P.: Principles of Bilingual Lexicography. In: Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Red. F. J. Hausmann — O. Reichmann — H. B. Wiegand — L. Zgusta. Third Volume. Berlin — New York, Walter de Gruyter 1991, s. 2712—2728.

Lexikografický zborník. Materiály z I. celoštátnej konferencie československých lexikografov. Bratislava 1952. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 215 s.

MANLEY, J. — JACOBSEN, J. — PEDERSEN, V. H.: Telling Lies Efficiently: Terminology and the Microstructure in the Bilingual Dictionary. In: Symposium on Lexicography III. Proceedings of the Third International Symposium on Lexicography. Copenhagen 1986. Red. K. Hyldgaard-Jensen — A. Zettersten. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1988, s. 281—301.

SEKANINOVÁ, E.: Leksičeskoje značeniije v dvujazyčnom plane rusko-slovackom. Slavica Slovaca, 3, 1968, s. 69—77.

- SEKANINOVÁ, E.: Význam lexikálnej jednotky z konfrontačného aspektu. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička — I. Poldauf. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 113—120.
- SEKANINOVÁ, E.: Prekladové ekvivalenty v dvojjazyčnej lexicografii. *Československá rusistika*, 26, 1981, s. 101—111.
- SEKANINOVÁ, E.: Z teórie, praxe a terminológie dvojjazyčnej lexicografie. *Biuletyn Slawistyczny*, 8, 1985, s. 81—89.
- SEKANINOVÁ, E.: Východiská a ciele skúmania lexiky konfrontačnou a ekvivalenčnou metódou. *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 225—238.
- SEKANINOVÁ, E.: Dvojjazyčná lexicografia v teórii a praxi. Bratislava, Veda 1993. 251 s.
- SIATKOWSKI, S.: Osnovnyje principy sopostavitelnogo analiza jazykov, 1—2. *Russkij jazyk za rubežom*, 1976, č. 4 a 5, s. 69—73 a 70—73.
- STERNEMANN, R. a kol.: Einführung in die konfrontative Linguistik. Leipzig, Verlag Enzyklopädie 1983. 147 s.
- STRAKOVÁ, V.: Logické operace při překládání textu. In: *Funkční lingvistika a dialektika*. Red. J. Nekvapil — O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, 1988, s. 351—361.
- ŠČERBA, L. V.: Opyt obščej teorii leksikografii. *Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenije literatury i jazyka*, 1940, č. 3.
- Velký rusko-slovenský slovník**. 5 zv. Red. kolektív redaktorov. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960—1970.
- Velký slovensko-ruský slovník**. 1. zv. Red. D. Kollár. 2. — 5. zv. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1979—1993.
- VLACHOV, S. I.: Učastije ilustrativnogo materiala v semantizacii ischodnoj slovarnoj jedinicy. In: **BUDALEX '88**. Proceedings. Papers from the Euralex Third International Congress. Budapest, Akadémiai Kiadó 1990, s. 75—81.
- ZGUSTA, L. a kol.: *Manual of Lexicography*. Praha, Academia 1971. 360 s.
- ZGUSTA, L.: Translational Equivalence in a Bilingual Dictionary: Bahukosyam. *Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America*. Red. R. W. Bailey. Number 9, 1987, s. 1—47.

THEORETICAL BASIS OF THE BILINGUAL LEXICOGRAPHY (CONTRASTIVE SEMASIOLOGY AND ONOMASIOLOGY)

S u m m a r y

Lexical units of the source language and their equivalents are related to each other by various internal and interlingual connections both formal and semantic (isomorphic/anisomorphic polysemy or monosemy, synonymy/co-hyponymy of co-related equivalents, interlingual hypo-hyperonymy etc.). Contrastive onomasiology investigates interlingual correspondences and differences in the onomasiological structure, and compares the onomasiological paradigms (subsystems of vocabulary) of the two languages. These subsystems can be constructed as a result of a bi-directional or mono-directional analysis. Contrastive semasiology examines interlingual correspondences and differences between the form and the meaning of words.

The principal aim of this paper is to describe a flexible model of a bilingual entry. This model has two divisions: 1. the division of semic equalities (lemma in one individual meaning = equivalent) aims to show the systemic equivalency of lexical units. Most of the equalities are created by using various compensatory tools (lemma + comments = equivalent, lemma = equivalent + comments), and they represent a lexicographical solution of a partial equivalency problem; 2. in the example division, the application of both canonical (systemic) and contextual (functional) equivalents is shown.

Distribution of the semantic and co-occurrence information between these two entry divisions depends on respective lexicographical theory.

KONVERZIA A REČOVÁ SYNTÉZA SLOVENČINY

SACHIA DARŽÁGÍN — ĽUDMILA FRANEKOVÁ — MILAN RUSKO

DARŽÁGÍN, S. — FRANEKOVÁ, L. — RUSKO, M.: Conversion and Synthesis of the Slovak language. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 1, pp. 31—44. (Bratislava)

The article describes an approach to computer aided synthesis of Slovak language. The rules of conversion from orthographical to orthoepical form are shown and the technical principle of the wave synthesizer (the synthesizer with tabulated sounds) is explained.

S vývojom osobných počítačov smerom k multimédiovým systémom sa zvyšujú možnosti komunikácie počítačov s človekom pomocou hovoreného slova, a to aj využitím rečových syntetizátorov. Rečová syntéza nachádza svoje uplatnenie v automobilových navigačných systémoch, v kombinácii s faxovou a telekomunikačnou technológiou ponúka systém pre narábanie s údajmi na vzdialených miestach, o pomoci nevidiacim prostredníctvom rečovej syntézy ani nehovoriac.

V článku v krátkosti opíšeme všeobecné princípy riešenia rečovej syntézy a uvedieme, ako sme tieto princípy aplikovali v Ústave teórie riadenia a robotiky SAV na slovenčinu; s malými obmenami ich možno realizovať v češtine, prípadne v iných slovanských jazykoch. Navyše chceme upozorniť na jednoduché riešenie rečového syntetizátora s výlučne programovým vybavením, bez použitia prídavnej karty do počítača.

Problém rečovej syntézy môžeme jednoducho formulovať ako problém konverzie písaného textu na reč (hlásky) (anglicky text-to speech). Ide o riešenie 4 separátnych modulov:

- prevod písaného textu z ortografickej do ortoepickej formy
- priradenie hláskových jednotiek jednotlivým ortoepickým znakom a ich syntéza (hláskový konvertor)
- zabudovanie prozodických vlastností do syntézy
- riešenie výstupu rečového signálu.

1. Prevod textu z ortografickej do ortoepickej formy

Ak má rečový syntetizátor zvukovou rečou reprodukovat' napísaný text, musí ho ešte pred vlastnou konverziou interpretovať ortoepicky, pričom sa odstráni rozdiely medzi

pravopisom a výslovnosťou. V terminológii fonetiky sa modul tejto interpretácie označuje ako fonetická transkripcia.

Fonetická transkripcia je konverzia písaného textu, vyjadreného znakmi z množiny písmen a špeciálnych, resp. pomocných znakov (bodka, čiarka atď.), na text vyjadrený znakmi z inej množiny, množiny hlások a špeciálnych znakov. V slovenských písomných textoch sa stretávame s písmenami podľa tab. 1. Dvojicu znakov *ch*, *dz*, *dž* považujeme za jeden ortografický znak. V cudzích a prevzatých slovách sa často vyskytujú ešte znaky *x*, *w*. Pomocné znaky v textoch sú dôležitým indikátorom výslovnosti, označujú zmenenú intonáciu, ale najčastejšie prestávku v rečovom prejave (napr. bodka, čiarka, dvojbodka, bodkočiarka).

V starších typoch rečových syntetizátorov sa problém transkripcie riešil poloautomaticky: do písaného textu sa priradzovali špeciálne znaky pre transkripciu, aby syntetizátor vedel upraviť daný text do ortoepickej formy. Zodpovednosť za prípadnú nesprávnu transkripciu bola úplne v rukách píšuceho. Nové syntetizátory presúvajú túto zodpovednosť na programové (softvérové) riešenie, automatická transkripcia je súčasťou programového vybavenia syntetizátora.

V nasledujúcom popise budeme používať inventár znakov slovenskej fonetickej transkripcie podľa monografie *Fonetika a fonológia* (Kráľ — Sabol, 1989). Pomlčka pred alebo za spojením vyjadruje, že spojenie sa predpokladá vnútri textu, napr. *-ou* je prípona v slove.

Riešenie, ktoré opisujeme a ktoré je plne funkčné a použiteľné, využíva na automatickú transkripciu algoritmus podľa obr. 1. Ako najmenšiu jednotku automatickej transkripcie sme uvažovali vetu (t. j. časť textu ukončenú bodkou, prípadne časť vety ukončenú čiarkou).

A	Á	B	C	Č	D	Ď	E	É	F	G	H
I	Í	J	K	L	Ľ	Ľ	M	N	Ň	O	Ó
P	R	S	Š	T	Ť	U	Ú	V	Y	Ý	Z
Ž	a	á	ä	b	c	č	d	d'	e	é	f
g	h	i	í	j	k	l	l'	l'	m	n	ň
o	ó	ô	p	r	ř	s	š	t	ť	u	ú
v	y	ý	z	ž							

Tab. 1. Množina písmen v slovenčine

1. 1. Kontrola textu

Jednotlivé písmená textu sa porovnávajú s množinou predpokladaných znakov v texte podľa tab. 2. Cudzíe, neznáme znaky sa nahradia čiarkou, čo pri rečovom posluchu spôsobí malú pauzu.

1. 2. Prepis značiek

Do problematiky modulu automatickej transkripcie patrí aj prepis špeciálnych výrazov, prepis čísel a prepis frekventovaných značiek. V realizovanej syntéze sa rieši

- prepis číslíc (napr. znak 2 sa nahradí slovom *dva*)
- prepis značiek, ktoré sú písané veľkými písmenami a počet za sebou nasledujúcich písmen je väčší ako 1 (napr. značku *PC* nahradí slovom *péčé*).

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	Á	B	C	Č	D	Ď	E	F
G	H	I	J	K	L	Ľ	M	N	Ň	O	P	R	S	Š	T	Ť	U	Ú
V	X	Y	Ý	Z	Ž	a	á	ä	b	c	č	d	d'	e	é	f	g	h
i	í	j	k	l	ĺ	í	m	n	ň	o	ó	ô	p	r	s	š	t	ť
u	ú	v	x	y	ý	z	ž	ě	ř	.	,							

Tab. 2. Množina predpokladaných znakov (písmen) v texte

1. 3. Konverzia veľkých písmen na malé

Keďže z hľadiska výslovnosti sú veľké a malé písmená totožné, konvertujú sa všetky písmená — aj veľké písmená s diakritikou — na malé.

Kontrola textu (neznáme znaky)

Prepis značiek

Konverzia veľkých písmen na malé

Základné zámeny

Výnimky

Znelostná asimilácia

Transkripčia niektorých znakov

Transkripčia niektorých spojení

Obr. 1. Algoritmus automatickej transkripcie textu

1. 4. Základné zámény

Najjednoduchšou modifikáciou písaného textu pri fonetickej transkripcii je jednoduchá zámena niektorých písmen na grafémy (znaky hlások) takto: $x = [iks]$, $ch = [x]$, $dz = [z]$, $dž = [ž]$, $ia = [ja]$, $ie = [je]$, $iu = [ju]$, $ô = [jo]$, $q = [kv]$.

Náhrada českých hlások (v slovenských textoch): $ů = ú$, $ě = e$, $ř = ž$.

Do skupiny základných zámien v texte zaraďujeme aj zámieny hlások d, t, n, l za $d', t', ñ, l'$ po samohláskach i, e (zmäkčovanie). Pri tejto skupine sa však v slovenčine stretávajú s niektorými výnimkami (pozri 1. 8.).

Texty transkribujeme podľa Pravidiel slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1984). Stručne ukážeme, ako aplikujeme tieto pravidlá v automatickej transkripcii pri realizácii rečového syntetizátora slovenčiny. Pretože väčšina pravidiel výslovnosti sa viaže na morfeatickú hranicu, ktorá nie je exaktne definovaná, pri algoritmizácii týchto pravidiel sa nevyhneme niektorým zjednodušeniam za predpokladu, že chyba, ktorá vznikne, nie je veľká. Ak nie je zanedbateľný výskyt slov, ktoré by sa vzhľadom na toto zjednodušenie chybné transkribovali, zaraďujeme ich do slovníka výnimiek.

1. 5. Znelostná asimilácia

Znelostná asimilácia sa v spisovnej slovenčine uskutočňuje vtedy, keď sa na morfeatickej hranici stretnú znelé hlásky s neznelými, resp. zvučnými hláskami. Pri automatickej transkripcii sa nevyhneme istým zjednodušeniam, ktoré vyplývajú z nemožnosti automaticky určiť morfeatickú hranicu.

Asimilácia neznej spoluhlásky na znelú

Podľa pravidla táto asimilácia vzniká vtedy, keď sa neznelá spoluhláska stretne

- a) so znelou spoluhláskou
- b) so zvučnou spoluhláskou
- c) so samohláskou.

Pri automatickej transkripcii sa nám v praxi osvedčilo nasledujúce zjednodušenie:

- prípad a) zovšeobecníme (teda predpokladáme, že výskyt slov, kde sa stretne neznelá spoluhláska so znelou inde ako na morfeatickej hranici je malý);
- v prípadoch b) a c) uvažujeme len s asimiláciou na hranici slov.

Asimilácia znej spoluhlásky na neznelú

Podľa pravidla táto asimilácia vzniká vtedy, keď sa znelá spoluhláska stretne s neznelou spoluhláskou, alebo po prestávke.

Toto pravidlo zovšeobecníme na základe predpokladu, že množina slov, v ktorých sa znelá spoluhláska stretne s neznelou inde ako na morfematickej hranici (napr. v koreni slova), je málo (prípadne tieto slová tvoria výnimku a tiež podliehajú znelostnej asimilácii, napr. *bozk* = [bosk]).

1. 6. Transkripcia niektorých znakov

Znak *n*

V slovenčine v písanom prejave sa znakom *n* označujú 4 možné hlásky \mathfrak{n} , η , *m*, *n*. Transkripcia písmena *n* sa uskutočňuje dôsledne podľa nasledovných pravidiel:

a) prepis na hlásku \mathfrak{n} sa uskutočňuje

— na mieste, keď za písaným *n* nasleduje niektorá zo spoluhlások *s*, *z*, *š*, *ž*, napr. *ban-ský* = [ban \mathfrak{s} ý];

— pred spoluhláskou *x*, napr. *melanchólia* = [melan \mathfrak{ch} ólia];

— pred spoluhláskou *l*, napr. *nedbanlivý* = [nedban \mathfrak{l} iví];

b) prepis na hlásku η sa uskutočňuje

— vtedy, keď po *n* nasleduje *k*, *g*, napr. *banka* = [ban η ka], *cengar'* = [ce η gař];

— v prevzatých slovách pred hláskou, ktorú v ortografii zapisujeme znakom *x*, napr. v slove *anxiozita* = [an η ksi_ozita];

c) prepis na hlásku *m* sa uskutočňuje

— ak za písaným *n* nasleduje spoluhláska *m*, napr. *bombón* = [bombón];

V ostatných prípadoch sa predpokladá jednoduchá transkripcia *n* = [n].

Znak *m*

Znakom *m* sa v slovenčine označujú 2 spoluhlásky \mathfrak{m} , *m*. Transkripcia sa uskutočňuje exaktne podľa Pravidiel slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1984):

— \mathfrak{m} namiesto *m* sa vyslovuje výlučne vtedy, keď za *m* nasleduje niektorá z hlások *v*, *f*, napr. *komfort* = [kom \mathfrak{f} ort], *tamvon* = [tam \mathfrak{v} on]. V ostatných prípadoch sa vyslovuje (teda aj transkribuje) hláska *m*.

Znaky *r*, *ř*, *l*, *ĺ*

Znaky *r*, *ř* aj *l*, *ĺ* môžu v slovenčine vyjadrovať jednoduché spoluhlásky *r*, *l*, aj tzv. slabičné spoluhlásky, ktoré v ortoepickom zápise označujeme *ř*, *ř*, *l*, *ĺ*. Platí pravidlo, že ak sa vyskytnú znaky *r*, *l* v slovách tak, že sú nositeľmi slabičnosti, potom vznikajú namiesto jednoduchých slabičné hlásky *ř*, *l*. Znaky *ř*, *ĺ* v texte vždy znamenajú slabičné hlásky *ř*, *ĺ*.

Pravidlo na prepis hlások *r*, *l* je zviazané so slabičnosťou, a teda ťažko algoritmizovateľné. Zjednodušenie tohto pravidla pre potreby algoritmizácie: ak pred znakom aj za zna-

kom *r* je znak spoluhlásky (pravdepodobnosť, že *r* je slabikotvorné, je veľká), vyslovujeme, resp. prepisujeme ho na *r*. To isté platí aj pre prepis *l* na slabičné *l*. Dlhé *ř*, *ĺ* podľa uvedeného pravidla sa prepisuje vždy na *r*, *l*. Príklad: *vřta* = [vřta], *klbko* = [klpko].

Znak *v*

Týmto znakom sa v slovenčine označujú 4 hlásky *ŭ*, *w*, *f*, *v* podľa nasledujúcich pravidiel:

a) výslovnosť *ŭ* namiesto *v* v slovách alebo spojeniach je predpísaná

— na konci slabiky (! problematická morfeomatická hranica), keď pred *v* stojí samohláska alebo slabičná hláska (*ř*, *ř*, *ĺ*, *ĺ*). Zjednodušenie: toto pravidlo aplikujeme na hranici slov; vnútri slova len vtedy, keď nasledujúca hláska nie je samohláska alebo slabičná hláska. Príklady: *dav* = [daŭ], *zastav sa* = [zastaŭ_sa], *pravda* = [praŭda];

b) hláska *w* sa vyslovuje

— na začiatku slabiky (! problematická morfeomatická hranica), kde sa píše *v*, keď nenasleduje samohláska alebo slabičná hláska (slabičné *r*, *ř*, *l*, *ĺ*). Zjednodušenie: pravidlo aplikujeme len na začiatku slov. Príklad: *vbiť* = [wbiť], *v dome* = [w_dome];

— na začiatku slabiky (! problematická morfeomatická hranica), ak nasleduje spoluhláska *n*, *ň*. Zjednodušenie: tak ako v predchádzajúcom prípade (na začiatku slov). Príklad: *vnem* = [wnem], *vnučka* = [wnučka];

c) hláska *f* na mieste písaného *v* sa vyslovuje

— na začiatku slabiky (! problematická morfeomatická hranica). Zjednodušenie: na začiatku slova, napr. *včera* = [fčera], a keď nasledujúca hláska je neznelá — znelostná asimilácia (pozri 1. 5.);

— v predpone *vz-*, teda na začiatku slova, ak nasleduje neznelá spoluhláska, napr. *vzchopiť* = [fschopiť];

— predložka *v*, ak nasleduje neznelá spoluhláska, napr. *v práci* = [f_práci];

— v slove *návšteva* = [náfšteva].

V ostatných prípadoch sa pripúšťa výslovnosť, a teda aj transkripcia na hlásku *v*.

Znak *f*

Tento znak môže označovať 2 hlásky *w*, *f*. Výslovnosť *w* na mieste písaného *f* sa predpisuje:

— na konci slova, ak sa nasledujúce slovo začína samohláskou, znelou alebo zvučnou spoluhláskou a medzi týmito slovami nie je prestávka (ortograficky nie je tam bodka, čiarka, resp. iný pomocný znak). Príklad: *šéf odišiel* = [šéw_odišiel].

V ostatných prípadoch sa pripúšťa výslovnosť *f*.

Znak *j*

Znakom *j* sa v slovenčine zaznačujú 2 zvuky (2 hlásky) *ĵ*, *j*.

Výslovnosť *ɨ* na mieste písaného *j* sa podľa pravidiel predpisuje:

— na konci slabiky po samohláske bez ohľadu na nasledujúcu hlásku. Toto pravidlo je ľahko algoritimizovateľné v medzislovnej fonetike, napr. *daj mi* = [daɨ_mi], *tvoj Ivan* = [tvoɨ_ivan]. Niektoré frekventované slová, kde sa *j* číta ako *ɨ* vnútri slova, môžeme označiť ako výnimky (pozri 1. 8.);

— ak pred *j* stojí v začiatkovej časti slabiky v tej istej slabike iná spoluhláska, väčšinou *z*. Toto pravidlo môžeme s malou chybou všeobecne aplikovať pri výskyte *j* za spoluhláskou, ak za *j* nasleduje samohláska (nositeľ slabikotvornosti). Príklad: *zjazd* = [ziɨzɔd], *fjord* = [fiɨort].

Frekventované slová, kde toto zjednodušenie neplatí, môžeme zaradiť do slovníka výnimiek. V iných spojeniach sa znak *j* transkribuje ako *j*.

1. 7. Transkripcia niektorých spojení

Spojenia *au*, *ou*, *eu*, *iu*, *ai*, *ei*, *oi*, *ui*

Mnohé prevzaté slová, ktoré obsahujú skupiny samohlások *au*, *ou*, *eu*, *iu*, *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, menia výslovnosť týchto skupín na *aũ*, *oũ*, *eũ*, *iũ*, *aĩ*, *eĩ*, *oĩ*, *uĩ* (napr. *kaučuk* = [kaũčuk], *medaila* = [medaĩla]). Toto pravidlo môžeme s malou chybou zovšeobecniť na všetky výskyty.

V domácich slovách na konci v prípone *-ou* mení samohláska *u* vždy výslovnosť na *ũ*, napr. *ženou* = [ženoũ].

Zdvojené spoluhlásky

Pri výskyte niektorých skupín spoluhlások vzniká hláska, ktorá sa nazýva zdvojená spoluhláska. Transkripcia je ľahko algoritimizovateľná, vychádza zo základných pravidiel vzniku zdvojených spoluhlások:

a) Zdvojené spoluhlásky vznikajú vtedy, keď sa medzi dvoma samohláskami

— vyskytnú vedľa seba dve rovnaké spoluhlásky (*nn*, *tt*, *t't'*, *šš* atď.), spoluhlásky, ktoré sa od seba odlišujú mäkkosťou (*tt'*, *dd'*, *sš* atď.) alebo spoluhlásky, ktoré sa od seba odlišujú iba znelosťou (pri výslovnosti asimilujú tak, že vznikne dvojica rovnakých spoluhlások: *bp*, *zs* atď.). Príklad: *Anne* = [A>ne]. Spoluhláska *j* sa nezdujuje;

— ak sa stretne niektorá zo spoluhlások *t*, *d*, *t'*, *d'* so spoluhláskou zo skupiny sykavých spoluhlások *s*, *z*, *c*, *dz*, resp. *š*, *ž*, *č*, *dž*:

ts(, *ds*, *t's*, *d's*, *tc*, *t'c*, *dc*, *d'c*) = [t>c];

tz(, *ds*, *t'z*, *d'z*, *tdz*, *t'dz*, *ddz*, *d'dz*) = [t>ʒ];

tš(, *dš*, *tš*, *dš*, *tč*, *t'č*, *dč*, *d'č*) = [t>č];

tž(, *dž*, *tž*, *dž*, *tdž*, *t'dž*, *ddž*, *d'dž*) = [t>ʒ̣];

toto pravidlo platí aj pri stretnutí hlások na hranici slov, keď medzi nimi nie je prestávka;

— pri stretnutí hlások *š, č*, napr. *väčší* = [ve>čf];

b) Zdvojené spoluhlásky vznikajú aj vtedy, keď sú v skupine tri hlásky, pričom dve spĺňajú kritériá tvorby zdvojených spoluhlások podľa a) a

— treťou spoluhláskou v skupine je *r, r, l, l* alebo *m, n, ň, v*, napr. *žltší* = [žl>čf], *roz-zvučať* = [ro>zvučať].

Spojenia *s'tc, s'tčl, s'ts, sts, s'tz, s'tst, s'tstr, s'tst', s'tsl, s'tdň, std, s'td'*

V týchto spojeniach je možné vynechať spoluhlásku *t'* vo výslovnosti a na zvyšok spojenia aplikovať pravidlá uvedené vyššie (ak vznikne podmienka na zdvojovanie — vznik zdvojenej spoluhlásky, ak vznikne podmienka na znelostnú asimiláciu — asimilácia príslušnej hlásky). Príklad: *bestseler* = [be>seler], *šest'denný* = [še>zde>ný].

Spojenia *tsk, dsk, dst, dzsk, tstv, d'stv, ndsk*

V týchto spojeniach skupiny *ts, ds, d's, dzs* transkribujeme na *c*, napr. *ľudský* = [l'uckf], *ľod'stvo* = [loctvo].

Spojenia *dš, tš, tč*

Ak sa pri spojeniach hlások *dš, tš, tč* nachádza ďalšia spoluhláska (obyčajne spojenia *dšt, tšt', ptč*), transkribujú sa na *č*, napr. *zľudštit'* = [zľuč'čit'].

Spojenia *ts, ds*

Spojenia *ts, ds* v spojení so znakom *n* na začiatku a znakom *k* na konci, teda spojenia *ntsk, ndsk*, sa prepisujú na *c*, napr. *šudentský* = [študenckf], *holandský* = [holanckf].

Spojenia *ptsk, stsk, ststv, s'tst*

Tieto spoluhláskové skupiny sa zjednodušujú vypadávaním spoluhlásky *t*, napr. *egyptský* = [egipskf], *mestský* = [meskf].

1. 8. Výnimky

Slová, ktorých výslovnosť sa vymyká z pravidiel slovenskej výslovnosti, zaraďujeme do zoznamu výnimiek (príloha 1). Takisto aj slová, ktoré sa síce bežne vyslovujú podľa pravidiel, ale zavedením zjednodušenia (z dôvodu algoritimizácie fonetickej transkripcie) by sa transkribovali nesprávne, zaraďíme do slovníka výnimiek. Tento modul treba zara-

diť hneď po module základných zámien. Zoznam výnimiek sa v etape overovania môže rozširovať.

2. Hláskový konvertor

Hláskový konvertor priraduje jednotlivým ortoepickým znakom textu reprezentatívne hláskové jednotky. Sú to digitalizované akustické signály celých hlások alebo ich častí, tzv. prechodových a kvázistacionárnych mikrosegmentov.

Pri syntéze rečového signálu možno postupovať viacerými cestami. Známe sú for-
mantové syntetizátory, ďalej syntetizátory na princípe zachovávaní lineárnych predik-
čných koeficientov (LPC), resp. syntetizátory s tabelovanými zvukmi prirodzenej reči.
My sme realizovali syntetizátor s tabelovanými zvukmi, pretože s novými typmi počíta-
čov prestáva byť problémom pamäťový priestor na zachovanie údajov, ktorý bol v minu-
losti jedným z rozhodujúcich kritérií pri voľbe metódy (a vylučoval realizáciu kvalitej-
šieho syntetizátora s tabelovanými zvukmi), ale aj preto, lebo takto získaná reč má vyso-
kú kvalitu a zachováva sa v nej prirodzená farba syntetizovanej reči.

Hláskové jednotky nášho systému sme získali ich selekciou z navzorkovaných signá-
lov 214 izolovaných slov, ktoré boli nahraté prirodzeným mužským hlasom.

Vzhľadom na periodicitu a kvázistacionárnosť samohlások stačí pri samohláskach
zachovávať stredný mikrosegment a začiatočné a koncové prechodové časti signálu.
Vybrali sme začiatočnú a koncovú (prechodovú) časť o dĺžke dvoch hlasivkových cyklov.
Toto trvanie stačí na sluchovo percipovateľné signalizovanie prechodových zmien a pod-
statne zlepšuje i rozpoznateľnosť predchádzajúcej/nasledujúcej spoluhlásky.

Ostatné hlásky, t. j. spoluhlásky a dvojhásky, sú uložené v pamäti v celej svojej
dĺžke. Údaje sme digitalizovali vzorkovacou frekvenciou 10 kHz, čím zachováme frek-
venčný rozsah akustického rečového signálu do 5 kHz. Použitím 12-bitového analógovo-
číslicového prevodníka sme takto vytvorili údajovú databázu hláskových jednotiek, ktorá
v pamäti počítača zaberie asi 100 kbytov a skladá sa z 94 prvkov (Král — Daržágin,
1991). Pri normalizovaní na 8-bitové údaje nám postačuje polovičná pamäť. Zmenšenie
údajového priestoru by bolo možné aj syntetizovaním znelých a zvučných (teda kvázipe-
riodických) spoluhlások, opakovaním jedného mikrosegmentu a pripojením prechodovej
časti — podobne ako sa syntetizujú samohlásky.

Na zrozumiteľnosť syntetizovanej reči má výrazný vplyv voľba vhodnej prechodovej
časti medzi hláskami, predovšetkým na rozhraní samohlásky a spoluhlásky. Zistili sme, že
prechodová časť samohlásky vzhľadom na spoluhlásku (nástup samohlásky a ukončenie
samohlásky) súvisí s artikulačným typom spoluhlásky, a na základe experimentov s rôz-
nymi spojeniami sme rozdelili spoluhlásky do 4 skupín, čím sme zároveň limitovali počet
možných prechodov spoluhlásky — samohlásky, samohlásky — spoluhlásky. Toto dele-
nie sa ukázalo postačujúce pre kvalitnú syntézu. Na obrázkoch 2, 3, 4 (pozri s. 44) sú
ukážky časti akustického signálu samohlásky „a“ v súvislosti s deformáciami na začiatku
priebehu.

3. *Prozódia reči*

V tomto module sa syntetizovaný signál upravuje tak, aby sa rečový výstup čo najviac priblížil k prirodzenej reči, a to aj v jej melodickom, dynamickom a rytmickom priebehu. Riešenie zavedenia prozodických vlastností je v súčasnosti v štádiu výskumu nielen u nás, ale aj vo svete (Lazarro, 1992).

Najdôležitejšie prozodické vlastnosti sú prízvuk, melódia a prestávka.

a) Prízvuk sa prejavuje na hraniciach viet, slov, prípadne vnútri slov a jeho nositeľom je celá slabika. Dosahuje sa intenzitou zvuku, ale aj výškou hlasu. V slovenčine je hlavný prízvuk spravidla na prvej slabike slova. Táto vlastnosť sa dá využiť aj pri syntetizovanej reči, pretože hranice slov sú vo vstupnom texte viditeľné (medzery medzi slovami). Pravidlo prízvučnosti však nie je všeobecné, sú slová, ktoré nie sú prízvučné. Navyše vnútri jednotlivých slov sa objavuje ďalší, vedľajší prízvuk, ktorý nie je možné definovať exaktnými pravidlami.

Prízvučnosť sa v rečovom signáli prejavuje ako zmena intenzity zvuku. Pri automatizovanej syntéze je to vlastne zmena veľkosti navzorkovaných údajov digitalizovaného signálu. Je skôr technickým problémom ako principiálnym. Pri použití niektorých zvukových kariet v počítači (pozri ďalej) je možné pomerne rýchlo meniť amplitúdu vstupného signálu bez narušenia plynulosti syntetizovanej reči. My sme pracovali s teraz najbežnejšou komerčnou zvukovou kartou SoundBlaster (8-bitovou), na ktorej sa dá meniť intenzita (hlasitosť) v 15 nespojitých úrovniach (Sound Blaster Pro, User reference Manual, 1992). Zmenu signálu sme realizovali na úrovni vety, v poslednej slabike takto:

— oznamovacia a rozkazovacia veta — na poslednej slabike znížime úroveň signálu asi o 15 %;

— opytovacia veta — na poslednej slabike zvýšime úroveň signálu asi o 15 %.

b) Melódia vety je pohyb výšky hlasu vnútri vety. Je prítomná pri znelých hláskach reči, t. j. na kváziperiodických úsekoch rečového signálu (samohlásky, znelé spoluhlásky). Je úzko zviazaná so sémantickou stránkou vety, a preto ju prakticky nemožno predvídať z formálneho zápisu. Výrazné zmeny pozorujeme iba na hranici viet a podľa melódie odlišujeme vety s uspokojivo končiacou melódiou (oznamovacie, želacie, zvolacie vety, v texte označené bodkou, výkričníkom, prípadne dvojbodkou alebo bodkočiarkou) a s neuspokojivo končiacou melódiou (väčšina opytovacích otázok).

Melodické zmeny sú v rečovom signáli reprezentované zmenou tzv. základného tónu, t. j. opakovacej frekvencie periodických hlások. Ovplyviteľné sú teda len samohlásky a znelé spoluhlásky. Naša databáza hláskových jednotiek neobsahuje mikrosegmenty periodických spoluhlások, frekvenčnú zmenu môžeme dosiahnuť len pri syntetizovaní samohlások. Programové riešenie tejto úlohy je pomerne náročné. Experimentovali sme so zmenou vzorkovacej frekvencie na výstupe signálu a čiastkové výsledky sme uplatnili pri realizácii na úrovni prvej a poslednej slabiky vety tak ako pri prízvuku.

c) Prestávka (pauza) je prerušenie reči na určitý čas slúžiace na oddelenie ucelených častí výpovede (logické) alebo pre potreby dychu (fyziologické). Pri plynulom prejave

hovoriaci prispôsobí svoje dychové prestávky sémantike textu, a teda logické a fyziologické prestávky sa prekrývajú.

Pauly pre výslovnosť sú v ortografickom texte označené čiarkou, bodkou alebo iným špeciálnym znakom (bodkočiarka, dvojbodka). Kvôli zrozumiteľnej artikulácii sa však v niektorých spojeniach slov v reči prirodzene zaraďuje prestávka. V syntetizovanej reči sme vytvorili elementárne pravidlá na zaraďovanie pauzy (prestávky) istého trvania. Naše riešenie zaraďuje takéto prestávky:

- a) ortograficky vyznačená pauza (čiarka, bodka, otáznik, výkričník, pomlčka, apostrof, resp. neznámy, neidentifikovaný znak) — typ prestávky 1 (dlhá);
- b) stretnutie 2 rovnakých samohlások — typ 2 (stredne dlhá);
- c) stretnutie 2 rôznych samohlások — typ 3 (krátka).

4. Výstup rečového signálu

Tento modul je veľmi tesne zviazaný s použitím konkrétneho reprodukčného zariadenia. Ide tu o normalizáciu údajov pri vysielaní na výstup, ale aj o procedúry riadenia výstupného zariadenia a ich spojenie s prerušovacím systémom počítača. Uvedené problémy technického rázu vyústili do realizácie dvoch typov rečových syntetizátorov: syntetizátory s podporou prídavného technického zariadenia a čisto softvérové syntetizátory bez podpory technického zariadenia.

4. 1. Realizácia s podporou prídavného technického zariadenia

a) Klasické riešenie pri výstupe syntetizovaného signálu používa medzistykovú prídavnú jednotku (zvukovú kartu) do osobného počítača. Táto karta obsahuje prinajmenšom číslicovo/analógový prevodník. Niektoré kvalitné zvukové karty používané v multimediálnych systémoch obsahujú navyše riadené zosilňovače, filtre a sú viackanálové. Momentálne sú najpredávanejšie zvukové karty SoundBlaster, resp. s nimi kompatibilné, 8- aj 16-bitové. Jednu verziu nášho syntetizátora sme zviazali s použitím 8-bitovej zvukovej karty SoundBlaster Pro, pričom sme odladili 2 možné typy prenosov na tejto karte:

- priamy mód — zvukové údaje sú posielané z aplikačného programu;
- DMA mód — CPU je programované na prenos zvukových údajov priamo z pamäte počítača.

Syntetizér v spojení so spomínanou zvukovou kartou využíva jej schopnosť meniť hlasitosť (v 15 úrovniach).

Keďže cena týchto kariet je pre našich používateľov ešte stále dosť vysoká, ale aj vzhľadom na samotný fakt potreby inštalácie prídavného zariadenia do osobného počítača, zavádzanie rečových syntetizátorov do praxe je dosť pomalé. Spomínané obmedzenia sme sa usilovali prekonať vývojom výlučne programového syntetizátora, prípadne vývojom tzv. rečového konektora ako lacného a spoľahlivého technického prostriedku na syntézu.

b) Rečový konektor je špeciálny konektor do paralelného portu osobného počítača, ktorý funguje ako externý číslicovo/analógový prevodník. Po pripojení ku komerčnému zosilňovaču a reproduktorovej sústave alebo ku slúchadlám s vyššou impedanciou dostaneme dostatočne zrozumiteľný hlasový výstup. Programovanie takéhoto zariadenia je vlastne len programovanie paralelného portu pre výstup syntetizovaných údajov rečového signálu.

4. 2. Realizácia bez podpory prídavného technického zariadenia

Za kompromisný krok sa dá pokladať realizácia syntetizátora, ktorý pracuje bez prídavnej zvukovej karty, dokonca okrem programového vybavenia nepotrebuje nijaké iné prídavné technické reprodukčné zariadenie a na reprodukciu využíva reproduktor vstavaný v osobnom počítači.

Pri realizácii takéhoto syntetizátora sledujeme programovateľné obvody, ktoré priamo ovplyvňujú činnosť vstavaného reproduktora v osobnom počítači. Je to predovšetkým obvod programovateľného časovača (timer, 8254).

Treba poznamenať, že aj napriek nízkemu výkonu vstavaného reproduktora v osobných počítačoch je zrozumiteľnosť takéhoto syntetizátora vysoká. Pripojením väčšieho externého reproduktora namiesto vstavaného reproduktora sa parametre takéhoto rečového syntetizátora dajú porovnať so syntetizátorom s podporou prídavného technického zariadenia.

4. 3. Softvérové riešenie

Pri realizácii uvedených typov rečových syntetizátorov sa ukázalo ako vhodné uložiť aj údaje, aj programy rezidentne do pamäte počítača. Stávajú sa tak súčasťou operačného systému a pri programovaní ľubovolnej aplikácie sa k nim dostávame pomocou zvoleného programového prerušenia (Marík, 1989). Tým sa zabezpečí aj nezávislosť systému rečového syntetizátora od programovacieho jazyka, v ktorom sa píše aplikačný program. Takýto vývojový systém sme použili napríklad pri tvorbe programu na čítanie ASCII textov a programu na čítanie obsahu obrazovky pre nevidiacich; je možné využitie v spojení s faxovou kartou na prečítanie textu do telefónu. Rozšírenie možností využitia sa v budúcnosti črtá najmä po vyriešení problémov rečovej analýzy (rozpoznávania reči) — napríklad ústne povely po dešifrovaní a vyhodnotení interpretovať pomocou rečovej syntézy (v lekárstve, robotike, informačných systémoch, inventarizácii v skladoch a pod.).

Záver

Kvalitu monotónnej syntézy sme overili na skupine 13 poslucháčov rôznej vekovej skupiny. Zostavili sme množinu 65 náhodne vybraných slov a zisťovali sme chybu pri počúvaní. Používali sme syntetizátor s rečovým konektorom.

Chyba pri identifikácii jednotlivých slov sa pohybovala od 2% do 14%. Najviac chýb sa vyskytlo pri hláskach *m* (zámena s *n*) a hláske *h*. Tieto chyby by sa dali čiastočne eliminovať, keby sme vytvorili databázu znelých spoluhlások, ako je vytvorená databáza samohlások (stredný mikrosegment a prechodové časti signálu na začiatku a na konci hlásky). Vyžadovalo by si to teda novú databázu hláskových jednotiek a postavenie pravidiel na syntetizovanie znelých hlások s ich okolím. V prípade potreby vysoko kvalitného monotónneho syntetizátora je možné takúto zmenu urobiť v pomerne krátkom čase. Pre potreby nevidiacich, pre ktorých sme zatiaľ syntetizátor použili, postačuje súčasná kvalita syntetizátora.

Bibliografia

- KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 626 s.
- KRÁL, Á. — SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.
- KRÁL, Á. — DARŽÁGÍN, S.: Syntéza slovenčiny. Kybernetika a informatika. 4, 1991, s. 161—166.
- LAZZARRO, J. L.: Even as We Speak. Byte, April 1992, s. 165—172.
- LINGGARD, R.: Electronic Synthesis of Speech. Cambridge University Press 1985. 149 s.
- MÁRÍK, M.: Rezidentné programovanie. Prešov, Klub vedecko-technickej činnosti VUKOV 1989. 203 s.
- SCHULZOVÁ, O. — PTÁČKOVÁ, V.: Automatický prevod slovenských a českých textov na zvukový signál. Jazykovedný časopis, 39, 1989, s. 16—30.

Príloha

Zoznam niektorých výnimiek pri automatickej fonetickej transkripcii

1. Výnimky z pravidla o zmäčkovaní:

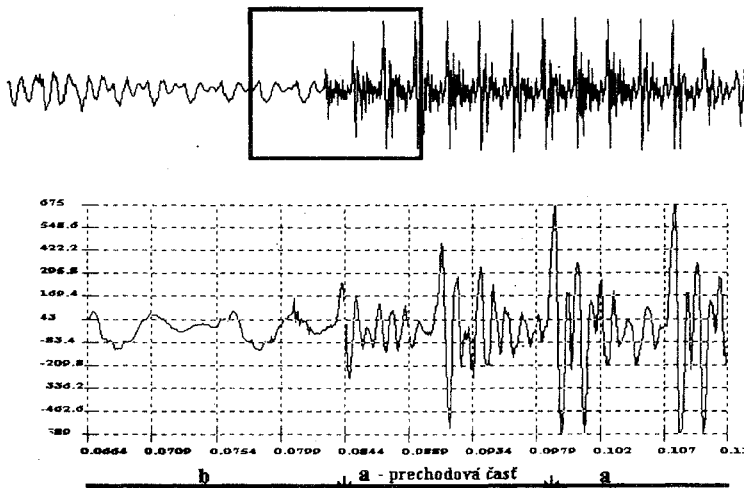
žiaden, hoden, vinen;
ten, tej, tí, tieto, tejto, títo, tieto, onen, onej, oní, oné;
míľ, väzení prítomní, stáli (hostia), matkíni príbuzní, matkinej (sestre), malej, stáleho, stálemu, stálej, zaviareho, zaviatemu, zaviatej, jedni (ľudia), jednej, hodní, vinní, vinnej, žiadni, žiadne, žiadnej, žiadneho, žiadnemu, pekni, peknej;
odinakialí;
tvary slov odísť, podísť, predísť, nadiť, odistiť;
predizba, nadeň, podeň, predeň, polizba;
jeden, jedenásť, okienečko, pijarika, puřka, štek, štep, teda, temer, terajší, teraz, terč, vínečko, všetečnica, všetečný, viedajší, vtedy, v júni, v júli;
kaleráb, zeler.

2. Výnimky z pravidla znelostnej asimilácie:

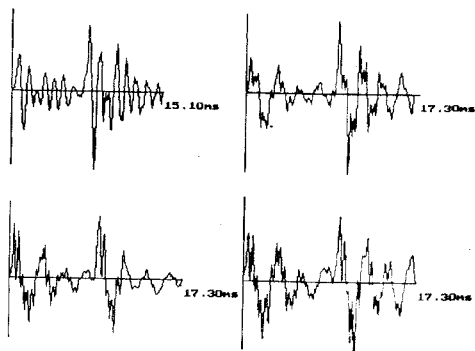
s ním, s ňou, s nami, s vami, s nimi; k nemu, k nej, k nám, k vám, k nim; = [s_ňím, s_ňou, s_nami, s_vami, s_nimi; k_ňemu, k_ňej, k_ňám, k_ňám, k_ňim;];
so, ku = [zo, gu] o k r e m so mnou, ku mne = [so mnou, ku mne].

3. Výnimky pri výslovnosti *j*:

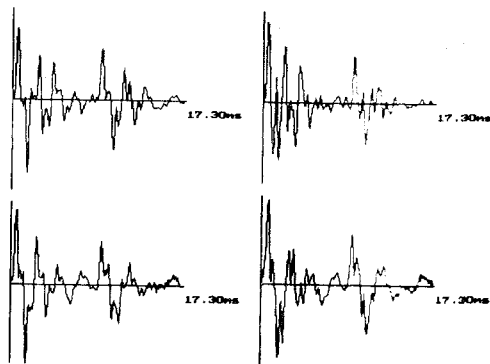
tvary slova krajší
dvojazyčný = [dvořjazičnř]
tvary slov nájšť, zájšť (j=ř).

Obr. 2. Oscilogram signálu slabiky „ba“, zloženého z tabulovanej spoluhlásky „b“, prechodovej časti samohlásky „a“ a stacionárnej časti samohlásky „a“. Zväčšený je detail prechodu.

Obr. 3. Štyri použité typy začiatocnej prechodovej časti samohlásky „a“

Obr. 4. Štyri použité typy koncovej prechodovej časti samohlásky „a“

ROZHLADY

O PREDMETE JAZYKOVEDY

JÁN HORECKÝ

HORECKÝ, J.: On the Object of Linguistics. *Jazykovedný časopis*, 45, 1994, No. 1, pp. 45–48. (Bratislava)

As to the thinking about the object of linguistic science some newer evolution can be seen. After the paradigm that can be labeled as *linguae — parole* paradigm the paradigm communication — prerequisites of communication, i. e. the pragmatic paradigm come into the foreground. In present days the new paradigm is to be proclaimed, labeled by the word *lingua* involving all the levels of language. It is, in some words, a complex system composed of three parallel subsystem — the conceptual, the linguistic, and the interconceptual subsystem, controlled by a axiological subsystem.

V súčasnej explózii jazykovednej literatúry, v ktorej sa prirodzene odráža aj rozmanitosť teoretických a metodologických východísk, možno konštatovať dve základné východiská. V prevažnej časti západoeurópskej a americkej jazykovedy sa ako teoretický základ uplatňuje pôvodná metóda bezprostredných zložiek. Pravda, na túto teóriu sa navrstvujú rozličné doplnenia, nezriedka doplnenia motivované aj protikladnými teóriami založenými na koncepcii závislosti. V zložkovo orientovanej či zložkovej jazykovede sa postupne pribierajú ďalšie teórie, napr. sémantická teória pádov (rolí), Chomského theta teória, x-bar teória, teória Binding-Government. V závislostnej teórii zase nemožno obchádzať niektoré výsledky a závery zložkovej teórie. Vyskytujú sa aj názory, že obidve tieto teórie sú prirodzene ekvivalentné. Treba síce súhlasiť s E. H a j i č o v o u (1993), ktorá v tomto smere ostro polemizuje s Gaiffmanom, ale na druhej strane treba aj objektívne konštatovať, že obidve uvedené základné teórie, resp. jednotlivé teórie vybudované na týchto východiskách smerujú k jednému cieľu, ku skutočne vedeckému opisu prirodzeného jazyka a jeho využívania pri komunikácii.

Nastoluje sa však základná otázka: čo je predmetom jazykovedy. S tým súvisí aj nevyhnutnosť sebareflexie jazykovedy, ako na to už dávnejšie upozornil J. P i a č e k (1989), a to reflexie na rovine špeciálnovednej (vnútrojazykovednej), ale aj všeobecno-vednej a interdisciplinárnej. Práve v tejto súvislosti sa často upozorňuje na pragmaticko-komunikačný obrat v sedemdesiatych rokoch, na zmenu paradigmy. V jazykovede pred týmto obratom sa za predmet jazykovedy pokladal jazyk, resp. systém jazyka, heslovite označený ako *langue* (Kořenský, 1991), a celý proces sa charakterizuje ako *linguizácia*, resp. po pragmatickom obrate ako *delanguizácia*.

Veľmi lapidárne vykresľuje tento proces delanguizácie F. M i k o (1993) vo svojej sebareflexívnej štúdií, v pokuse o diagnózu epistémy (paradigmy) charakterizovanej axiómou o vzťahu langue — parole. Mohli by sme povedať, že u F. Miku sa delanguizácia prejavuje ako parolizácia. Veď podľa vlastného vyjadrenia „začal prekonávať úzko stanovene hranice predmetu vlastnej disciplíny“, až dospel k „znovuotvoreniu axiomy langue — parole“. Jeho záver je jednoznačný: „plnú evidentnú realitu má z dvojice langue-parole vlastne len druhý člen“ a „vlastným predmetom jazykovedy je reč ako aktualizácia ľudskej komunikácie“, pričom „langue je vlastne teóriou parole, je niečím kvôli nej“.

V zmysle požiadaviek J. Piačka (1989) by sme tu mohli hovoriť o typickom prípade vnútrojazykovednej sebareflexie, lebo F. Miko tu nevybočuje z rámca dvojice langue — parole ako axiomaticky daného. Podobným procesom, ale viac motivovaným aj interdisciplinárnymi vzťahmi, prechádza sebareflexia aj u E. Hajičovej (1993). Pri skúmaní vety, ktorá je podľa pražskej skupiny formálnej lingvistiky (Sgall, 1993) základnou zložkou jazyka, a preto syntax je jadrom lingvistiky, E. Hajičová berie do úvahy také javy, ako je presupozícia, negácia a alegácia. Už sama negácia je jav z myšlienkového oblasti (z oblasti kognície), ale jazyk má špecifické prostriedky na jej vyjadrenie, kým presupozícia je jav čisto logický a nemá špecifické jazykové prostriedky (okrem niektorých konektorov). Výskumom presupozície a alegácie sa však E. Hajičová akoby mimovoľne dostáva za rámec vety či výpovede, a tak sa jej naskytá nový predmet výskumu — text, resp. diskurz. Text sa chápe ako sled výpovedí (nie viet — porov. Sgall, 1993), ale aj tak je spojený s vetou takým silným putom, aké predstavuje východisko a jadro (topik a fokus). Podobne ako F. Miko ani E. Hajičová sa nedostáva od prvotnej predstavy langue ako predmetu jazykovedy. Ale kým u F. Miko je východiskom reč a langue je teóriou reči, u E. Hajičovej východiskom ostáva langue a vynára sa potreba skúmať používanie langue.

Úplný odklon od predstavy langue ako predmetu jazykovedného výskumu predstavuje teória komunikácie, ktorú v našich súvislostiach reprezentuje najmä J. K o ř e n s k ý (1991) a jeho skupina. Hlavnou motiváciou je tu reflexia interdisciplinárných vzťahov. Zdôrazňuje, že celý rad vedných odborov nejako reflektuje jazyk a reč: psychológia, sociálna psychológia, všeobecná semiotika, vedy o umení, logika. Pokladá preto za samozrejmy komunikatívny, socio-psychologický prístup a uprednostňovanie aktuálneho procesu reči. Predmetom výskumu má byť „proces aktuálnej reči ako proces produkcie a recepcie textu“, pričom z hľadiska semiotiky základnou zložkou je pragmatická dimenzia. Jazyk sa v týchto súvislostiach chápe nie ako inštrumentalisticky a stratifikačne vnímaný systém jazykových prostriedkov, ale ako súbor predpokladov produkcie a recepcie reči (s. 21), resp. ako „aktuálne psychicky a sociálne široko viazaný, veľmi dynamický súbor pravidiel semiotických inštrukcií a noriem ich uskutočňovania, majúci charakter mnohostrannej dynamickej siete intervalových väzieb komunikátov a ich intencionality k veciam“ (s. 20). Z týchto vymedzení nie je ťažké dospieť k záveru, že prvotným predmetom výskumu je komunikácia (ani nie reč) a až na ňu sa viažu ostatné prostriedky ako spomínaný súbor predpokladov. Je to teda úplné popretie languizácie a zdôraznenie opačného procesu — akejsi delanguizácie — v prospech komunikalizácie.

Kdesi uprostred medzi teóriami založenými na dvojiciach langue — parole a komunikát — súbor predpokladov stoja teórie založené na predstave, že predmetom jazykovedy má byť predsa len jazyk ako zložitý systém, teda lingua ako taká.

Na všeobecnovednej reflexii je založená predstava jazyka (linguy) ako objektívneho konkrétneho celku, ktorú formuloval J. Dolník (1989). Z úvah o spôsoboch existencie jazyka a paralelne s typmi myslenia J. Dolník rozlišuje štyri typy jazyka. Proti gnozeologickému mysleniu je individuálne virtuálny jazyk, proti gnozeologicko-komunikatívne mysleniu je kolektívne virtuálny jazyk, proti komunikatívne mysleniu je kolektívne realizovaný jazyk a napokon proti komunikatívno-gnozeologickému mysleniu je individuálne realizovaný jazyk. Jednotlivé zložky konkrétneho jazyka, ktorý označuje ako JAZYK, sa uplatňujú pri komunikácii, ktorú J. Dolník pokladá za zložku sociálneho procesu v rámci sociálnej interakcie. Tieto zložky tvoria tri podsystémy: konkrétne virtuálny jazyk, individuálne virtuálny jazyk a realizovaný jazyk. U každého účastníka komunikácie sa uplatňuje individuálne virtuálny jazyk, ale v komunikačnom prostredí, v ktorom sa spájajú jednotliví účastníci komunikácie, sa uplatňuje realizovaný jazyk, kým v spoločnosti sa uplatňuje konkrétny virtuálny jazyk. Je tu zrejmý, a J. Dolník to aj zdôrazňuje, súvis jazyka s vedomím, a to s vedomím individuálnym, ale aj socializovaným, spoločenským.

S jazykovým vedomím spája predstavu o jazyku ako systéme aj J. Horecký (1985). Jazyk však koncipuje oveľa širšie, chápe ho ako systém verbálneho správania, ako istý typ zložitého systému.

Riadiacim systémom v tomto zložitom systéme je jazykové vedomie so svojou hodnotovou zložkou, ktorá obsahuje také hodnotové kategórie, resp. hodnotové reťazce, ako je komunikatívnosť, funkčnosť, systémovosť a správnosť (čiže zhoda s kodifikáciou). Týmto podsystémom sú ovládané tri konkrétne podsystémy. V konceptuálnom podsystéme základnú zložku tvoria konceptualizátory, t. j. spôsoby a prostriedky na jazykové stvárňovanie základných myšlienkových útvarov a pojmov (Horecký, 1987). Sú jednak situačné kategórie, ktoré vyjadrujú umiestnenie objektu v priestore a čase, jednak nominálne kategórie, vlastné tradičné gramatické kategórie, ale aj všeobecnejšie jazykové kategórie (substančné, procesuálne, kvalitatívne a kvantitatívne). Vo vlastnom jazykovom (languovom) podsystéme je predovšetkým lexikálny systém (presnejšie: systém pomenovaní), predstavujúci bázu dát usporiadaných ako zložitá sieť vzťahov, ďalej systém morfému a systém foném i prozodém. V interakčnom podsystéme základnú zložku tvoria výpovedné akty ako ustálené formy vyjadrovania, ale aj systém pravidiel uplatňovaných pri formulovaní (štylizovaní) textov.

Ako vidieť, v tejto predstave jazyka ako linguy sa nerozlišuje medzi langue a parole ani medzi komunikáciou a súborom predpokladov, lež všetky zložky sú v jednom systéme. Podobne to je aj u J. Dolníka, ale v jeho podsystémoch typu virtuálny a realizovaný jazyk nevidieť konkrétnejšiu podobu, resp. usporiadanie jazykových prostriedkov. Systém verbálneho správania je založený na vnútrojazykovednej reflexii, ale s istými presahmi k reflexii všeobecnovednej, menej k reflexii interdisciplinárnej.

Ako ukazujú vybrané, možno povedať prototypové predstavy o predmete jazykovedy, je tu zrejmy istý vývinový proces. Od paradigmy langue — parole sa prechádza k paradigme komunikát — súbor predpokladov a napokon možno konštatovať návrat k jazyku v zmysle lingua, ktorý zahŕňa všetky zložky nie v protikladoch, ale v rámci zložitého systému. Prirodzene, tieto etapy nie sú prísne oddeliteľné, ale predstavujú výsledok reflexivizácie jazykovedného myslenia a jeho spájania so všeobecnovednými kategóriami i s kategóriami príbuzných disciplín.

Bibliografia

- DOLNÍK, J.: Jazyk ako konkrétny systém. *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 42—50.
- HAIČOVÁ, E.: *Issues of Sentence Structure and Discours Pattern*. Praha, Univerzita Karlova 1993. 120 s.
- HORECKÝ, J.: Jazyk ako systém verbálneho správania. *Slovo a slovesnosť*, 41, 1985, s. 100—108.
- HORECKÝ, J.: Systém konceptualizátorov. *Slovenská reč*, 52, 1987, s. 207—210.
- KOŘENSKÝ, J.: Okolnosti, předpoklady a zásady zkoumání řeči a jazyka z hlediska komunikativního. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Zv. 1. Zost. P. Odaloš — V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 16—23.
- MIKO, F.: Otváranie axiómy langue/parole. Pokus o diagnózu epistémy. *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 60—65.
- PIAČEK, J.: (Seba)reflexívny sprievod výskumu jazyka. *Jazykovedný časopis*, 40, 1989, s. 51—56.
- SGALL, P.: Urgent Issues of Intrinsic Interconnections. In: *Functional Description of Language*. Praha, Univerzita Karlova 1993.

RECENZIE

BLANÁR, V.: *POROVNÁVANIE LEXIKY SLOVANSKÝCH JAZYKOV Z DIACHRÓNNEHO HLADISKA*. Bratislava, Veda 1993. 192 s.

Kým predchádzajúce zväzky „lexikálno-sémantickej trilógie“ V. Blanára vyšli v pomerne značnom časovom odstupe (*Zo slovenskej historickej lexikológie*, 1961, ďalej ZSHL; *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*, 1984, ďalej LSR — pozri našu recenziu v *Jazykovednom časopise*, 36, 1985, s. 180—182), medzi druhým a tretím dielom je našťastie časový rozdiel podstatne menší. Ale pri tomto triptychu čas prekvapujúco nie je rozhodujúcim faktorom. Máme tu do činenia s „vývinom v stálosti“, so svojskou „dynamicou synchroniou“ autorovej bádateľskej metódy. Jej základy, položené v prvom a upevnené v druhom diele, sú nosným pilierom myšlienkovvej architektúry aj v posudzovanej tretej časti Blanárovho výskumného komplexu. Táto stálosť metodologických východísk však nijako neznamená ustrnutosť či zaostávanie za búrlivo sa vyvíjajúcou metodológiou súčasnej lexikológie. Práve ustavičné vyrovnávanie sa s novými domácimi aj zahraničnými teoretickými podnetmi, koncepciami, pojmami a termínmi, testovanie možnosti alebo nemožnosti zabudovať ich do vlastnej koncepcie dáva Blanárovej metodológii punc „pružnej ustálenosti“.

Metodológia je totiž trvalým centrom Blanárových lexikologických aj onomastických výskumov. Ak sa obmedzíme len na „lexikálno-sémantickú trilógiu“ (hoci aj v tej je ohľad na onymickú zložku slovnej zásoby latentne prítomný), zistíme postupné rozširovanie tých častí jednotlivých diel, v ktorých sa uvažuje o základných problémoch existencie, organizácie a vývinu slovnej zásoby, o spôsoboch jej výskumu a opisu. Ak sa v ZSHL venuje priamo metodologickým otázkam iba úvodná kapitola v relatívne nevelkom rozsahu (s. 107—126), v LSR sa metodológia diachronického výskumu lexiky analyzuje i konštituuje až v rozsahu dvoch tretín knihy (1. a 2. časť, s. 11—117) a v recenzovanej publikácii tvorí výklad teoreticko-metodologických východísk polovicu textu (I. časť: *Organizácia, vývin a porovnávanie lexikálnej zásoby*, s. 9—84). Pravda, v jednotlivých dielach trilógie je vzájomná spätosť metodologickej a analytickej zložky nerovnaká. V ZSHL sa metodologické problémy ustavične vynárajú pri konkrétnej analýze, preto je tu medzi obidvoma zložkami značný stupeň synkretizmu. V LSR je metodologická časť od analytickej síce kompozične oddelená (časť *Sémantická analýza otvoreného súboru lexikálnych jednotiek*, s. 117—166), ale v jej texte sa viackrát plynule prechádza do analýzy, ktorou sa bezprostredne dokladá platnosť príslušných metodologických téz (porov. analýzy lexikálnych jednotiek a zoskupení *maškrtník, víno, šinter, huncút, paskuda* a i. v prvých dvoch častiach knihy). Práca, ktorú tu recenzujeme, pokračuje v kompozičnej výstavbe LSR, ale metodologická a analytická časť sú v porovnaní s predchádzajúcou monografiou oddelené zreteľnejšie. Autor tu výrazne dáva najavo, že mu ide predovšetkým o vybudovanie a sústavný výklad metodológie porovnávacieho slavistického diachronického lexikálneho výskumu: „Porovnávanie nie je vecou porovnávaného jazykového materiálu, ale predovšetkým vecou metodologického aspektu“ (s. 7). Analytická časť tu slúži práve na demonštráciu produktívnosti vypracovanej metodológie. Dielo teda možno chápať ako doterajšie vyvrcholenie dlhoročného

Blanárovho úsilia vytvoriť, vyskúšať a sústavne uplatňovať modernú metodológiu porovnávacej slovenskej historickej lexicológie.

Vynárajú sa tu hneď dve otázky: a) v čom je podstata Blanárovho teoreticko-metodologického postupu; b) čo nového metodologicky prináša recenzované dielo v porovnaní s predchádzajúcimi časťami „trilógie“. Na prvú otázku sme sa pokúsili odpovedať už v citovanej recenzii LSR. Možno to iba stručne zopakovať: systémovo-funkčný pohľad na organizáciu slovnej zásoby, dôsledné uplatnenie komponentovej sémantickej analýzy, pluralita metodických postupov pri komplexnej lexikálno-sémantickej analýze realizovanej v diachrónnom priemete v podobe lexikálno-sémantickej rekonštrukcie, v ktorej sa systémový prístup spája s činiteľom časovým (porovnávanie stavu v starších a novších vývinových obdobiach) i priestorovým (porovnávanie stavu v jednotlivých nárečiach, v susediacich geneticky príbuzných i nepríbuzných jazykoch). Týchto metodologických východísk sa autor aj v recenzovanej práci dôsledne pridŕža, ba v porovnaní s LSR zosilňuje polemický postoj voči kritikom takéhoto prístupu. Polemiku vedie V. Blanár dvoma smermi: jednak voči „konzervatívnym“ názorom spočívajúcim najmä komponentovú sémantickú analýzu (O. N. Trubačov), jednak voči novším postupom, usilujúcim sa prekonať istú schematickosť a lingvistický imanentizmus chápania lexikálneho významu ako hierarchického súboru dištingtívnych významových komponentov (tzv. komunikačno-pragmatický obrat v lingvistike, subjektívny prístup k lexikálnemu významu, presupozíčná, prototypová, procesuálna sémantika). Autorovmu stanovisku v týchto polemikách možno v nejednej súvislosti dať za pravdu, otázka však je, či trochu pasívna argumentácia limitujúcimi činiteľmi pri historicko-porovnávacom aspekte (neúplná historická dokumentácia, nedostatok, resp. malý stupeň historického vedomia, z toho vyplývajúca obmedzená poznateľnosť starších období lexikálneho vývinu) je voči „postmoderným“, resp. postštrukturalistickým prístupom dosť presvedčivá. Týmto prístupmi „sa do centra pozornosti dostáva nositeľ jazyka, jeho individuálne vedomie a v rámci neho jazykové vedomie a komunikačná kompetencia“ (J. Dolník, *Jazykovedný časopis*, 41, 1990, s. 59). Je síce pravda, že historický výskum nemá nositeľa jazyka bezprostredne k dispozícii, no práve týmto výskumom možno aj jeho do istej miery „rekonštruovať“. V porovnaní so súčasným komunikačno-pragmatickým skúmaním, smerujúcim od nositeľa jazyka k sémantike lexikálnej jednotky, historické skúmanie môže postupovať opačne — cez minucióznu rekonštrukciu sémantiky lexikálnej jednotky „odhaľovať“ nositeľa jazyka v skúmaných historických epochách. Zreteľ na predpokladaného komunikanta a uplatnenie niektorých postupov prototypovej sémantiky by podľa našej mienky mohli pomôcť napr. pri vysvetľovaní tých prípadov polysémie, pri ktorých autor konštatuje „voľnejší vzťah medzi významami“ a zisťuje, že „pre odvodený význam neraz nenachádzame presvedčivú motiváciu“ (s. 33, lexémy *pacifikál*, *oberat* atď.). Možno teda tvrdiť, že metodológia lexikálno-sémantického bádania je stále vo vývine, ustavične sa obohacuje o nové dimenzie a aj zdanlivo protichodné výskumné postuláty sa v konečnom dôsledku môžu ukázať ako vzájomne kompatibilné, ba komplementárne.

Práve v usústavňovaní metodológie porovnávacieho diachronického lexikálno-sémantického výskumu možno vidieť osobitosť tejto Blanárovej monografie v porovnaní s jeho predchádzajúcimi dielami. Jej metodologická časť je v tomto zmysle veľmi prísne a logicky komponovaná. Najprv podáva sústavný výklad všeobecných princípov organizácie lexikálnej zásoby, na to nadväzuje výklad zákonitostí jej vývinu a princípov opisu tohto vývinu. Táto časť je prípravou vlastného jadra práce; je ním výklad uplatnenia poznaných všeobecných zákonitostí lexikálneho vývinu na polylingválnom porovnávacom pláne. Najprv sa tu uvažuje o porovnávaní lexikálnej zásoby všeobecne a so zreteľom na rozličné postupy synchronného porovnávania (konfrontačná lexicológia, štatistický výskum, porovnávanie čiastkových lexikálno-sémantických systémov, ich konštrukcia a typológia). Túto časť pokladáme za metodologicky najinštruktívnejšiu. Jej vyvrcholením je matrica typov

lexikálnych významov (s. 69) a systematické zhrnutie základnej terminológie porovnávacej lexikálno-sémantickej analýzy (s. 72—74).

Ak kniha ako celok je svojho druhu učebnicou porovnávacieho lexikálno-sémantického bádania, tento jej charakter sa najzreteľnejšie prezentuje práve v podkapitole *Porovnanie lexikálnej zásoby v synchronii* (s. 54—74). Autor sa však tu nezastavuje, veď jeho cieľom je predstaviť lexikálne porovnanie práve v diachronickom aspekte. Preto prezentácia jeho metodológie pokračuje a vrcholí teoretickým a zároveň aplikačným výkladom možností aj obmedzení všeobecných princípov pri ich použití vo výskume lexikálneho vývinu. Vytýčujú sa tu dve operácie, ktoré tvoria základ historickej konfrontácie (1. konštrukcia polylingválnej onomaziologickej, resp. semaziologickej paradigmy v porovnávaných jazykoch; 2. porovnanie tejto paradigmy v historickom vývine daných jazykov) a vymedzuje sa základná vývinová tendencia, ktorú autor formuluje ako „narastanie a ústup polysémie a polylexie“ (s. 82), pričom „vývin mikrosystému býva podmienený jednotným vývinovým stimulom, akoby vychádzal z jednotného ohniska“ (ibid.). Sledovanie konkrétneho priebehu tejto univerzálnej tendencie vývinu lexiky v jednotlivých onomaziologicko-sémantických paradigmách je podľa autora trvalou náplňou diachronického skúmania slovnej zásoby v porovnávaných geneticky príbuzných, areálovo blízkych, resp. aj typologicky súvzťažných jazykoch.

Druhú časť knihy — podobne ako sme to urobili v recenzii LSR — môžeme nazvať realizačnou: analýzy vybraných lexikálno-sémantických subsystémov sú ukážkami konkrétnej aplikácie teoretických východísk vytýčených v prvej časti. Je zaujímavé, že zväčša ide o návrat k skôr publikovaným analýzám čiastkových systémov; zdokonalením výskumných postupov sa výsledky týchto starších analýz dopĺňajú a obohacujú, miestami aj modifikujú, ale zásadne sa nemenia. Pravda, autor si je vedomý, že ani takýto všestranne náročný výskum nemôže vystihnúť vývin vo všetkých detailoch. Proti takejto možnej výčitke sa preto vopred ohradzuje konštatáciou: „Neskúma sa porovnávací vývin (táto štylizácia sa nám nezdá šťastná: „porovnávací vývin“ ako objekt skúmania neexistuje, porovnanie vývinu je výskumnou procedúrou — J. F.) relatívne úplných mikrosystémov, ale ich podstatné vývinové vzťahy“ (s. 157). Z toho však vyplýva niekoľko dôležitých otázok. Hlavnou z nich je rozsah a hranica zvoleného obdobia, porovnávaných jazykov i vymedzeného lexikálno-sémantického úseku. Aká má byť relatívna úplnosť toho všetkého, aby bolo možné tieto podstatné vývinové vzťahy bezpečne vyhmatať a presvedčivo prezentovať? Nehrozí občas, že si bádateľ stanoví rozsah skúmaného mikrosystému arbitrárne, subjektívne? Otázne je napríklad, či je mikrosystém vymedzený myšlienkovými obsahmi PRECARI — ORARE úplný, či doň nepatria aj obsahy ROGARE a MENDICARE. V priebehu analýzy sa tieto prvky ustavične vracajú a v slovných súvislostiach sa navzájom prelínajú buď v základových slovesách, alebo v derivátoch (porov. s. 89—90, 97—99). V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že obsah ROGARE je vyjadrený v ruštine derivátmi s koreňovou morféomou -PROS-: *sprosiť/sprašovať* „(s)pýtať sa“, *vopros* „otázka“ atď., a naopak, vo východoslovenských nárečiach sa obsah PRECARI vyjadruje napospol slovesom *pitac*.

Možno spomenúť, že aj v maďarčine, podobne ako v ruštine, je obsah ROGARE vyjadrený derivátom verba vyjadrujúceho obsah PRECARI: *kér* „prosiť“ — *kérd, kérdez* „pýtať sa“ (porov. aj *megkérni a lány kezét* „popýtať dievča o ruku“, *kérő* „pytač“), kým obsah ORARE aj MENDICARE sú vyjadrené etymologicky vzdialenými lexémami *ima* „modlitba“ —> *imádkozik* „modliť sa“; *koldul* „zobrať“ —> *koldus* „žobrák“. Zdá sa teda, že lexikálno-sémantické i derivačné vzťahy medzi obsahmi PRECARI a ROGARE sú užšie než iba „vzťahy čiastočnej synonymie“, udržiavané „niektorými významami“ (s. 99). Sme dokonca v pokušení vidieť tu zložito pospájaný lexikálno-sémantický a derivačný komplex ORARE—PRECARI—ROGARE—MENDICARE, v ktorom PRECA-

RI—ROGARE zaujímajú centrálnu pozíciu. Zdá sa teda, že pri rekonštrukciách čiastkových systémov, resp. lexikálno-sémantických komplexov, bude v ďalšom potrebné ešte viac a systematickejšie brať do úvahy derivačné vzťahy (autor používa derivatologickú terminológiu miestami nejednoznačne, termíny slovotvorné pole, slovotvorné hniezdo, slovotvorný rad uvádza promiskue; azda by sa bolo zišlo pribrať do pojmovo-terminologickej sústavy aj pojem/termín K. Buzássyovej slovotvorná paradigma) aj zreteľ na frazeológiu (frázéma *chodiť po pýtání* zrejme konzervuje starší sémantický vzťah ROGARE—MENDICARE v slovenčine; východoslovenská frázeéma *pitam ce* „prosím ťa“ dnes už v platnosti častice až citoslovca zasa svedčí o dávnom prepojení obsahov PRECARI—ROGARE).

Vzťahy medzi jednotkami lexikálnej zásoby sú teda natolko zložité, že pri akomkoľvek hlbokom a všestrannom výskume možno v nich stále nachádzať nepreskúmané a neobjasnené dimenzie. Lexikológia v tomto smere nikdy nebude „nezamestnaná“. Čo len relatívne úplný pohľad na obrovitý celok slovnej zásoby je stále vecou vzdialenej budúcnosti. Syntetické spracovania historickej lexikológie hoci len jedného jazyka, nehovoriac o komparatívnom rozmere, je úlohou generácií. Takéto diela, ako je Blanárova „lexikálno-sémantická trilógia“, nateraz dôstojne završená (zaiste však nie ukončená) recenzovanou monografiou, sú však pri riešení tejto úlohy vynikajúcim metodologickým aj realizačným kompasom.

Juraj Furdík

SEKANINOVÁ, E.: *DVOJJAZYČNÁ LEXIKOGRAFIA V TEÓRII A PRAXI*. Bratislava, Veda 1993. 256 s.

V recenzovanej publikácii E. Sekaninová zovšeobecňuje skúsenosti zo svojej 40-ročnej lexikografickej praxe, ako aj výsledky rovnako dlhého teoretického bádania v oblasti konfrontačnej lexikológie. Toto zovšeobecnenie má aj potrebnú hĺbku, „ponorenosť“ do problematiky, aj vhodný nadhľad. Ide o prvú publikáciu tohto druhu nielen v slovenskej jazykovede, ale analogický komplexný pohľad nejestvuje ani v českej, ruskej, nemeckej či anglickej odbornej literatúre. Jej aktuálnosť sa ešte zvýšila tým, že vyšla v čase, keď sa naša spoločnosť stále viac orientuje na medzinárodné kontakty, čím neobyčajne vzrastá potreba výučby, osvojovania si a ovládania cudzích jazykov, a teda úmerne aj úloha dobrých dvojjazyčných slovníkov tak v spomenutých lingvodidaktických procesoch, ako aj pri prekladaní. Autorkin pohľad je v ažurite s dneškom aj tým, že zovšeobecňuje skúsenosti nielen dvojjazyčnej rusko-slovenskej a slovensko-ruskej lexikografie (a konfrontačnej lexikológie), ale teoretickú a praktickú problematiku vykladá a interpretuje na základe analýzy 26 dvojjazyčných slovníkov, v ktorých je východiskovým alebo cieľovým jazykom slovenčina. Pri analýzach a exemplifikácii stavby hesiel, spôsobu spracovania voľných a ustálených spojení, účasti relevantných parametrov slovníkového hesla a pod. sú zastúpené tieto vzťahy: česko-slovenský, slovensko-český, rusko-slovenský, slovensko-ruský, nemecko-slovenský, slovensko-nemecký, anglicko-slovenský, slovensko-anglický.

Analýza teoretických východísk a cieľov konfrontačného lexikologického výskumu a dvojjazyčnej lexikografie podaná v prvej časti knihy je dobre sklbená s druhou časťou — aplikáciou teoretických poznatkov v praktickej lexikografickej práci. Tematiku prvej časti naznačujú nadpisy prvých štyroch kapitol: 1. *Lexika ako predmet skúmania jazykovedy* (s. 9—25); 2. *Lexika ako pred-*

met skúmania konfrontačnej jazykovedy (s. 26—39); 3. *Dvojazyčná lexikografia v teórii* (s. 40—110); 4. *Vzťah konfrontačnej lexikológie a dvojazyčnej lexikografie* (s. 111—116).

Ako vidno, výkladu o teórii lexikografie predchádza výklad o lexike ako predmete skúmania lexikológie, sémantiky aj lexikografie. Autorka prístupným spôsobom podáva poznatky o rozlišovaní historickej a synchronnej (opisnej) lexikológie, o okruhu otázok, ktoré skúmajú tieto disciplíny (zmeny významu slova, prechody z jednej sféry použitia do druhej, vznik nových štylistických vlastností, jednovýznamovosť a mnohovýznamovosť, skúmanie lexikálnych jednotiek v rámci mikro- a makrosystémov a pod.). Všíma si aj úlohu jazyka v poznávacej činnosti človeka, interpretuje a schematicky znázorňuje vzťahy medzi takými entitami, ako sú realita — myslenie — kognitívny systém — lexikálny systém. Primeranú pozornosť E. Sekaninová venuje aj problematike znakovkej povahy jazyka a hlavným súčasným smerom vo výskume lexikálneho významu.

Pri úvahách o lexikálnom systéme ako predmete skúmania lexikológie, sémantiky a lexikografie sa E. Sekaninová dotýka aj dnes často diskutovanej, otvorenej problematiky vzájomného vzťahu disciplín skúmajúcich slovnú zásobu a ich teoretickej či aplikačnej povahy. V podstate sa prikláňa k mienke, podľa ktorej sa lexikológia pokladá za teóriu slovnej zásoby (uskutočňuje jej základný výskum) a lexikografia za aplikovaný úsek lingvistiky. No na rozdiel od autorov, podľa ktorých je lexikológia metateóriou nad teóriou lexikografie, lebo metajazyk lexikológie buduje na jazyku lexikografie (Filipec — Čermák, 1985), E. Sekaninová zdôrazňuje, že svoju vlastnú teóriu a svoj vlastný metajazyk má i lexikológia, i lexikografia. Preto je podľa autorky adekvátnejšie tvrdenie, že lexikológia (a semaziológia) vytvárajú metodologicko-teoretické predpoklady pre lexikografiu, ktorej hlavným cieľom je predstaviť slovnú zásobu z rozličných aspektov, najmä v závislosti od typov slovníkov. Možno pripomenúť, že nad takúto lexikografiu kladú autori medzinárodnej lexikografickej encyklopédie (Wörterbücher... 1989) metalexikografiu, ktorej obsah či súčasť tvorí výskum tvorby slovníkov (Wörterbücherforschung).

V tejto súvislosti by sme upozornili na to, že prepojenosť lexikografie s lexikologickými výskumami, ktorá má u nás aj v niektorých iných krajinách dlhú tradíciu a pokladá sa za celkom prirodzenú vec, nie je takou samozrejmosťou vo všetkých krajinách s vyspelou lexikografiou. Napr. G. Steínová na lexikografickom sympóziu v Heidelbergu (7.—10. 10. 1991; porov. zborník Aufbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen, 1993, s. 76—93) poukázala na zaujímavý, nie vždy uvedomovaný fakt, že lexikológia anglického jazyka sa ako lingvistická disciplína pestuje predovšetkým v kontinentálnych európskych štátoch (v Nemecku, Rakúsku, v bývalom Sovietskom zväze, vo Francúzsku a inde), kým vo Veľkej Británii a v USA lexikologicky zamerané výskumy slovnej zásoby chýbajú, hoci lexikografia je tu na vynikajúcej úrovni. Tento stav pokladá G. Steínová za isté mínus jazykovedy v Anglicku a v USA, lebo aj ona je presvedčená, že nevyhnutným predpokladom dobrých lexikografických diel je dobrý lexikologický výskum.

Pomerne podrobne sa E. Sekaninová zmieňuje o vzťahu konfrontačnej a kontrastívnej lingvistiky a o typologickom porovnávaní. Pri lexikálnej konfrontácii sa pridáva k autorom, ktorí popri štruktúrno-porovnávacom výskume požadujú zintenzívniť funkčno-porovnávací a komunikačný prístup. — Okrem jazykovoteoretickej hodnoty je svojou dokumentárnou hodnotou významná a veľmi zaujímavá kapitola o vývine teórie „prekladového významu“ v slovenskej dvojazyčnej lexikografii (s. 45—58), o vývine tej koncepcie, ktorá sa niekedy nazýva bratislavskou lexikografickou školou či teóriou prekladového ekvivalentu.

Na Slovensku sa problematika členenia hesla na významy v dvojazyčnom slovníku nastoliла už na lexikologicko-lexikografickej konferencii r. 1952 v Bratislave a odvtedy sa chápanie ekvivalentu, dodržiavanie aspektu prekladovosti, resp. zásada prekladového významu stále zdokonaľuje

najmä ustavičným preverovaním nosnosti spresňujúcich krokov v práci na takých veľkých lexikografických projektoch, ako boli Veľký rusko-slovenský slovník (1960—1970) a Veľký slovensko-ruský slovník (zatiaľ vyšli 4 zväzky, 1969—1990; piaty je pred vyskladnením, šiesty sa pripravuje do tlače). Nezanedbateľná je aplikácia teórie ekvivalentu aj na mnohých menších slovníkoch, najmä školských. E. Sekaninová pripomína prínos D. Kollára (vychádzajúceho z definícií a konštatovaní E. Ďuroviča), ktorý vyslovuje názor, že dvojjazyčný slovník nie je a nemôže byť jednoduchou konfrontáciou pomenovaní zodpovedajúcich tej istej mimojazykovej realite. Treba ísť hlbšie do oblasti denotácie, do vzťahu k pomenovanej skutočnosti, tu hľadať ekvivalencie a na ich základe vyčleňovať prekladové významy. Ich podstata nespočíva v tom, aby sa ukázalo, koľkým nesynonymným pomenovacím jednotkám v cieľovom jazyku zodpovedá pomenovacia jednotka východiskového jazyka, ale v tom, že ukazuje, v čom je hodnotenie tej istej mimojazykovej skutočnosti nositeľmi dvoch rôznych jazykov rovnaké a v čom rozdielne. Je to pohľad cez totožný alebo rozdielny filter pojmov a predstáv. Ako konštatuje E. Sekaninová, takto formulovaná zásada prekladového významu tvorí podstatu teórie dvojjazyčnej lexikografie, ktorá je stále väčšmi zdokonaľovaná a prehĺbovaná kolektívom bývalého oddelenia slovných jazykov Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied. E. Sekaninová pritom nezakrýva fakt, že teória prekladového významu má aj svojich odporcov. Jedni vidia nebezpečenstvo v prílišnom drobení významov (N. I. Feldmanová), iní, napríklad J. F i l i p e c (porov. Slovo a slovesnosť, 46, 1985, s. 206), kritizujú termín prekladový význam. Tento autor ho pokladá za nevhodný, lebo podľa neho nie je jasné, na ktorú hierarchickú rovinu ekvivalentov sa vzťahuje. Podľa J. Filipca termín prekladový význam implikuje ekvivalent na úrovni rečovej, textovej, kým kritériom medzijazykovej polysémie je typový ekvivalent. Nazdávame sa, že táto výčitka je sčasti oprávnená tým, že smeruje k spresňovaniu rovín ekvivalencie, menej je oprávnená vecne, lebo slovenským rusistom ide o hľadanie nielen rečového, ale aj systémového ekvivalentu ako typu schopného pokryť rozličné rečové použitia.

Proti autorom tvrdiacim, že tvorca dvojjazyčného slovníka sa má pri rozhraničovaní významov opierať o výkladový slovník zodpovedajúceho jazyka a nie o preklady, E. Sekaninová zdôrazňuje chápanie dvojjazyčného slovníka ako konfrontácie lexikálnych sústav dvoch porovnávaných jazykov cez konfrontáciu ich jednotiek vyjadrených ekvivalentmi. Úlohou je poukázať na zhodu a nezhodu sémovej štruktúry jednotiek rôznych jazykov, keď v každej z týchto jednotiek sú relevantné a vzájomne dištinkatívne iné sémy. Autorka to názorne ilustruje slovenskými ekvivalentmi ruského slovesa *nadevať*, ktoré majú v rusko-slovenskej konfrontácii toľko významov (*obliekať si* [šaty], *obúvať si* [topánky], *navliekať si* [prsteň] a i.), koľko existuje ekvivalentných lexém ako realizácií semém pokrývajúcej sémovú zostavu východiskovej ruskej lexémy (s. 50). Druhy ekvivalencie autorka rozčleňuje do troch základných, vnútorne členených typov: symetrická, symetricko-asymetrická a asymetrická ekvivalencia lexém (a frazém).

Prednosťou recenzovanej publikácie je už spomenutá skĺbenosť teoretických výkladov s aplikáčnymi, ilustrujúcimi časťami. V teoretickej časti, najmä v kapitole *Dvojjazyčná lexikografia v teórii* sú vyložené relevantné teoretické aspekty lexikografickej problematiky dvojjazyčnej lexikografie, ktoré sú usporiadané okolo ústredných lexikografických pojmov ako lexikálna spájateľnosť, sémantizácia, exemplifikácia, typy slovných spojení (voľné — ustálené, lexikalizované — frazeologizované), typy ekvivalencie lexém, typy ekvivalencie frazém. Tu sa často odkazuje na aplikáčnu časť práce, kde sa uplatňovanie analyzovaných pojmov ilustruje bohatým dokladovým materiálom; tvoria ho ukážky spracovania slovných hesiel a uplatnenia príslušného lexikografického postupu z dvojjazyčných slovníkov slovenčiny v konfrontácii s príbuznými (čeština, ruština) aj nepríbuznými jazykmi (nemčina, angličtina). Veľmi inštruktívny je aj výklad o parametroch hesla v dvojjazyčnom slovníku (o fonetických, gramatických, štylistických, ekvivalenčných parametroch,

o parametri lexikálnej ustálenosti, lexikálnej spájateľnosti a kontextovej použiteľnosti), ktorý sa takisto dokladá početnými ukázkami aplikácie (a teda dištinktívnej sily) týchto parametrov.

Jednotlivé príklady ukazujú aj rozličnú mieru detailnosti v závislosti od rozsahu slovníka. Pri príkladoch ekvivalentácie slovenských vzťahových adjektív (príklad asymetrickej ekvivalencie, s. 73) by bolo možné doplniť ukázkové prípady tak, aby exemplifikácia zahŕňala aj použitia s významovými posunmi, ktoré chýbajú. Napr. ekvivalenciu slov. *barokový* — rus. *baročnyj*, v *stile baroko* by sme doplnili o spojenie *baroková veta* = „typická pre barokový štýl“, t. j. kvetnatá; spojenie reprezentuje kvalifikačný význam charakteristickej vlastnosti (naše slovníky ho doteraz neregistrujú). Treba však popravde uznať, že niektoré ukážky E. Sekaninová zámerne zostručňovala, lebo nimi sledovala iba jeden (zvolený) aspekt.

Knižka E. Sekaninovej *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi* je syntetizujúcim dielom, v ktorom sa na relatívne malej ploche v zhustenej a obsažnej podobe pertraktujú aktuálne teoretické otázky výskumu a opisu slovnej zásoby. Táto hodnotná jazykovedná publikácia je cenná najmä tým, že pri zachovaní teoretickej a metodologickej náročnosti je zároveň veľmi prístupne koncipovanou príručkou, ktorá má mnohoraké praktické použitie. Môže slúžiť nielen (aj keď v prvom rade) potenciálnym lexikografom, ale aj všetkým tým, ktorým je práca so slovníkmi súčasťou ich zamerania, povolania či záľuby — prekladateľom, študentom a učiteľom stredných i vysokých škôl, komukoľvek z kultúrnej verejnosti. Podrobné ruské, nemecké a anglické resumé ju robí prístupnou aj zahraničným adresátom. Veríme, že jej cestu k čitateľovi uľahčuje aj to, že vyšla v rámci publikácií pripravených pri príležitosti XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave r. 1993.

Klára Buzássyová

DOLNÍK, J. — BENKOVIČOVÁ, J. — JAROŠOVÁ, A.: *POROVNÁVACÍ OPIS LEXIKÁLNEJ ZÁSoby*. Bratislava, Veda 1993. 189 s.

Cieľom knihy troch autorov je podať informáciu o súčasnom stave konfrontačnej lingvistiky, presnejšie o jej základnej zložke — porovnávacej lexikológii. V súlade s tým sú rozvrhnuté jednotlivé kapitoly: ciele a princípy (s. 11—25), metódy konfrontačnej lexikológie (s. 26—39), porovnávanie čiastkových systémov (s. 40—57), lexikálny význam z konfrontačného hľadiska (s. 58—75), lexikálna polysémia (s. 76—89), pomenúvacie jednotky z hľadiska tvorenia (s. 90—107), onomaziologický aspekt (s. 108—122), porovnávanie na úrovni reči (s. 123—138), lexikografický aspekt (s. 139—150), lingvodidaktický aspekt (s. 151—167).

Najväčšia pozornosť sa sústreďuje, a to úplne odôvodnene, na hľadanie spoločného porovnávacieho východiska, ktoré sa tu označuje ako tertium comparationis, resp. ako všeobecný pomenúvací základ (s. 19), predpoklad metajazykovej porovnateľnosti (s. 15), vzťažná veličina lexikálnej konfrontácie (s. 23), metajazyková základňa pre konfrontačný opis (s. 92). O troch typoch takýchto pomenúvacích základov uvažuje J. Dolník, po jednom A. Jarošová a J. Benkovičová.

J. Dolník predovšetkým opisuje sémantický model budovaný na logických vzťahoch, presnejšie na klasifikácii, implikácii a presupozícii. Na týchto operáciách možno konštruovať 16 možných vzťahov medzi formou a obsahom (medzi F a S) s využitím štyroch opozícií: privatívnej (P), ekvipolentnej (E), identitnej (I) a disjunktnej (D). Tak napr. vzťah FI : SP predstavuje polysémiu s rodovo-druhovým alebo druhovo-rodovým vzťahom typu *vojak* ako vojenská osoba a *vojak* ako vojen-

ská osoba bez hodnoty. Protiklad FI : SE predstavuje polysémiu s metaforou a enantiosémiou typu *slabosť* ako slabá stránka a *slabosť* ako silná stránka, protiklad FI : SD je v homonymii typu *mávať* ako opakovacie k *mať* a *mávať* ako hýbať krídlami. V rade protikladov FP ide o varianty, o derivačné vzťahy a náhodnú príbuznosť, v rade FE o synonymá, v rade FD o hyperonymá a kohyponymá.

Ako vidieť, tento sémantický model je síce dosť detailný, ale aj veľmi všeobecný, lebo vzťahy medzi formou a obsahom sú univerzálne, vyskytujú sa vo všetkých jazykoch. Aj preto je však pre porovnávanie menej efektívny. Reálnejšiu a efektívnejšiu oporu na konfrontáciu tvoria slovotvorné modely, z ktorých J. Dolník predstavuje formový a obsahový. Podstatou formového modelu je výpočet a istá systematizácia spôsobov tvorenia pomenúvacích jednotiek (jednoslovných i viac-slovných — to je dôležité) a ich možných kombinácií. Pri jednoslovných sa berú do úvahy spôsoby formálnosémantické (kompozícia, juxtapozícia, afixácia, defixácia, transflexia, resp. konverzia, a reduplikácia), ďalej formálne (abreviácia, substantivizácia, desubstantivizácia a kontaminácia) a napokon sémantické (metafora, metonymia). K viac-slovným pomenúvacím jednotkám patria frazeologické pomenovania, združené pomenovania a multiverbálne spojenia. Model je vlastne kalkul všetkých možných kombinácií. Vznikajú v ňom typy ako kompozícia + juxtapozícia, kompozícia + sufixácia, kompozícia + reduplikácia; podobne aj juxtapozícia + prefixácia. Možné sú aj kombinácie troch spôsobov, napr. kompozícia + juxtapozícia + sufixácia. Neuvádza sa tu jednoduché pomenovanie neodvodeným slovom, takže napr. pri kombinácii prefixácia + sufixácia vzniká dojem, akoby nejaké pomenovanie mohlo vzniknúť len spojením prefixu a sufixu, teda bez základového slova. Ďalej treba pripomenúť, že takéto typy sú veľmi formálne, radenie ich prvkov je čisto lineárne, takže často nezodpovedajú slovotvornej histórii založenej na binárnych vzťahoch. Napr. na spôsob prefixácia + sufixácia sa uvádzajú adjektíva typu *bezcieľny* (so štruktúrou *bez+cieľ+ny*), hoci v skutočnosti sa k podobe *bezcieľny* dospieva odvodením sufixom *-ný* od predložkového spojenia *bez cieľa*.

Napokon ťažko si predstaviť konfrontáciu celého takéhoto systému v dvoch konkrétnych jazykoch. Oveľa konkrétnejšie (a zaujímavejšie, ako sa hovorí na s. 96) je porovnávanie akýchsi mikrosystémov, v ktorých sa na pomenovanie tej istej veci používajú tri rozdielne typy, napr. viac-slovné pomenovanie, odvodené slovo a analogické pomenovanie: *prefikovaný človek — prefikanec — líška*, resp. v nemčine *schlauer Mensch — Schlaumeier — Fuchs*. (J. Dolník v prípade *líška* používa pomenovanie utvorený význam. Zrejme však nejde o význam, ale o použitie hotového slova v novom význame. V našom chápaní ide o analogickú nomináciu.) Správne sa poukazuje, že v takýchto mikrosystémoch môže niektorý člen chýbať, napr. *osobné auto — 0 — voz* proti nemec-kému *0 — Personenkraftwagen — Wagen*. Ide tu o známy jav označovaný ako lexikálna medzera alebo lexikálna lakúna. Na tento jav autori síce poukazujú na viacerých miestach, ale nevyužívajú ho pri konštruovaní porovnávacích modelov.

Zdá sa, že oveľa lepšie by fungoval ako tertium comparationis taký model, v ktorom sa systematizujú všeobecné slovotvorné javy a potom sa zisťuje, aký je pomer medzi skúmanými javmi z hľadiska designačnej funkcie pomenúvacích jednotiek. Mohli by sme ho označiť (keď to už neurobil J. Dolník) ako designačný model, v ktorom pomenúvacie jednotky fungujú ako designátory. Sotva však možno súhlasiť s vymedzením, že designáciou rozumieme triedy denotátov (s. 98), keď designácia je činnosť. J. Dolník v tomto modeli rozlišuje priame a nepriame designátory, ale v konečnom dôsledku ide vlastne o slovné druhy, keď ako priame designátory fungujú konkrétne substantíva a nepriame designátory sú abstraktné substantíva, ale najmä adjektíva a slovesá. Pravda, ako nepriamy designátor sa označuje aj vzťah, takže napr. v slove *láskavosť* sa uplatňuje nepriamy designátor láska, nepriamy designátor vzťah a nepriamy designátor vlastnosť. J. Dolník upozorňuje na blízkosť medzi typmi komplexných designátorov a typmi onomaziologických kategórií (s. 101),

ale bližšie tieto podobnosti neanalyzuje. Rozlišuje však tri designačné typy derivácie, a to aspektuálnu, implikačnú a relačnú, a pokladá ich za vhodný základ porovnávania komplexných designátorov, teda istého čiastkového systému lexikálnej zásoby.

A. Jarošová prichádza s tézou, že tertium comparationis by bolo najvhodnejšie konštruovať z obsahovej roviny, a teda skúmať, ako sa pojmy, resp. myšlienkové obsahy vyjadrujú v porovnávaných jazykoch. Opiera sa pritom o Horeckého onomaziologický retazec $J - \Delta - O - I - J$, ale dopĺňa ho o štyri aspekty (s. 113): vo vzťahu objekt — myšlienkový obsah vidí gnozeologický aspekt, v trojčlennom vzťahu myšlienkový obsah — význam — forma vidí semaziologický aspekt. Ak sa do tohto vzťahu priradí aj interakčný prvok, ide o psychologický aspekt a napokon vo vzťahu obsah — forma — interakčný prvok — objekt ide o funkčný aspekt. Pripája však ešte kreatívny aspekt, ktorý vidí vo vzťahu medzi myšlienkovým obsahom a významom. Z týchto úvah je zrejme onomaziologické východisko A. Jarošovej. Treba však povedať, že pri konkrétnej realizácii by tu vznikli rozličné ťažkosti, preto azda A. Jarošová ani nekonštruuje nejaký celkový model, ale iba upozorňuje na niektoré čiastkové riešenia budujúce na myšlienkových univerzáliách (V. Blanár) alebo na myšlienково-jazykových kategóriách (J. Kořenský).

K úvahám o možnom tertium comparationis pripája J. Benkovičová ďalší model, ktorý by sme mohli označiť ako komunikačný. Vychádza z poznatkov získaných pri porovnávaní dvoch jazykov na úrovni reči, teda pri využívaní systémových zložiek. Predpokladá, že pomenúvacia jednotka je konštituovaná designačným vzťahom medzi designátorom a designátom (s. 125), ktorý sa v reči denotizuje (porov. Z. Hlavsa). Pri konfrontácii teda ide o skúmanie zhôd a rozdielov v jazykovom stvárnení aplikátora denotačnej frázy. Pod aplikátorom tu J. Benkovičová rozumie prostriedok na realizáciu designačného vzťahu.

Zdá sa nám, že v hľadaní porovnávacieho základu treba pokračovať a bohaté poznatky všetkých troch autorov využiť na konštruovanie spoľahlivejšieho tertium comparationis. Prvou etapou toho pokračujúceho výskumu by však malo byť zovšeobecnenie terajšieho stavu a kritické zhodnotenie **jestvujúcich** modelov. V každom prípade by bolo treba pripomenúť, že medzi konfrontovanými jazykmi sú nielen zhody a rozdiely v jednotlivých zložkách systému, resp. porovnávacieho základu, ale aj rozdiely v miere využitia jednotlivých prvkov.

Je prirodzené, že primeranú (a azda aj prvotnú) pozornosť autori venujú problematike jazykového významu. A to napr. úvahami o prototypovej sémantike (pravda, bez naznačenia možností pri konfrontačnom opise lexikálnej zásoby), ale aj analýzou lexikálneho významu z konfrontačného hľadiska (J. Dolník), analýzou polysémie (A. Jarošová) a významových odtienkov (J. Benkovičová). Na možnosti využitia opísaných systémov a metód v praxi poukazujú úvahy A. Jarošovej o lexikografickom aspekte a J. Dolníka o využití vo vyučovaní cudzích jazykov.

Napriek širokému záberu každého z troch spoluautorov a ich hlbkej analýze problémov treba však konštatovať, že ich úvahy nie sú splnením celého zámeru. A to preto, že sa ešte nedopracovali k explanačnej fáze výskumu, ktorý proklamuje v úvode J. Dolník. Na danom stupni vývoja konfrontačnej lexikológie nejde o vysvetľovanie javov, ale o zistenie skutočného stavu pri porovnávanom opise lexikálnej zásoby — ako o tom napokon svedčí už titul knihy.

Ján Horecký

Na slovenskom knižnom trhu sa objavila dlho očakávaná *Encyklopédia jazykovedy*, na ktorej pracovalo niekoľko desiatok odborníkov pod vedením profesora J. M i s t r í k a, a to v rokoch 1982—1985, teda zhruba pred desaťročím. Tento časový údaj si treba všimnúť hneď v úvode hodnotenia knihy, aby sme si uvedomili, že v nej nemôžu byť zachytené pojmy, ktoré sa v jazykovede vypracovali za ostatné desaťročie. Encyklopédia zahŕňa viac ako 2000 hesiel a asi 700 ilustrácií, obsažný úvod a zoznam použitej literatúry.

V prvej časti úvodu diela (*Korene jazyka a reči*, s. 7—19) podávajú S. O n d r e j o v i č a V. K r u p a homogénny výklad základných otázok jazyka ako konštitutívneho faktora ľudskej bytosti a spoločnosti. Azda vymedzený priestor nedovolil autorom, aby do záveru výkladu, ktorý je venovaný vývinu jazykov po ich vzniku, zaradili prehľad teórií o príčinách jazykových zmien. Absenciu príslušných informácií si čitateľ uvedomuje najmä vtedy, keď sa oboznamuje s výkladom synchronnej dynamiky slovenčiny, včlenenej do tretej časti úvodu (*Slovenčina v súčasnosti*, s. 38—46). J. K a č a l a (autor tejto časti) s veľkým prehľadom opísal zložky súčasnej slovenčiny a v rámci tohto opisu zhrnul podstatné poznatky z našej literatúry o synchronnej dynamike. Tu sa čitateľ, ktorého zaujímajú príčiny jazykových zmien, vracia k prvej časti úvodu diela, aby hľadal odpoveď na otázku, aké teórie ponúka lingvistika na vysvetlenie permanentnej dynamiky jazyka. Treba hneď dodať, že do našej jazykovednej literatúry preniklo, žiaľ, dosť málo informácií o jestvujúcich teóriách. Od tejto otázky sa odhliada aj v druhej časti úvodu (*Korene a vývin slovenčiny*, s. 19—38), v ktorej R. K r a j č o v i č zasvätené načrtnú formovanie a vývin stavby slovenčiny, konštituovanie a vývin jej spisovnej podoby. Náčrt vývinu slovenčiny R. Krajčovičom je príkladnou ukážkou encyklopedického zhrnutia podstatných údajov o sledovanom objekte. V štvrtej časti úvodnej kapitoly (*Perspektívy slovenčiny*, s. 46—49) J. M i s t r í k vyslovuje predpovede o kontinuálnych zmenách v našom jazyku. V tejto súvislosti sa však náročnejší čitateľ opäť vracia k otázke vysvetľovania jazykových zmien a rád by našiel informácie o tom, do akej miery môžeme jazykový vývin predvídať, resp. na základe čoho môžeme robiť isté prognózy vo vzťahu k budúcim zmenám v jazyku. Explanačné myslenie zamerané na globálne vysvetľovanie jazykových javov (teda na odhalenie princípov, pomocou ktorých sa vysvetlí existencia všetkých javov) sa však v súčasnej slovenskej jazykovede ešte neudomácnilo.

Hlavnú časť diela tvoria vecné heslá, heslá osobností a ilustrácie. Pri hodnotení diela si neklademe otázku, ktoré osobnosti by v knihe nemali chýbať, resp. či je veľa alebo málo ilustrácií v diele, pretože by sme sa sotva vyhli subjektivismu. Sústredíme sa radšej na vecné heslá. Je zrejmé, že encyklopédia plní svoju funkciu v úplnom rozsahu vedy, keď heslá obsahujú úplné a podstatné informácie o príslušnej entite a keď sú zreteľne zachytené náležité medziheslové vzťahy. Pri spracúvaní hesla v jazykovednej encyklopédii je navyše dôležité prihliadať na dosť rozšírenú „necnosť“ lingvistiky, totiž na to, že za mnohými termínmi sa skrývajú rozmanité pojmové uchopenia toho istého objektu, resp. vzťahujú sa na odlišné entity. Väčšina hesiel v Encyklopédii jazykovedy vyhovuje týmto požiadavkám, čo je dobrým predpokladom na to, aby dielo dobre slúžilo svojmu účelu. Vcelku možno povedať, že ide o štandardné encyklopedické dielo, výdatný zdroj rozsiahlych informácií o jazyku, jazykovede, jazykovedných dielach aj jazykovedcoch. Je však prirodzené, že v takom rozsiahlom diele s takým vysokým počtom autorov nachádzame aj slabšie miesta, heslá s odlišnou úrovňou spracovania, resp. s odlišným prístupom k encyklopedickému zachyteniu vymedzeného objektu. Ilustračne poukážeme na prípady, pri ktorých môže mať čitateľ pocit slabšej informovanosti, alebo sa môže navodiť stav dezinformovanosti (azda by bolo užitočné, keby sa

v niektorom z našich odborných časopisov zaviedla dočasná rubrika „Čítame z Encyklopédie jazykovedy“; zo systematického rozboru tohto diela by iste vzišli aj výskumné podnety).

Ak porovnáваме heslá vzťahujúce sa na základné disciplíny systémovej lingvistiky, vidíme očividný rozdiel — čo do rozsahu informácií — medzi fonetikou, fonológiou a lexikografiou na jednej strane a morfológiou, skladbou, štylistikou a lexikológiou na druhej strane. Okrem značne odlišného rozsahu čitateľ dostáva aj kvalitatívne dosť odlišné informácie o príslušných objektoch, čo iste skresluje jeho predstavu o nich, resp. predstavu o stupni rozvinutosti tej-ktorej jazykovednej disciplíny (napr. u študentov to môže upevňovať isté predsudky vo vzťahu k jednotlivým disciplinám). Kým napr. o morfológii sa hovorí z pozície slovenčiny a slovenskej jazykovedy, o fonológii nachádzame záplavu údajov z najrozličnejších hľadísk. Nazdávame sa, že práve pri takýchto globálnych heslách sa vyžaduje zjednotená štruktúra údajov, lebo majú rozhodujúcu úlohu pri vytváraní celkovej predstavy o jazyku (v najširšom zmysle).

Zdôrazňujeme názor, že nezjednotený náhľad autorov hesiel na to, ktoré informácie sú encyklopedicky relevantné, môže viesť k tomu, že čitateľovi nebude jasné, či isté pojmy viažu na seba rozsiahlejšie implikácie ako iné a či istý jav, na ktorý sa daný pojem vzťahuje, je viac preskúmaný ako iný. Ako príklad môžu poslúžiť heslá *dialóg* a *monológ*. Text pri prvom hesle je oveľa rozsiahlejší, a to najmä preto, lebo zahŕňa množstvo ukážok z umeleckej literatúry, ale aj pomerne detailnú analýzu dialógu. Oproti tomu k druhému heslu sú pripojené hutné informácie o monológu bez ilustrácie. Aj kvalita informácií je výrazne odlišná. Pre nezaväzneného čitateľa je informačná asymetria medzi súradnými heslami bez jej explicitného zdôvodnenia (napr. „dialóg je zložitejší ako monológ a v súčasnej lingvistike sa mu venuje viac pozornosti“) potenciálne spojená so spomínanými implikáciami.

Najmä pri kľúčových heslách z istých oblastí jazyka sa žiada upozorniť na odlišné pojmové naplnenie príslušného termínu. V ostrom protiklade sú z tohto hľadiska (aj z hľadiska rozsahu informácií) napr. heslá *fonéma* a *lexikálny význam*. Kým pri prvom hesle nájdeme poučenie o všetkých závažných názoroch na fonému od jej prvej definície, pri druhom hesle sa veľmi stručne reprodukuje jedno chápanie lexikálneho významu. Z hľadiska jednej koncepcie sa opisuje aj pojem štýlu, ale napr. pri hesle *slabika* sa upozorňuje na najrozšírenejšie teórie tejto fonicko-rytmickej jednotky. Pri hesle *gramatická kategória* chýba údaj o tom, že morfológická kategória sa chápe buď ako kategoriálna forma (graméma), napr. singulár a plurál pri substantívach sú podľa toho dve kategórie, alebo ako opozícia gramém, napr. kategória čísla pri substantívach. Naopak, pri hesle *jazykový znak* nachádzame prehľadný výklad o unilaterálnej a bilaterálnej teórii. V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že sa síce obsažne vysvetľuje pojem jazykovej funkcie, ale chýba dôležitá informácia (pre orientáciu v odbornej literatúre) o tom, že sa tento termín uplatňuje aspoň v piatich významoch.

Dôležité je, aby sa zachytila obsahová súvislosť medzi pojmi. Súčasťou heslových textov sú aj odkazy na súvisiace heslá. Nie vždy sa však táto zásada dodržiava. Uvedieme niekoľko príkladov. Pri výklade expresívnosti sa nespomína jej súvislosť s normou, hoci vo všeobecnosti ide pri nej o porušenie normy. Kým pri hesle *gramatická kategória* sa odkazuje na paradigmu, pri výklade paradigmy a paradigmatických vzťahov niet zmienky o kategórii. Pojem inkompatibility sa vysvetľuje bez jeho pendantu, ktorý sa navyše vôbec neuvádza. To isté zistujeme pri hesle *inherentný* (hoci pri pojme expresívnosti sa o adherentnosti hovorí). Uvádzajú sa termíny *emický text* a *etický text*, pričom však chýba odkaz na všeobecnejší pojem *emické jednotky* (tento pojem sa v diele nevyskytuje ako heslo). Pri hesle *analogia* niet odkazu na pojem *anomália* (príslušné heslo chýba). Pri hesle *opozícia* je štylistický výklad, hoci pri fonologických protikladoch sa objavuje aj výraz ‘fonologické opozície’ (antonymá a opozitá sa uvádzajú ako dublety bez odkazu na výraz ‘opozícia’). Pojem nociónálnosti sa vysvetľuje bez odkazu na intelektuálnosť, resp. kognitívnosť. Čitateľ nájde aj ďalšie

príklady, pri ktorých mu chýbajú súvislosti, odkaz na vzťah príbuznosti alebo závislosti, vysvetlenie rozdielu medzi súradnými alebo implikovanými pojmami.

Poukaz na slabšie miesta Encyklopédie jazykovedy nič nemení na tom, že ide o hodnotné priekopnícke dielo, ktoré dobre poslúži každému, kto hľadá informácie súvisiace s jazykom. Hoci sa autori striktné nepridržiavali zjednotenej predstavy o stavbe hesla, takže sa stretávame s nevyváženou heslových textov (ale aj nejednotnosťou napr. pri udávaní významu neslovenských termínov alebo pri uvádzaní literatúry k danej otázke), Encyklopédia jazykovedy poskytuje údaje, opisy a vysvetlenia, ktoré dobre zorientujú každého v rozsiahlej oblasti jazykovedy. Niet pochýb o tom, že bohatá slovenská encyklopedická literatúra sa rozrástla o ďalšie hodnotné dielo.

Juraj Dolník

FÜGEDI, E. — GREGOR, F. — KIRÁLY, P.: *ATLAS SLOVENSKÝCH NÁREČÍ. V MAĎARSKU — ATLAS DER SLOWAKISCHEN MUNDARTEN IN UNGARN*. Red. P. Király. Slovensko-nemecké dvojязыčné vydanie. Budapešť 1993. 223 s. + 235 máp.

Atlas slovenských nárečí v Maďarsku (ASNМ) je významné a dlho pripravované dielo zamerané na syntetický vedecký opis slovenských nárečí mimo územia Slovenska. Na XI. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave ho predstavil jeden z autorov a iniciátorov, známy maďarský slovakista a slavista prof. Péter Király. Ako konštatuje v úvodnej kapitole (Konceptia Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku, s. 5—20), začiatky spracovania slovenských nárečí v Maďarsku siahajú do r. 1903; vtedy Jazykovedná komisia Maďarskej akadémie vied pripravovala ich organizovaný výskum. Z celého projektu sa napokon podarilo realizovať iba jeden zošit (Á. Pávelel *A vas-hidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana*, 1909).

Slovenským nárečiam v Maďarsku venovali do r. 1945 istú pozornosť J. Melich, M. Munkácsy, Á. Pechány, T. Ernstová, Š. Kniezsza, M. Márkus a i., v povojnovom období slovenskí bádatelia J. Štolc, V. Blanár (osobné mená), P. Ondrus, K. Palkovič. Výskumná práca v Maďarsku sa začala po r. 1949 — vedením projektu Atlas slovenských nárečí v Maďarsku bol poverený P. Király. Terénny výskum a spracovanie materiálu do ASNМ sa ukončili r. 1965. Rozličné ťažkosti spôsobili, že dielo sa na vydanie začalo pripravovať až r. 1991, teda po tridsiatich rokoch. Práce na tomto projekte prebiehali súčasne s prípravou *Atlasu slovenského jazyka* v Bratislave. Konceptia ASJ, ako aj príprava *Slovenského jazykového atlasu* (od r. 1958) významne ovplyvnili práce na príprave ASNМ. Popri základnom výskume orientovanom na atlasový projekt vyšli v tom čase aj monografické práce o slovenských nárečiach v Maďarsku (spracovali ich maďarskí slovakisti P. Király, F. Gregor a I. Sipos). Cieľom ASNМ je podľa autorov „kartografickou metódou zaregistrovať synchrónny stav slovenských nárečí v Maďarsku a podať ich systematický prehľad“ (s. 6). Ďalším cieľom je prostredníctvom publikovaného materiálu ilustrovať aj proces vzájomného vplyvu nárečí, vznik prechodných a miešaných typov nárečí a postihnúť problémy jazykovej integrácie (s. 7).

ASNМ má povahu regionálneho jazykového atlasu. Od atlasov tohto typu sa však odlišuje tým, že slovenské nárečia v Maďarsku netvorí súvislý areálový celok, nie sú ani homogénnymi jazykovými ostrovmi, ale lokality, v ktorých sa nárečia skúmali, sú v pozícii jazykovo obkľúčených obcí. Od klasického typu atlasu sa ASNМ odlišuje navyše aj tým, že obyvateľstvo hovoriace slovenskými nárečiami sa v tejto oblasti vyznačuje dvojязыčnosťou (upozornil na to už J. Štolc, 1949).

Výrazným faktorom, ktorý ovplyvnil povahu skúmaného materiálu v jednotlivých obciach, bolo aj to, že nejde o pôvodné sídla, ale o kolonizované územia z druhej polovice 17. a prvej polovice 18. storočia.

Súčastou vstupnej kapitoly ASNM je aj charakteristika siete výskumných bodov a dotazníka, podľa ktorého sa skúmal stav v nárečiach (s. 8 n.). Pri výbere lokalít sa brali do úvahy jednak poznatky z predchádzajúcich nárečových výskumov (J. Štolc, P. Ondrus), ako aj stupeň ovládania slovenských nárečí: lokality, v ktorých ovláda slovenské nárečia aj najmladšia generácia, deti (Tardoš), resp. lokality so „stredným stupňom“ používania slovenčiny (stredná a staršia generácia, napr. Novohrad, Bír, Šámšonháza). Konečnú sieť bodov v ASNM tvorí 48 lokalít: Eška, Šarišáp, Cáfár, Oroslán, Séleš, Tardoš, Kestúc, Čív, Pilššcaba, Santov, Mlynky, Senváciav, Čobanka, Kóškút, Miške, Malý Kereš, Šári, Irša, Ečer, Išaseg, Čemer, Séd, Bír, Guta, Márianostra, Kóšpalag, Novohrad, Patverec, Šamšonháza, Horná Huta, Dolná Huta, Handerburská Huť, Repáš Huta, Nová Huta, Stará Huta, Stará Maša, Šajópálfalva, Mučoň, Foró, Kéked, Háromhuta, Veľká Huta, Beňačka, Níredháza, Sarvaš, Békéška Čaba, Slovenský Komlóš, Pitvaroš. (Názvy uvádzame v slovenskej podobe; v tých prípadoch, kde slovenský názov nie je, uvádzame maďarskú podobu; v ASNM sú uvedené súčasne obidve podoby, ak slovenský názov existuje.)

Spracovaný materiál reprezentuje stredoslovenské, západoslovenské i východoslovenské nárečia (toto zastúpenie sčasti vyplýva z geografickej polohy skúmaného areálu, sčasti je ovplyvnené kolonizačnými prúdmi). Pri charakteristike dotazníka, informátorov a transkripcioného systému ASNM základným východiskom terénnych výskumov bol *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (autori E. Paulíny — J. Štolc, Bratislava 1947). Materiál získaný výskumom podľa tohto dotazníka sa dodatočne overoval a dopĺňal. Pretože exploračné práce sa ukončili prv, ako vyšiel *Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II.* (Bratislava 1964), autori ASNM ho už pri základnom výskume nepoužívali. Na základe *Dotazníka* z r. 1947 a vyhodnotenia výsledkov výskumu sa napokon do ASNM dostalo 235 máp, ktoré dokumentujú „systém a typy jednotlivých nárečí“ (s. 13). Kartografovaním sa tak spracúvajú všeobecné a systémové javy slovenských nárečí v Maďarsku. Autori si pritom uvedomujú fakt, že systémové javy nemusia vždy odrážať ich všeobecnú povahu, pretože ide o zmiešané nárečia. Pri výbere jednotlivých javov sa však autori usilovali o to, aby sa mapovaný jav vyskytoval v celom skúmanom priestore. Tak sa v ASNM spracovalo spomenutých 235 javov: 109 z oblasti hláskostovia, 5 z oblasti prízvuku a kvantity, 63 z oblasti tvaroslovia a 58 lexikálnych jednotiek.

Jadro ASNM tvorí mapová časť a komentáre. Autori sa rozhodli v prvej časti ASNM umiestniť komentáre k jednotlivým mapám. Uvádzajú v nich základné charakteristické črty konkrétneho javu i špecifické znaky vyskytujúce sa v jednotlivých lokalitách, resp. väčších areálových celkoch. Komentáre sú teda spracované metódou, ktorá sa osvedčila v projektoch národných atlasov (napr. ASJ) i väčších jazykových areálov (napr. *Slovanský jazykový atlas*). V komentároch sa opisujú výsledky hláskových zmien pôvodných redukovaných vokálov (typ *dážď, raž, voš, baza*), striednic za hlásku *ě* (*sneh, biely*), pôvodných nosoviek (typ *mäso, piaty*), reflexy za praslovanské skupiny *ort-, olt-*, osudy slabičného *r, l*, skupín *šr', str*. Z oblasti tvaroslovia sa v ASNM spracúvajú jednotlivé gramatické tvary substantív (napr. dat. sg. mask. *psu/psovi*, mapa 116; nom. pl. typu *vozy/voze*, m. 118; gen. sg. fem. typ *do pivnice*, m. 140), adjektív (*dobré/dobró/dobruo; mladého/mladáho/mladého*, m. 146), zámen (napr. *so mnou/so mnu/so mnú*, m. 151), čísloviek (*traja/trojál/trija*, m. 156). Osobitne sú spracované slovesné tvary typu *kupovať/kupovac*, m. 160; *bud'em/bud'en*, m. 161; *sú/sa*, m. 165, príslovky *teraz/čilek/fčilek/ščilek*, m. 171).

Samostatnú tematickú skupinu ASNM tvorí interpretácia lexiky. V tejto časti sa opisujú nielen slovenské ekvivalenty základnej slovnej zásoby (*mlatok — kladivo*, m. 221), ale aj výpožičky z maďarskej lexiky, resp. kalky (pozri s. 67 a mapu 178 *dedo/apka/apóka/starí apa*).

Okrem základnej interpretačnej povahy obsahuje komentárová časť ASNM samostatnú kapitolu *Príspevky k dejinám osídlenia niekoľkých slovenských dedín na území dnešného Maďarska* (s. 71—108, autor E. F ü g e d i). V skratke sú tu spracované základné historicko-demografické údaje o všetkých lokalitách tvoriacich bodovú sieť ASNM. Ťažisko charakteristiky je na období od začiatku 18. stor. po rok 1848, pretože k výraznej migrácii slovenského obyvateľstva na územie dnešného Maďarska došlo od začiatku 18. stor. Celá textová časť je uverejnená aj v nemčine (s. 111—223), takže posudzované dielo nadobúda širšiu platnosť.

Poslednú kapitolu ASNM tvorí mapová časť (č. I—III Pomocné orientačné mapy, č. 1—235 Jazykové mapy). Na prvej pomocnej mape sa uvádza základné geomorfologické a hydrografické členenie skúmaného areálu, druhá pomocná mapa znázorňuje bodovú sieť ASNM, na tretej mape sú zobrazené pôvodné nárečové oblasti slovenských nárečí na území Maďarska. Na jazykových mapách (1—235) sa kartografickou metódou interpretujú výsledky výskumu, t. j. javy opísané v predchádzajúcich komentároch. Pri kartografovaní výsledkov nárečového výskumu uplatnil autor-ský kolektív ASNM metódu symbolov. Na každej mape je uvedená základná podoba slova, na ktorom sa jav sleduje (napr. *dážď*, mapa 1; *vidly*, m. 77; *nôž*, m. 105; *s vodou*, m. 133 atď.); súčasťou mapy je legenda, v ktorej sa uvádzajú zistené varianty (typ *dášč*, *dášť*, *daš*, *děšč*, *děšť*, *dišč*, *dišć*, *diš*) a ich príslušné symboly. Symbolika odráža aj logickosť a vzťahy kartografovaných javov (*uo* má rovnaký symbol pri interpretácii slov *stvol*, *nuož*, dlhé *ó* v podobách *nôž*, *stvol*. resp. *o* v podobách *nož*, *stol*). Tento princíp nie je však úplne dôsledný (porov. označenie slabičného *r* v slove *hřbatí*, m. 50, a *krv*, m. 51) a nemožno ho uplatňovať pri kartografovaní lexikálnych javov (typ *mlatok* — *kladivo* — *klepáč* — *hámrik*, m. 221).

Vydanie Atlasu slovenských nárečí v Maďarsku významne prispelo k vedeckému opisu a poznaniu nespisovných útvarov slovenčiny v zahraničí. Dielo vznikalo po desaťročiach a je výsledkom rozsiahleho výskumu jazyka Slovákov žijúcich v zahraničí; zároveň odráža aj kontakty slovenskej dialektológie so zahraničnými vedeckými pracoviskami a osobnosťami, ktoré významne zasiahli do vedeckého výskumu slovenčiny v zahraničí. ASNM je veľkým prínosom v oblasti slavistiky a slovakistiky, kultúry a histórie Slovákov žijúcich v zahraničí. Svojou vysokou poznávacou hodnotou odráža toto dielo vyhranený metodologický postup zahraničných slovakistov, ktorí do realizácie ASNM vložili aj veľa organizátorskej práce, ich pričinením toto dielo neostalo „pričínkou tvorbu“. ASNM je prvým dielom, v ktorom sa kartografickou metódou opisujú a interpretujú slovenské nárečia v zahraničí. Za podobu, v akej ho autori prezentovali práve na XI. medzinárodnom zjazde slavistov, im patrí úprimné poďakovanie.

Pavol Žigo

Každá veda skúma svoj objekt (t. j. tú časť prírodno-spoločenskej reality, ktorú človek zapojil do systému svojej prakticko-poznávačej činnosti) predovšetkým tak, že berie na vedomie isté vlastnosti tohto objektu. Aj vo vývine jazykovedy nepretržite vznikali a vznikajú nové prúdy, smery, hypotézy, teórie a školy vyrastajúce na empirických poznatkoch predstavujúcich a preferujúcich rozdielne aspekty skúmania jazyka. Budapeštianske akademické vydavateľstvo publikovalo (v sérii štúdií z modernej filológie) monografiu Nelu Bradeana-Ebingera, venovanú prvoplánovo skúmaniu sociolingvistických aspektov jazykových kontaktov a dvojazyčnosti v tzv. Fenoškanďinávii, tvoriacej istú časť rozsiahleho severného jazykového areálu. (Patria k nemu severné oblasti Zeme od Grónska cez Island, Faerské ostrovy, Škanďinávii, Fínsko a severné územia Ruska až po Beringov prieliv.)

Knižná práca sa člení na štyri kapitoly. V prvej sa hovorí o jazykových areáloch (jazykových zväzoch), areálnej lingvistike i areálnej typológii, podáva sa areálnotypologický opis jazykov (nářečí) severného areálu. V druhej kapitole sa rieši okruh problémov súvisiaci s diachrónnymi i synchrónnymi jazykovými kontaktmi, v tretej mnohoaspektová problematika dvoj- a viacjazyčnosti (bilingvizmu a multilingvizmu). V štvrtej kapitole autor približuje sociolingvisticky orientované výskumy dvojazyčnosti a jazykovej dominancie všeobecne i konkrétne (na skúmanom území). Každá kapitola má zreteľnú štruktúru: najprv autor prehľadne sumuje a komentuje doterajšie poznatky o príslušnej výskumnej oblasti (tému), potom formuluje vlastné výklady o základných teoretických problémoch skúmaného okruhu a nakoniec predstavuje jazykovú situáciu v severnom areáli. Pri jej analýze má N. Bradean-Ebinger na zreteli areálnotypologické, kontaktovolingvistické, bilíngválne a sociolingvistické aspekty.

Možno vari pripomenúť, že v slovenskej vede málo frekventovaným termínom Fenoškanďinávii autor označuje časť severného jazykového areálu zasahujúcu územie Škanďinávie a severozápadného Fínska, na ktorej dochádza k intenzívnym kontaktom germánskych a ugrofínskych jazykov (nářečí). V geografickej literatúre sa severná časť takto vymedzeného územia (obývaná prevažne Laponcami) nazýva aj Laponskom.

Pri tejto príležitosti chceme upozorniť najmä na niektoré — často z analýzy konkrétneho materiálu vychodiace — teoretické postuláty majúce širšiu a všeobecnejšiu platnosť. Nie je to jednoduchá a bezproblémová úloha. Moderné a rýchlo sa rozvíjajúce jazykovedné disciplíny (napr. kontaktovej lingvistika či sociolingvistika) nemajú ešte jednotnú (zjednotenú) a stabilizovanú terminológiu, a preto aj pri prekladoch niektorých termínov nezafixovaných v slovenskej literatúre (napr. v Encyklopédii jazykovedy, 1993) je potrebné uviesť širší opis (kontext).

Vznik areálnej lingvistiky (Areallinguistik) spája N. Bradean-Ebinger s rokom konania I. svetového lingvistického kongresu v Haagu (1928), na ktorom N. S. Trubeckoj ako predstaviteľ Pražskej školy navrhol prijatie termínu jazykový zväz (Sprachbund) na označenie štruktúrne blízkej skupiny jazykov v istej zemepisnej oblasti (areáli). Areálna lingvistika sa tu chápe ako nové odvetvie porovnávacej jazykovedy, skúmajúce zhody a rozdiely medzi jazykmi (jazykovými systémami) fungujúcimi v istom areáli. Termín geografická lingvistika, ktorý sa v slovenskej jazykovede vyskytuje ako synonymum spojenia areálna lingvistika (tak napr. aj v Encyklopédii jazykovedy, s. 68; navyše sa spolu s termínom lingvistická geografia využíva aj ako synonymum jazykového zemepisu — porov. s. 221) autor v naznačenom kontexte neuvádza.

Z areálnej lingvistiky „odvodená“ areálna typológia (Arealtypologie) odкрýva typologické konvergencie (v ďalších formuláciách aj interlingválne pospolitosti) medzi susediacimi jazykmi; jej

výskumy smerujú k identifikácii areálnych jazykových typov. Pri definícii jazykového zväzu (tvorí ho skupina geneticky nepríbuzných jazykov; podobnosti, ktoré ich spájajú, vyplývajú z mimojazykových faktorov) autor rešpektuje najmä chápania a výklady Gy. Déczyho z jeho práce *Die linguistische Struktur Europas* (Wiesbaden, 1973). Gy. Déczy začlenil 62 európskych jazykov do 10 skupín. Slovenčina spolu s češtinou, maďarčinou, slovinčinou a srbochorváčtinou patrí do tzv. dunajského zväzu, ktorý okrem iného charakterizuje prízvuk na prvej slabike, kvantitatívna korelácia vokálov, existencia konsonantu *h*, vplyvy latinčiny v syntaxi a ďalšie javy (napr. dosť prekvapujúco formulovaná téza o nevýznamnej úlohe diftongov v spisovných jazykoch). V tejto klasifikácii sa tzv. severný areál nevyčleňuje ako samostatný jazykový zväz, no autor monografie prináša dostatok preukazných dokladov odôvodňujúcich jeho existenciu. Podľa N. Brađeana-Ebingera patrí do ním určeného severného areálu 9 jazykov, a to grónčina, islandčina, faerčina, nórčina, švédčina, dánčina, estónčina, fínčina a lapončina.

V druhej kapitole autor venuje pozornosť otázkam jazykov v kontakte (kontaktovej lingvistiky). Konštatuje, že otázky jazykových kontaktov sa skúmali už dávnejšie v rámci dejín areálnej lingvistiky, no teoretické základy tzv. kontaktovej lingvistiky (Kontaktlinguistik) rozpracovali až U. Weinreich (1953) a E. Haugen (1956). Možnosti tejto disciplíny rozšírilo využívanie niektorých sociolingvistických a psycholingvistických teórií a metód. Jazykové kontakty sa skúmajú zo štyroch aspektov (perspektív), čo zvyšuje transparentnosť získaných poznatkov. Využíva sa jazykovosystémový prístup (v oblasti výskumu jazyka), psycholingvistický (výskum individua), sociolingvistický (výskum spoločnosti) i pragmalingvistický aspekt či spôsob pozorovaní (pri výskume komunikačného procesu).

Pri komentovaní doterajších výskumných výsledkov v tejto oblasti sa okrem iného konštatuje, že sa skúmali jednak kontakty maďarčiny a jazykov národnostných menšín v Maďarsku, jednak jej kontakty s väčšinovými jazykmi v okolitých krajinách, pričom sa v tejto súvislosti hovorí o maďarčine v „hornom Uhorsku“ (s. 52).

Z teoretických problémov kontaktovej lingvistiky uvádzaných v druhej kapitole monografie možno na tomto mieste iba naznačiť autorove — niekedy aj sprostredkované — chápanie a definovanie obsahovej náplne, používania či začleňovania (do terminologickej sústavy disciplíny) niektorých frekventovaných termínov. Medzi ne nesporne patrí interferencia (Interferenz) a transferencia (Transferenz).

Pri netradičných výkladoch vychádza autor z tézy, že každý jazykový kontakt je interlingválnym (no nie vždy aj interetnickým) fenoménom; je to predpoklad preberania cudzích jazykových prvkov vo všetkých jazykových rovinách. Prevzatia prvkov, označení a pravidiel z iného jazyka sa označujú ako transferencie. Interferencia je zasa (takisto v istom zmysle zjednodušené) vzájomné ovplyvňovanie jazykov, prejavujúce sa oslabovaním normy. Zásadná polarita medzi transferenciou a interferenciou sa vysvetľuje aj inak: používané jazykové varianty sa hodnotia ako interindividuálne (ako fenomény skupinovej viacjazyčnosti) a vtedy sú dôsledkom transferencií, prípadne ako individuálne (idiolektné, fenomény individuálnej viacjazyčnosti) sú späté s interferenciami.

Aj pre súčasné mnohoaspektové výskumy v oblasti dvoj- a viacjazyčnosti (bilingvizmu a multilingvizmu) je charakteristické široké názorové spektrum. Klasické poznatky z konca minulého storočia neustále obohacujú zistenia vychádzajúce z uplatňovania moderných sociolingvistických metód pri rozličných empirických výskumoch. Terminológia je aj tu trocha flexibilná (napr. pri chápaní diglosie a jej vzťahov k bilingvizmu), navyše sa stále rozširuje (termínom biglosa — nemecky Biglosse — sa pomenúva izoglosa vymedzujúca areál používania istých javov v dvoch jazykoch), no zovšeobecňujúca (záverečná) definícia viacjazyčnosti je inštruktívna: dvoj- a viacjazyčnosť je dokonalé ovládanie (rovnajúce sa ovládaniu materinského jazyka), aktívne i pasívne používanie

dvoch alebo viacerých jazykov, schopnosť (spôsobilosť) striedať tieto jazyky podľa situácie (momentálneho komunikačného partnera).

V štvrtej kapitole autor prezentuje všeobecne akceptovateľné názory, sprístupňujúce sociolingvisticke orientované výskumy dvojjazyčnosti. Sociolingvistiku, ktorá ako interdisciplinárne profilovaná disciplína nepochybne rozširuje empirické možnosti jazykovedy (do jej širokého diapazónu začleňuje aj výskumy jazykových kontaktov a bilingvizmu), predstavuje ako mladú disciplínu, zaoberajúcu sa vzájomným vzťahom jazyka a spoločnosti. Konštatuje sa „hraničná príbuznosť“ sociolingvistiky a dialektológie, manifestujúca sa najmä pri empirických výskumoch objektov v teréne a pod. Dialektológii sa však neprávo pripisuje istá obmedzenosť, pretože vraj skúma iba (jedine, výlučne) geografické (teritoriálne) varianty jazyka. Zistenia dialektológie však neraz prinášajú odpoveď aj na základné otázky sociolingvistických výskumov. Ide najmä o základnú formulu: kto hovorí, ako hovorí (akým jazykom, nárečím), v akom čase (kedy), s kým a o čom hovorí. Napr. aj tzv. klasické slovenské dialektologické opisy prinášali (aspoň čiastočne) odpovede na tieto otázky, hoci sa nepoužívala súčasná sociolingvistická terminológia.

Sociolingvistický aspekt má rozhodujúce postavenie pri dotazníkových výskumoch jazykovej dominancie bilingválneho obyvateľstva tzv. Fenoškandinávie. Autor používal dotazník, ktorý mal 40 otázok, poskytujúcich (po príslušnom vyhodnotení odpovedí) jasný obraz o používaní toho-ktorého jazyka miestnymi bilingvistami či multilingvistami. Otázky sa týkali rozličných oblastí života (používanie jazyka v rodine, v kruhu priateľov, v škole, v kostole, v oficiálnych inštitúciách a pod.), pričom dvoj- a viacjazyční informátori (bolo to 262 príslušníkov národnostných menšín žijúcich vo Fínsku, Nórsku a Švédsku) odpovedali na ten istý súbor otázok (vo všetkých prípadoch sa používal ten istý dotazník).

N. Bradean-Ebinger získaný materiál komplexne rozanalyzoval; k presvedčivým číselným údajom navyše pridal koncízny komentár. Sociolingvisticky zameraný výskum potvrdil, že priaznivú — a podľa všetkého stabilnú — situáciu má švédsko menšina vo Fínsku; materinský jazyk používa vo všetkých jazykových situáciách. Iný stav je vo Švédsku a v Nórsku; fínčina a lapončina (ako materinské jazyky informátorov, dvojjazyčných príslušníkov menšín) sa používa iba v rodine, v ostatných komunikačných prostrediach dominuje štátny jazyk (švédčina, nórcina).

Monografia N. Bradeana-Ebingera materiálovo vychádza z doteraz stále exkluzívnych či exotických oblastí tzv. severného jazykového areálu, a preto sú viaceré autorove zistenia z tohto aspektu primárne. Nepochybne však bude motivovať i ďalšie teoretické bádanie v oblasti jazykových kontaktov a bilingvizmu. Inštruktívne syntézy doterajších sociolingvistických poznatkov, formulované jasným výkladovým štýlom, možno tvorivo zúročiť aj v slovenskej jazykovede.

Ivór Ripka

PELLEGRINI, G. B.: *RICERCHE LINGUISTICHE BALCANICO-DANUBIANE*. Roma, La Fenice Edizioni 1992. 304 s.

Po príprave viacerých výberov svojich prác z rôznych oblastí talianskej a románskej jazykovedy (severotalianska a rétorománska dialektológia a toponomastika, arabizmy v románskych jazykoch a i.) sa taliansky romanista G. B. Pellegrini, profesor na univerzite v Padove, rozhodol knižne vydať aj svoje „drobné štúdie týkajúce sa niektorých problémov balkanistiky vrátane špecificky hungaristických príspevkov“ (s. 9). Ich súbor vyšiel koncom r. 1992 pod názvom *Balkánsko-podunajské lingvistické štúdie*.

V úvodnej štúdii *Lexikálne zhody medzi severovýchodným Talianskom a balkánsko-podunajskými oblasťami* (s. 13—35) autor vyčleňuje tri vrstvy takýchto spoločných lexikálnych prvkov: substrátovú predrománsku, latinskú a románsku; pozornosť venuje predovšetkým druhej a tretej vrstve. Prikláňa sa k názoru, že latinčina prenikala do Dalmácie, Panónie i Dácie vďaka obchodným kontaktom oveľa skôr, ako sa tieto oblasti stali súčasťou Rímskej ríše. Viaceré obchodné cesty vedúce do uvedených oblastí vychádzali z Aquileie; toto mesto zohralo významnú úlohu aj v kresťanstvom období ako sídlo patriarchátu. Vzhľadom na tieto kultúrno-historické okolnosti predpokladá, že Aquileia bola v rímskom období i v časoch neskorej antiky a raného stredoveku ohniskom „jazykového vyžarovania“ (irradiazione linguistica) do podunajských oblastí. Dobová aquilejská latinčina síce je známa iba fragmentárne (z epigrafických pamiatok), no jej priamym pokračovaním sú súčasne dialekty oblasti Friuli v severovýchodnom Taliansku. Autor ukazuje, ako možno materiál friulských dialektov úspešne využiť pri pokuse o výklad niektorých výrazov známych z podunajských oblastí i Balkánu, ktoré sa doteraz pokladali za nejasné, resp. za typické len pre balkánsku latinčinu. Aj v románskom období preniklo zo severotalianskej oblastí viacero výrazov do slovinčiny a odtiaľ do ďalších jazykov (srbochorv., maď.). — Výrazy (severo)talianskeho pôvodu v maďarčine autor analyzuje v štúdii *Maďarská etymológia a prevzatia z taliančiny* (s. 37—62), na ktorú organicky nadväzuje štúdia o severotalianskom (venetskom) výraze *balota* a jeho kontinuantoch v maďarčine i v ďalších jazykoch balkánsko-podunajskej oblasti (s. 63—70).

Zaujímavým aspektom maďarsko-talianskych vzťahov sa zaoberá v štúdii *Stopy Maďarov v talianskej a západnej toponomastike* (s. 71—100). Maďarské kmene podnikali koncom 9. stor. a v prvej polovici 10. stor. lúpežné výpravy do západnej Európy; z historických prameňov je známe, že ušetrené nebolo ani Taliansko. Autor konfrontuje historické údaje o maďarských výpravách do severného Talianska s toponomastickým materiálom z tejto oblasti. Z prameňov vyplýva, že v 10. stor. sa mnohé staré cestné komunikácie začínajú označovať názvami typu *via Hungarorum*, z čoho možno usudzovať, že sa po nich presúvali aj maďarské oddiely. V okolí týchto ciest nepochybne dochádzalo k vyvražďovaniu domáceho obyvateľstva, resp. k jeho úteku: takto vyprázdnené oblasti boli neskôr kolonizované alpskými Slovincami, čo sa prejavilo nápadnou koncentráciou slovaných miestnych názvov na týchto územiach. Vzhľadom na absenciu maďarských prvkov v toponymii i v dialektoch severovýchodného Talianska sotva možno predpokladať existenciu stabilného maďarského osídlenia v tejto oblasti.

Nasledujúce tri príspevky sú venované albanologickej problematike. V štúdii *O latinských prvkoch v albánčine* (s. 101—151) autor v širších romanistických súvislostiach charakterizuje albánsku lexiku latinskej proveniencie; upozorňuje na špecifické prvky, archaizmy, inovácie. Zvláštnu pozornosť venuje zhodám medzi prevzatiami z latinčiny zachovanými v súčasnej albánčine a lexikom južnotalianskych dialektov: vysvetľuje ich skutočnosťou, že do oblastí južnej Dalmácie a Epiru prenikala latinčina zo starovekej južnej Itálie; jej pokračovaním sú južné dialekty súčasnej taliančiny. Takáto expanzia latinčiny súvisela s romanizáciou pobrežných oblastí južného Jadrana, ktorá sa

začala z južnej Itálie už v 3. stor. pred n. l., teda o niekoľko storočí skôr ako romanizácia Dácie (pripojená k Rímskej ríši r. 105), hlavnej bašty latinčiny vo východných oblastiach impéria. Preto možno albánske latinizmy pokladať za relatívne archaické a pri romanistickej rekonštrukcii im treba venovať patričnú pozornosť. — Tento fakt názorne ilustruje aj kratšia štúdia *Staré tal.* fornecio. alb. furrëqi „fornicatio“ (s. 153—160): príslušný albánsky výraz z hľadiska svojej formy potvrdzuje správnosť rekonštrukcie lat. *fornicium, ktorá by sa inak opierala len o jeho starotaliansky pendant.

Špecifickú problematiku autor rieši v štúdiu *Lexika italoalbánskych dialektov a turcizmy* (s. 161—200). V južnom Taliansku existuje početná albánska komunita, tzv. Arbëreshovia, ktorých predkovia prichádzali do Talianska po obsadení Albánska Turkami (v 15. stor.) v rôznych migračných vlnách (naposledy na konci 18. stor.). Ich nárečia, tzv. italoalbánske dialekty, sú v dôsledku izolovanosti od materskej krajiny značne archaické, a to aj v oblasti lexiky. V italoalbánskych dialektoch tvoria napr. turcizmy iba nevelkú skupinu výrazov (vojenské termíny, názvy častí odevu, výrazy súvisiace so zariadením domu): keďže tieto turcizmy nie sú známe zo susedných talianskych dialektov, možno predpokladať, že Arbëreshovia si ich priniesli už zo svojej vlasti. Z chronologického hľadiska ide zrejme o najstaršiu vrstvu turcizmov, ktoré museli byť v albánskej najneskôr v 18. stor. už dávno zdomácnené. V materskom Albánsku sa však lexikálny vývin nezastavil: v dôsledku päťstoročnej tureckej nadvlády (do r. 1912) sa 70 % obyvateľstva islamizovalo; islamizácia vytvorila priaznivé podmienky na prenikanie tureckej kultúry i spôsobu života, čo sa veľmi výrazne prejavilo aj v albánskej lexike. Mnohé turcizmy celkom vytlačili domáce albánske výrazy a odolali aj puristickým snahám v minulosti. Na s. 182—197 autor uvádza slovníček asi 200 najdôležitejších turcizmov, ktoré vy excerpoval z albánskych prekladových a výkladových slovníkov a usporiadal do 16 tematických skupín. Za heslovým výrazom sa uvádza jeho taliansky ekvivalent, ďalej pôvodný turecký výraz (s odkazom na ďalšiu odbornú literatúru), ako aj prevzatia príslušného tureckého výrazu do ďalších balkánskych jazykov. Hoci autor tento zoznam turcizmov zostavil v snahe pomôcť Arbëreshom, ktorí by si mali osvojiť súčasnú štandardizovanú formu albánskeho národného jazyka (vrátane turcizmov, ktoré zo svojich dialektov nepoznajú), nazdávame sa, že slovníček uvitajú ako cennú pomôcku aj ďalší záujemcovia o albánčinu, resp. o balkánske jazyky vo všeobecnosti.

Širšie balkanistické pozadie majú aj štúdie venované taliansko-rumunským lexikálnym konvergenciám, etymologizácii niektorých severotalianskych (venetských) výrazov a fonetickým charakteristikám dalmatínskej latinčiny. Záverečnú časť práce tvorí lexikálno-onomastický register.

Ako vyplýva z názvu recenzovanej publikácie, ide o súbor štúdií z jazykovej problematiky balkánsko-podunajskej oblasti, teda areálu, v ktorom koexistujú a navzájom sa ovplyvňujú geneticky rôzne jazyky vrátane slovanských. Tematika štúdií G. B. Pellegriniho má teda aj širšiu slavistickú dimenziu. To si uvedomuje aj autor, ktorý pri analýze problematiky na mnohých miestach venuje pozornosť aj stavu v slovanských jazykoch, najmä v balkánskych. Pravda, pokiaľ ide o etymologické zblíženie slovanského *kurva* a gréckeho *korwā* „dievča“ (zo sémantického hľadiska porov. čes. *dívka* a *děvka*), z fonetických príčin sa prikláňame skôr k tradičnému zblížovaniu s praslov. **kurs* so sémantickou evolúciou typu franc. *poule* (porov. najnovšie Etimologičeskij slovar slavianskikh jazykov. 13. Red. O. N. Trubačov. Moskva 1987, s. 132—133). V súvislosti s prenikaním slova *focăcea* z oblasti severovýchodného Talianska ďalej na Balkán (slovin., srbochorv. *pogača* a i.) by azda bolo možné doplniť autorove údaje aj o hypotézu, podľa ktorej tento výraz prenikol z balkánskej oblasti ako obradový termín aj do prostredia východných Slovanov (porov. Desnickaja, A. V.: K voprosu o ranneistoričeskich jazykovych svjaziiach vostočnyh slavian s balkanskim lingvističeskim arealom. In: Slavianskoje jazykoznanije. IX. Meždunarodnyj sjezd slavistov. Moskva 1983, s. 85—86).

Recenzovaná publikácia je podnetná aj pre slovakistiku. „Z friulskej i venetskej oblasti, zvlášť z Benátok, prenikol v románskom období do balkánsko-podunajskej oblasti veľký počet lexikálnych prvkov. Z friulskej oblasti prenikali tieto prvky v dosť dávnom období (často pred r. 1000) do slovinských dialektov a zo slovinčiny sa dostali aj do maďarčiny“ (s. 27); dodajme, že maďarským prostredníctvom mohli niektoré výrazy severotalianskej proveniencie preniknúť aj do slovenčiny (podľa autorovho výkladu možno takto interpretovať napr. slovenské nárečové *bagov* „zvyšok tabaku vo fajke“ — s. 34—35). V súvislosti s ďalšou expanziou severotalianskych prvkov už pred r. 1000 sa dostávame aj k otázke starých, ešte predvelkomoravských kontaktov nášho územia s oblasťou severného Talianska. Tejto dôležitej problematike venovali pozornosť už J. Stanislav a E. Pauliny; ako nedávno ukázal A. Habovštiak (*Lexikálne prevzatia neslovanskej proveniencie v predvelkomoravskom období. Slavica Slovaca*, 27, 1992, s. 51—61), možnosti výskumu v tomto smere nie sú vyčerpané. Preto treba aj z hľadiska slovakistiky privítať fakt, že prof. G. B. Pellegrini začal koncom 80. rokov pracovať na etymologickom slovníku friulských dialektov: prajeme mu veľa úspechov v práci na tomto diele, ktoré nepochybne prinesie zaujímavý materiál aj pre našu jazykovedu.

Lubor Králik

REFERÁTY

A READER IN SLOVAK LINGUISTICS. STUDIES IN SEMANTICS. Red. J. Kačala — E. Eichler — J. Šikra. München, Verlag Otto Sagner 1992. 330 s.

Bezpochyby možno vysloviť spokojnosť s tým, že 96. zväzkom edície *Specimina Philologiae Slavicae*, ktorú v Nemecku vydávajú O. Horbatsch, G. Freidhof a P. Kosta, je výber sémantických štúdií od 18 slovenských autorov. Až na dve výnimky štúdie pochádzajú z desaťročia 1978—1988 (v tomto poslednom roku sa aj zborník pripravoval). Všetky štúdie boli už publikované, sú známe a prístupné, preto si skôr všimneme niektoré všeobecnejšie súvislosti.

Na prvý pohľad by mohlo preväpčiť, prečo práve slovenská sémantika. Iste to nebola iba daň módnosti, čo napokon potvrdil fakt, že za posledných päť rokov, počas prípravy zborníka, vyšlo na Slovensku viacero monografií orientovaných na sémantickú analýzu, a to nielen od autorov tohto zborníka (E. N e m c o v á : *Sémantická analýza verb dicendi*, 1990; J. Š i k r a : *Sémantika slovenských prísloviek*, 1991). Tematická štruktúra zborníka v podstate verne odráža situáciu v oblasti výskumu v slovenskej jazykovede: nad skúmaním všeobecných otázok sémantiky a semaziológie (1. okruh) a sémantiky vety a textu (2. okruh) prevažuje výskum lexikálnej sémantiky (3. okruh — skoro polovica príspevkov).

Začiatok sémantických výskumov v slovenčine predznačila už pred polstoročím priekopnícka práca Eugena P a u l i n y h o *Štruktúra slovenského slovesa* (1943). V zborníku autor predstavuje vlastný funkčný model dorozumievania, založený na skúmaní transformácie psychického obsahu do explicitnej podoby myslenej výpovede. — Všeobecnejší charakter má známe semiologické uvažovanie Ľudovíta N o v á k a o začiatku, strede a konci lineárnych útvarov. Možno vari dnes vysloviť oprávnenú domnienku, že túto geniálne jednoduchú axiomatiku ešte čaká širšia aplikácia aj akceptuácia. — Za „vedecko-dokumentačné“ možno označiť zamyslenie sa Jozefa R u ž i č k u nad tým, čo sa vyjadruje syntaktickými jednotkami. Hoci tento príspevok autor predniesol r. 1960 na konferencii o tzv. marxistickej jazykovede, jeho hľadanie psychických korelátov výpovede, vetného typu a syntagmy stojí na začiatku moderných syntaktických výskumov tak v slovenskej, ako aj v českej jazykovede. — Sémantické výskumy v oblasti slovenskej diachrónej jazykovedy reprezentuje originálny semaziologicko-porovnávací model Vincenta B l a n á r a , založený na typológii lexikálnych významov; vyústením autorových výskumov je dnes už monografia *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachróneho hľadiska* (1993).

Okrem týchto pilotných štúdií z jednotlivých tematických okruhov viacerí autori predstavujú príspevky, ktoré sa neskôr stali súčasťou ich monografií. — Viktor K r u p a si všima odrazovú adekvátnosť gramatických kategórií a problém metafory; výsledky výskumov zhrnul v monografii *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín* (1990). — Ján K a č a l a venuje pozornosť sémantickej derivácii a vzniku konverzných slovies (porov. jeho monografiu *Sloveso a sémantická štruktúra vety* z r. 1990). — Adriana F e r e n č í k o v á predstavila časť zo svojej skôr vydanej monografie *Časo-*

vé podrad'ovacie súvetia v slovenských nárečiach (1986). — Z výskumov lexikálnej sémantiky Juraj Dolník prispel do zborníka štúdiou o logickom princípe organizácie slovnej zásoby; súhrnný opis nájdeme v jeho monografii *Lexikálna sémantika* z r. 1990. — Ivan Mašár svoje dlhoročné skúsenosti v oblasti odbornej terminológie predstavuje v zborníku „len“ definíciou termínu, no medzitým mu vyšla knižka *Príručka slovenskej terminológie* (1991). — Ella Sekaninová načrtáva východiská a ciele skúmania lexiky konfrontačnou a ekvivalenčnou metódou; komplexný pohľad na celú problematiku i prínos bratislavskej lexikografickej školy je v kondenzovanej podobe v autor-kinkej monografii *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi* (1993). Summa summarum: siedmi pri- spievatelia do zborníka sú zároveň autormi monografií s touto problematikou.

Ďalších autorov v zborníku zastupujú štúdie z ich dominantných výskumných oblastí, hoci v niektorých prípadoch by sa azda našli aj reprezentatívnejšie príspevky. — Ján Sabol pouka- zuje na narušanie alebo oslabovanie arbitrárnosti jazykového znaku pri eufónii alebo expresii. — Ján Findra rozširuje vymedzenie štýlemy ako štruktúrnej jednotky textu o kompozičné pros- triedky. — Jozef Mistrík skúma sémantickú vzdialenosť medzi výpovedami, glutináciu textu. — Mária Pisarčíková predstavuje vnútrošlovnú antonymiu ako jednu zo základných sémant- tických kategórií. — Ján Horacký sa rozhodol prispieť štúdiou o sémantických príznakoch v slo- votvornom hniezde, svojho času aktuálnou až módnou tematikou. — Klára Buzássyová zos- tala verná oblasti abstraktnej lexiky, skúmajúc vplyv motivácie na sémantickú a štylistickú hodnotu slova. — Rudolf Kráľovič pri interpretácii sémantickej rekonštrukcie najstaršej slovenskej lexiky presvedčivo ukazuje, ako treba jazykovedné postupy dopĺňať o poznatky nelingvistických disciplín, o mimojazykový motivačný faktor pomenovacieho procesu. — Ivor Ripka sa venuje sémantickej analýze niektorých karpaticizmov v slovenských dialektoch.

Príspevky sú pestré nielen tematicky, ale aj metodologicky a v podstate poskytujú dobrú infor- máciu o skúmaní sémantiky slovenčiny z rozličných aspektov. Pochopiteľne, výber nie je vyčerpá- vajúci, zaiste bol ovplyvnený aj subjektívnymi postojmi zostavovateľov či členov edičnej rady. Podľa nášho názoru tam mali byť zastúpené práce Á. Kráľ a, ktorý u nás naj sústavnejšie skúma sémantické vlastnosti jazykového znaku v procese komunikácie, a to nielen v metodologicky pod- netnej monografii *Model rečového mechanizmu* (1974), ale aj v zásadných štúdiách publikovaných práve v Jazykovednom časopise. — K skúmaniu „čistej“ sémantiky sa najviac priblížila E. R u- ž i č k o v á v monografii *Slovesá pohybu v slovenčine a angličtine* (1982), v zborníku však chýba. — Neuvádza sa ani prínos S. Ondrejoviča v skúmaní „pomedzia“ lexikálnej a syntaktickej sémantiky (porov. jeho monografiu *Medzi slovesom a vetou. Problémy slovesnej konverzie* z r. 1989). — V zborníku nemusela chýbať originálna výrazová sústava F. Miku. A našli by sa vari aj ďalšie témy, aj ďalší autori. Mohlo by nás to vlastne aj uspokojiť, že tu jestvuje ešte čosi „navyše“, no na druhej strane aj trochu mrzieť, lebo táto naša prvá sémantická „čítanka“ mohla byť ešte reprezentatívnejšia.

Zrejme publikácie tejto edície majú ustálenú štruktúru, no aj tak by sa nám na získanie celis- tvejšej predstavy o výskumoch sémantiky v slovenčine žiadalo namiesto úvodu „s obsahom“ jed- notlivých štúdií uviesť aspoň stručný prehľad o doterajších výskumoch (okrem už spomínaných prác sú tu napríklad *Jazykovedné štúdie 16*, prinášajúce materiály zo samostatnej vedeckej konferencie o sémantike atď.).

Hoci práce slovenských jazykovedcov nechýbajú vo viacerých zahraničných výberoch či zbor- níkoch, publikácia *A Reader in Slovak Linguistics* má primát v tom, že je to takéto prvé predstave- nie v anglickom jazyku. Máme teda čo ponúknuť aj napriek dlho udržiavanej jazykovej bariére.

Ján Bosák

V minulom roku pokračovalo vydavateľstvo Maďarskej akadémie vied vo vydávaní *Historicko-etymologického slovníka maďarského jazyka* (ďalej HESMJ) vydaním ďalších dvoch zväzkov (zv. 3, heslá *gyökint — koppant*; zv. 4, heslá *kor — öcs*). Konceptiu a prvé dva zväzky tohto historickojazykovedne orientovaného rozsiahleho projektu sme charakterizovali v minulom roku (pozri *Jazykovedný časopis*, 44, 1993, s. 76—78), preto základnú charakteristiku HESMJ nebudeme opakovať, ale sa zameriame na základné informácie o spracovaní hesiel tretieho a štvrtého zväzku.

Heslá v 3. a 4. zväzku HESMJ majú, pochopiteľne, v porovnaní s prvým a druhým zväzkom rovnakú koncepciu a štruktúru. Každé heslo je rozdelené na tri časti: synchronicko-diachronickú charakteristiku heslového slova od najstarších čias po súčasnosť, etymológiu a zaradenie heslového slova do jazykovej rodiny, resp. jeho paralely v jednotlivých geneticky príbuzných jazykoch, poslednú časť hesla tvoria poznámky a odkazy historicko-porovnávacej povahy.

V 3. a 4. zväzku HESMJ sa spracúvajú slová, ktoré geneticky patria do uralskej jazykovej rodiny, napr. *hab* = Welle, Wellenschlag, 1221 *Hab*. PN (PN = osobné meno, pozn. P. Ž.), 1395 *hab*, a uvádzajú sa paralely z geneticky príbuzných jazykov (ostjackské *komp*, syrjanske *gib*, votjackské *gibed*, mordvianske *komba*, fínske *kunpu*, laponské *kabba*, juracké *xampa*, selkupské *qomp*, s. 504); *meny* = Jungfrau (nevesta, P. Ž., mansijské *min'*, ostjackské *men'*, syrjanske *mon'*, votjackské *iči-men*, fínske *minia*, laponské *mannje*, s. 962). Okrem tejto základnej skupiny slov sa v HESMJ spracúvajú aj **prevzaté** slová charakterizujúce spoločenské usporiadanie v časoch raného feudalizmu typu *ispán* = 1. hoher (königlicher) Beamter, der einem Komitat, den zu Burg gehörigen Truppen usw. vorstand, 2. Gustverwalter (1626). Tieto slová prenikli do starej maďarčiny zo slovanských jazykov (1269 *ispanlesuy*, 1282 *Spani*, Lehnwort wahrsch. aus einer slaw. Spr.: sbkr. (srbochorvátčina — pozn. P. Ž.) *župan*, slovak. *župan*, usw., *ibid.*). Do tejto vrstvy slov možno priradiť aj heslové spracovanie slova *habán* (Mitglied einer Gruppe der Wiedertäufer, Habaner, s. 504), ktoré preniklo do maďarčiny zo západoslovenského, resp. moravského jazykového prostredia, heslového slova *málna* (Himbeerstrauch, 1366 *Malnas*, 1667 *Málna* atď., pôv. slovanské slovo *malina*, s. 930) a pod. HESMJ svojou koncepciou zahrnuje aj novšie prevzatia. Túto skutočnosť sme konštatovali aj pri charakteristike 1. a 2. zväzku. Takúto vrstvu slov reprezentujú slová typu *matiné* (1846 *Matinéet*, 1887 *matinékra*, s. 947), ktoré preniklo do maďarčiny z francúzštiny cez nemčinu; *overall* (1929 *overall* = Overall), ktoré preniklo z angličtiny cez nemčinu nielen do maďarčiny, ale aj do slovanských jazykov (aj do srbčiny, chorvátčiny a slovenčiny, pozri s. 1077).

Ďalšie dva zväzky HESMJ dopĺňajú historicko-diachronický pohľad na lexiku maďarčiny, na jej genetické súvislosti v rámci uralskej jazykovej rodiny a postihujú vývinové tendencie, ktoré ovplyvnili maďarčinu v novšom európskom kultúrnom, historickom i geografickom prostredí. Tretí a štvrtý zväzok HESMJ sú hodnotným pokračovateľom tradície maďarských historicky orientovaných lexikografov a dobrým prameňom pri štúdiu jazykových kontaktov, historickej a porovnávacej lexikografie.

Pavol Žigo

KRONIKA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PROFESORA JÁNA FINDRU

Pri listovaní v jubilatovej knihe života mi prichádza na um Sokratov výrok o korábe, ktorému na bezpečné zakotvenie nestačí len jedna kotva. Možno práve viacnásobné a pevné ukotvenie v jazykovede a v živote prispelo k tomu, že v prvých jarných dňoch tohto roku sa v plnom rozmachu tvorivých síl dožil šesťdesiatky Ján Findra, najmä vedec a pedagóg, majster slova a kompozície, racionálny intelektuál, ale aj citlivý človek, dobrý priateľ a kolega.

Profesor PhDr. Ján Findra, DrSc., sa narodil 25. marca 1934 v novohradskej obci Málinec, v okrese Lučenec. V rokoch 1950—1953 absolvoval stredoškolské štúdiá na Gymnázium Boženy Slančíkovej Timravy v Lučenci. Po maturite v rokoch 1953—1957 študoval slovenčinu — dejepis na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Nespreneveriac sa diplomu, po skončení vysokej školy nastupuje na Strednú pedagogickú školu v Lučenci. Školský rok 1961 však už začína na Pedagogickom inštitúte v Banskej Bystrici (neskoršia Pedagogická fakulta, **teraz** Fakulta humanitných a prírodných vied UMB). Na pôde tejto ustanovizne pedagogicky, vedecky a ako akademický funkcionár pôsobil vyše 30 rokov. Pričinil sa o kvalitatívny rast katedry slovenského jazyka a literatúry (vedúci v rokoch 1984—1989), po revolučných zmenách bol v roku 1989 zvolený za dekana Pedagogickej fakulty. Osobne sa pričínal o zrod Univerzity Mateja Bela a po jej konštituovaní v roku 1992 bol zvolený za jej prvého rektora. V marci 1993 prerušil pedagogické pôsobenie na banskobystrickej univerzite a stal sa vedúcim kancelárie prezidenta Slovenskej republiky.

Jubilantov vedecko-pedagogický rast je takmer symbolicky rámcovaný dvoma desaťročiami: v roku 1966 obhájil kandidátsku dizertáciu, v roku 1969 získava titul PhDr., v roku 1973 sa habilituje na docenta, v roku 1984 obhájil doktorskú dizertáciu a v r. 1986 bol vymenovaný za univerzitného profesora.

Priamočiarosť a premyslené smerovanie osobnostného a vedeckého rastu J. Findru sa prirodzene odzrkadľuje v jeho publikačnej produkcii, v ktorej dominuje štylistika, syntax a lexikológia, pričom organické a funkčné prepojenie s nimi tvoria umelecký prednes, jazyková kultúra a rétorika. V skutočnosti — a obsiahla bibliografia je toho dôkazom — J. Findra sa prezentuje ako mnohorozmerný vedec, ktorý „ignoruje“ hranice medzi vednými disciplínami a úspešne sa pohybuje aj v prostredí literárnej vedy a matematickej lingvistiky. Pre celú jeho vedeckú prácu je príznačné hľadanie a odkrývanie systému, teoreticko-metodologickým východiskom je preňho kritérium funkčnosti jazyka a jazykových prostriedkov.

Priblížiť jubilatovo pôsobenie v jazykovede informačne vyčerpávajúco a komplexne by bolo na tomto mieste náročné. Pripomeňme si aspoň vrcholky jeho vedeckej pyramídy. Chronologicky sú to viaceré monografie z oblasti teoretickej štylistiky, medzi ktorými má svoje miesto *Rozbor štýlu*

prózy (1971), venovaný Jaškovmu individuálnemu štýlu, alebo štúdie *Švantnerov rozprávač* (1986), *Rozprávania ako základ Ondrejovovej epiky* (1987), *K štylistike Timravinnej prózy* (1990) a i. Všade tam, kde je východiskovým materiálom umelecký text, cítiť Findrova hlbokú empatiu k literárnemu dielu, čo je pravdepodobne kľúč k úspešnosti jeho jazykových a štylistických rozborov.

Funkčnú štylistiku reprezentujú štúdie zaoberajúce sa vymedzením a definovaním štylémy ako základnej jednotky štylistiky (1981), dynamikou štylistiky slova a jeho štylistických významov (1984; 1986; 1990) alebo funkčnými možnosťami polysémie a homonymie (1978). Vo všetkých prípadoch ide o hlbkovú analýzu pôvodného dokladového materiálu so syntetizujúcimi uzávermi a argumentačne podloženými zovšeobecneniami. Autentické poznanie školskej praxe na všetkých stupňoch škôl, ako aj osobná predstava o charaktere moderného náučného textu mohla byť inšpiráciou pre otázky týkajúce sa vzťahu medzi lexikou a syntaxou v náučnom štýle (1980), ako aj korešpondencie medzi sémantickou nasýtenosťou a zrozumiteľnosťou textu (1981). Originálnosťou prístupu sa vyznačuje klasifikácia slovnej zásoby, v ktorej J. Findra funkčne opodstatnil a vymedzil existenciu binárnych štylistických tried (1981) a priniesol moderný, súčasnú jazykovú situáciu reflektujúci pohľad na profesionalizmy ako špecifickú vrstvu slovnej zásoby (1979).

Nie náhodou sa meno jubilanta vyslovuje skoro jedným dychom s jeho vedecko-pedagogickou hodnosťou. Profesor J. Findra je známy tým, že aj teoreticky náročné postuláty dokáže pretlmočiť do primeranej didaktickej podoby s pedagogickým majstrovstvom a typickým šarmom. Svedčia o tom viaceré príspevky najmä v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, ale aj učebnice pre stredné školy, vysokoškolské učebnice, učebné texty a skriptá, z ktorých treba spomenúť najmä *Cvičenia zo štylistiky* (1974), *Slovenský jazyk a sloh* (1983 — spoluautor) a *Text a škola* (1990).

Ak sme v úvode naznačili viacnásobné „ukotvenie“ jubilanta vo vedeckom živote, tými ďalšími „kotvami“, ktorými sa pevne pripútal k jazyku a sprostredkovane aj k literatúre, je umelecký prednes, jazyková kultúra a rétorika. Dlhé roky bol predsedom Krajského poradného zboru pre umelecký prednes v Banskej Bystrici a predsedom alebo členom porôt vrcholných súťaží v umeleckom prednese (Akademický Prešov, Hviezdoslavov Kubín, Vansovej Lomnička). Stovky hodín tvorivej odbornej, hodnotiacej, ale aj náročnej individuálnej práce s recitátormi — veď sa „podpísal“ pod umelecký rast viacerých osobností nášho kultúrneho života — majú podiel na vydaní čitateľsky úspešných a odborne oceňovaných knižných publikácií, ku ktorým patrí napr. *Umenie prednesu* (1974; 2. vyd. 1979) alebo *Stavba a prednes rečnického prejavu* (1989), či *Recitácia, recitátor, režisér* (1971).

Prierez vedeckej a pedagogickej práce jubilanta by nebol úplný bez zmienky o jeho ďalších aktivitách. Ján Findra je dlhoročným aktívnym členom redakčných rád časopisov *Slovenská reč* a *Kultúra slova*, v r. 1966—1978 aj časopisu *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, od roku 1992 je jej predsedom. Takmer počas celého pôsobenia na katedre slovenského jazyka a literatúry vykonával funkciu predsedu pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici a bol členom výboru tejto spoločnosti. Bol tiež vedeckým redaktorom viacerých zborníkov bývalej Pedagogickej fakulty. Ako výrazná osobnosť slovenskej lingvistiky je dlhoročným členom komisií pre udeľovanie vedeckých a vedecko-pedagogických hodností, členom viacerých vedeckých rád. Ako vysokoškolský pedagóg je školiteľom vedeckých aspirantov. V posledných rokoch rozšíril svoje osobné dimenzie o ďalší rozmer, a tak sa s J. Findrom často stretávame v tlači, rozhlase a televízii.

Do ďalších rokov života prajeme jubilantovi dobré zdravie, duševnú pohodu pri uskutočňovaní svojich pracovných predšavzatí a veľa krásnych chvíľ ozajstného ľudského šťastia.

Jana Klincková

4. MEDZINÁRODNÁ SOCIOLINGVISTICKÁ KONFERENCIA V SOFII

Hneď po skončení bratislavského slavistického zjazdu sa v dňoch 10.—12. septembra 1993 konala v Sofii štvrtá medzinárodná sociolingvistická konferencia INSOLICO. Tak sa stalo, a iste to bol aj zámer bulharských organizátorov, že mnohé tváre, s ktorými sme sa stretli v Bratislave, videli sme aj v Sofii. Počet účastníkov aj tu podstatne presiahol trojciferné číslo. Nepotvrdil sa teda chýr, ktorý toto podujatie predchádzal, že pôjde o akciu komorného charakteru. Nečudo teda, že sa hneď po plenárnom zasadnutí naplno pracovalo v štyroch sekciách.

Sofijská konferencia bola koncipovaná značne široko nielen čo do účasti, ale aj tematicky, ako o tom hovorí jej názov *Sociolingvistika a komunikácia*. Mohli tu odznieť prednášky teoretické, prehľadové, programovo metodologické (napr. o moderných metódach analýzy diskurzu) i prednášky materiálové, detailne opisujúce etnojazykové situácie v jednotlivých krajinách, najmä mladých (Litva, Lotyšsko, Ukrajina, Slovinsko, Chorvátsko a i.), v regiónoch Bulharska, či dokonca kontinentoch (Afrika), ďalej prednášky prezentujúce čisto jazykovednú sociolingvistiku i prednášky postavené na neklasickej etnometodológii, folkloristike či antropologickom pohľade. Bohato boli zastúpené témy konkrétnych jazykov ako jazykov cudzích, etikety novej lexiky 90. rokov, kreolizácie jazykov a dialektov a pod. — čiže všetko, čo bolo možné „vložiť“ medzi prednášku T. S l a m y - C a z a c u *McLuhanov koncept Gutenbergovej galaxie a súčasná komunikácia* a prednášku T. R i z o v a *Africký jazyk na tamtamoch alebo hovoriace bubny*.

Na konferencii, na ktorej vo funkcii rokovacích jazykov striedavo zaznievala bulharčina, angličtina a ruština, sa dарило dodržiavať stanovené časové limity, takže účastníci mohli podľa záujmu prechádzať cez jednotlivé sekcie. Nikto nemohol počuť, pravdaže, všetko. Celkový pohľad však zabezpečí osobitný (zrejme viacdielny) zborník, ktorý organizátori vydajú — napokon ako doteraz z každej sociolingvistickej konferencie — v nezredukovanej podobe.

Zo Slovenska sa na sofijskom sociolingvistickom podujatí aktívne zúčastnili dvaja účastníci: S. O n d r e j o v i č s referátom *Interetnická komunikácia a konverzačná analýza* a E. V r b o v á s prednáškou *Výber a používanie jazyka ako aspekt etnicity v zmiešaných manželstvách. Na príklade češtiny a slovenčiny*. Súčasťou konferencie bol aj okrúhly stôl moderovaný T. Slamou-Cazacu s témou *Jazykové stereotypy a spoločensko-politické premeny*.

Organizátori, ktorí tu znovu potvrdili svoju zdatnosť v organizovaní sociolingvistických podujatí (na tomto poli im celkom iste patrí popredné miesto v postkomunistických štátoch), ohlásili aj tému budúcej medzinárodnej sociolingvistickej konferencie, ktorá sa bude konať pravdepodobne na Slnčnom pobreží v r. 1995. Jej pracovný názov je *Normy a sociolingvistika*.

Slavo Ondrejovič

CROSSLINGUISTIC WORKSHOP ON THE ACQUISITION OF SLAVIC AND BALTIC LANGUAGES BY CHILDREN

V dňoch od 8.—14. júla 1993 sa v Krakove konal medzinárodný pracovný seminár o osvojovaní si slovanských a baltských jazykov a detskej reči. Hlavným organizátorom bola katedra všeobecnej a indoeurópskej lingvistiky Jagelovskej univerzity v Krakove, spoluorganizátormi M. S m o c z y n í s k a z usporiadajúcej katedry a D. S l o b i n z univerzity v Berkeley v USA.

Odborne i spoločensky veľkoryso usporiadaný seminár si kládol za cieľ umožniť stretnutie zástupcov jednotlivých slovanských a baltských jazykov (nebola zastúpená len čeština a srbčina), na ktorom by sa vymenili názory, skúsenosti a dosiahnuté výsledky v tejto oblasti v konfrontácii s odborníkmi zo západnej Európy, USA a Kanady a dohodovorilo sa aspoň rámcovo na projekte systematického pozorovania a spracúvania detskej reči i v komunikácii s dospelými i vo vzájomnej skupinovej komunikácii detí mladších i starších vekových skupín s vytvorením základnej banky dát podľa jednotnej metodológie. Tomuto základnému cieľu mal slúžiť aj dvojdňový počítačový kurz práce s programom CHILDES, vedený jeho tvorcami, ktorý sa konal po skončení seminára. Dôraz sa preto kládol na obsah pojmu crosslinguistic, t. j. na medzinárodnosť a spoluprácu medzi národnými lingvistikami.

Úvodný deň bol venovaný všeobecne zameraným plenárnym prednáškam, na ktorých sa zhodnotil doterajší funkčne orientovaný interlingválny výskum detskej reči, niektoré jeho typologické výsledky (D. S l o b i n) a metodológia (R. B e r m a n o v á z Izraela). V doterajšej metodológii výskumu prevládajú prirodzené metódy nad experimentálnymi, situácie spontánne nad plánovanými, vopred pripravenými, také, pri ktorých sa berie do úvahy predovšetkým extralingvistický aspekt nad metódami rátačujúcimi s lingvistickým kontextom a akontextovými metódami. Procedúry získavania údajov vychádzajú z prirodzených aktivít dieťaťa a súčasne sú zamerané na „vynútenú“ imitáciu, dopĺňanie viet, otázky a odpovede, rozširovanie výpovedí a na postupné rozvíjanie dialógu. Možno zároveň postupovať tak, že sa jednorazovo alebo opakovane na videozáznam zachytí vzorka individuálne alebo v skupine realizovaného prejavu detí, prípadne sa zachytí rozprávanie podľa obrázkov. Prehľad spôsobov zbierania a hodnotenia údajov ukázal, že sa používajú najmä dennikové zápisky (od 19. storočia po 50. roky 20. storočia, ale aj v súčasnosti), realizuje sa výskum s normatívnym zameraním, pri ktorom sa zisťujú rozdiely medzi detskou rečou a rečou dospelých; vyhotovujú sa longitudinálne vzorky, keď sa jedno dieťa sleduje v dlhšej časovej perióde (čo je však časovo veľmi náročné a výsledky nie sú vždy reprezentatívne). Pri experimentálnych, „inscenovaných“ metódach je vždy problém relevantnosti takto získaných údajov, napriek tomu sa osvedčujú predovšetkým pri výskume slovnej zásoby, široko rozvinuté sú i čiastočne experimentálne metódy, uplatňované napr. pri výskume rozprávania, hlavne rozprávania podľa obrázkov. Prednášateľka rozoberala aj problematiku rozličných interpretácií tých istých údajov.

V ostatných prednáškach sa venovala pozornosť niektorým všeobecným i špecifickým, najmä gramatickým problémom v slovanských a baltských jazykoch. Zaujímavý bol pokus W. B r o w n a (USA) podať sociolingvistickú klasifikáciu slovanských jazykov podľa týchto kritérií: „nepriateľstvo“, resp. miera tlaku, ktorému bol príslušný slovanský jazyk vystavený počas svojho historického vývinu, používaná grafická sústava a otvorenosť voči preberaniu cudzích slov.

Na plenárnych zasadnutiach sa hovorilo o rozličných aspektoch detskej reči samej i jej výskumu. A. P e t e r s o v á (USA) vystúpila s problematikou úlohy fonológie a prozódie pri osvojovaní morfológie; formovaniu kategórie priestoru a jej vyjadreniu sa venovala M. B o w e r m a n o v á ; kategóriám priestoru, času a osoby v spoločnej prednáške M. H i c k m a n o v á a H. H e n d r i k s o v á (všetky z Holandska); temporálnej lokácii R. M. W e i s t (USA), vzťahu jazykových univerzálií a detskej reči R. v a n V a l i n (USA); gramatickým poruchám v osvojovaní si jazyka u detí P. F l e t c h e r (Veľká Británia). — Prednáška E. M. L i e v e n o v e j (Veľká Británia) bola venovaná interlingválnym a intralingválnym aspektom rečového okolia dieťaťa, najmä vplyvu jazykového prejavu dospelých na rečový vývin dieťaťa. — V plenárnej prednáške W. K l e i n (Holandsko) predstavil výsledky rozsiahleho výskumu zameraného na osvojovanie si druhého jazyka (angličtiny, nemčiny, holandčiny, francúzštiny a švédčiny) dospelými hovoriacimi, najmä vyjadrovaníu temporalít v týchto sekundárne osvojených jazykoch. Pri spontánnom, nie školskom učení

sa cudzieho jazyka forma zväčša predchádza funkciu, tento poznatok treba využiť i pri vyučovaní cudzieho jazyka. Diskusiu vyvolali najmä prednášky o osvojovaní si základných syntaktických a slovoslenných schém.

Zasadania v sekciách mali na programe tieto hlavné okruhy: morfológia, osobitne slovesné kategórie a syntax detskej reči, bilingvizmus a diglosia, narácia v detskej reči a jej výrazové prostriedky a kompozičná štruktúra, porucha pri formovaní reči, pragmatické aspekty detskej reči, osobitne problematika rečového okolia dieťaťa; odznelo v nich viac ako 40 referátov účastníkov z 15 krajín. V poslednej sekcii odznel aj referát autorky tejto informácie pod názvom *Sociolinguistic study of the present-day Slovak language: characteristics of the vocabulary of adult speech directed to preschool children* (Sociolingvistická štúdia súčasnej slovenčiny: charakteristika slovníka reči dospelých v komunikácii s deťmi predškolského veku). Okrem plenárnych zasadnutí a zasadnutí v sekciách sa v rámci seminára uskutočnili dve diskusie za okrúhlym stolom: jedna bola venovaná otázkam osvojovania si jazyka a bilingvizmu, na druhej, záverečnej sa dospelo k všeobecne podporenému záveru o nevyhnutnosti koordinovať výskum detskej reči v slovanských a v baltských jazykoch. Navrhli sa aj perspektívy takého projektu (koordinačným centrom by sa mal stať Krakov), v rámci ktorého by sa mal rozvinúť aj projekt výskumu sémantiky, presnejšie pragmatickej sémantiky slovíes podľa jednotnej metodológie.

Ostáva len dúfať, že inšpiratívna sila seminára — aj prostredníctvom tejto informácie — vyvolá záujem systematicky sa venovať tomuto náročnému a potrebnému odvetviu lingvistiky aj na Slovensku.

Dana Slančová

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia bude od začiatku roku 1994 prijímať príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať riadkovanie 1,5; prípadný petít vyznačiť len na vytlačenej príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; N. I. Feldman; s. 312; t. j. a pod.).

Dôsledne odlišovať číslicu 0 od veľkého O a číslicu 1 od písmena I.

Tvrдый koniec riadku používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Např. Treba vždy vyznačiť aj toto ··š·e·o·b·e·c·n·e·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (např. s. 3--12; v r. 1886--1889; G. Altman -- V. Krupa); spojovníky píseme ako doteraz: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.

Znaky, ktoré textový editor T602 neobsahuje (poľské písmená, praslovanské a pod.), píšate kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Např.:

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ź	&z = ź
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky, ktoré majú byť pod čiarou, používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte ich na príslušnom mieste označiť horným indexom (např. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý . . .), všetky poznámky potom uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Např. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou 5,25" alebo 3,5".

V súvislosti s tým, že Jazykovedný časopis je navrhnutý na zaradenie medzi karentované časopisy ISI — Institute for Scientific Information v USA, súčasťou každého príspevku bude záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti. Autor môže podľa svojho uváženia pripojiť resumé aj v inom jazyku.

Ďalšou podmienkou je, aby časopis vychádzal pravidelne. Uzávierka 1. čísla bude preto definitívne 31. 1., uzávierka 2. čísla 31. 5. v príslušnom roku. (Príspevky sa budú prijímať priebežne.)

Bibliografické údaje a citácie treba zatiaľ uvádzať podľa doterajšieho úzu časopisu. (Prípadný upravený návrh uverejníme po dohode s ostatnými redakciami.)

Redakcia si vyhradzuje právo neprijímať príspevok v prípade, keď nespĺňa príslušné formálne náležitosti.

Pri akýchkoľvek nejasnostiach sa treba informovať v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV v Bratislave, tel.: 07/33 17 61 - 63, klapka 132.

AUTORI

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., Marianska 15, 900 31 Stupava

PhDr. Viktor Krupa, DrSc., Kabinet orientalistiky Slovenskej akadémie vied,
Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Alexandra Jarošová, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie
vied, Panská 26, 813 64 Bratislava

Ing. Sachia Daržágín, Ústav teórie riadenia a robotiky Slovenskej akadémie vied,
Dúbravská cesta 9, 842 37 Bratislava

Ing. Ludmila Franeková, Ústav teórie riadenia a robotiky Slovenskej akadémie vied,
Dúbravská cesta 9, 842 37 Bratislava

Ing. Milan Rusko, Ústav teórie riadenia a robotiky Slovenskej akadémie vied,
Dúbravská cesta 9, 842 37 Bratislava

Slovník slovenských nářečí. I. zv. (A–K)

Dielo na primeranej lexikografickej úrovni podá obraz o bohatstve, výraznosti i územnej diferenciácii slovenskej nárečovej lexiky. Zachytí dynamiku v nárečovom systéme a ukáže závislosť dynamiky od spoločenských faktorov, podá obraz o zemepisnej členitosti a štýlovej diferencovanosti nárečovej lexiky. Ide o syntetické zavŕšenie dlhoročného výskumu slovenských nářečí, ktorý už nebude nikdy možné zopakovať. Po ňom bude nasledovať výskum pre sociolingvistické ciele.

Slovník slovenských nářečí predstavuje dielo mimoriadnej národnoreprezentatívnej a kultúrnej hodnoty, ktoré má mimoriadne závažný vedecký dosah v oblasti svetovej slavistiky a nájde široké využitie v spoločenskej praxi. Predstavuje závažný prínos slovenskej jazykovedy na riešenie zložitých otázok vývinu slovenčiny na slovenskom jazykovom území. Tento slovník doplní výkladový slovník spisovného jazyka a slovník z predpisovného obdobia jazyka (Historický slovník slovenského jazyka), a tak v komplexe týchto troch základných lexikografických diel sa všestranne zachytí a opíše slovná zásoba národného jazyka.

Navrhovaná predajná cena asi 380.– Sk

Synonymický slovník slovenčiny

Vyjde ako prvý obsiahly opis synonym v slovenčine. Synonymia (= rovnoznačnosť, príp. blízkoznačnosť) predstavuje prízračlivú, priam fascinujúcu stránku jazyka, ktorej sa dotýka vlastne každý používateľ, keď pri rečovom prejave hľadá taký prostriedok, ktorý by bol na danú príležitosť najvhodnejší a najpresnejší. Slovník vychádza z voľnejšieho chápania synonymie, usilujúc sa podať čo najširší záber významovo totožných, blízkych alebo príbuzných slov. Nejde však iba o holé zoznamy synonymických výrazov. V bohatých synonymických radoch používateľ nájde aj výklady jednotlivých členov, ktoré sa významovo alebo svojou spájatelnosťou sčasti odlišujú od hlavného slova, stojaceho na čele radu. Pri jednotlivých synonymách sa uvádza aj ich zaradenie k príslušným štýlovým vrstvám. Týmito vlastnosťami slovník potvrdzuje charakter vedeckého opisu slovenskej slovnej zásoby, hoci v prvom rade je koncipovaný tak, aby slúžil ako nevyhnutná pomôcka v jazykovej praxi najširšej spoločnosti.

Navrhovaná predajná cena asi 350.– Sk

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. III. a IV. (O–P)

Historický slovník slovenského jazyka predstavuje slovenčinu z predpisovného obdobia tak, ako je zachovaná v rukopisných i tlačených slovenských jazykových pamiatkach až po kodifikáciu spisovnej slovenčiny A. Bernolákom na konci 18. storočia.

Svojím širokým poňatím a moderným spôsobom spracovania poskytuje Historický slovník slovenského jazyka dobrý a spoľahlivý základ pre správne chápanie a výklad slovenských historických textov (praktické poslanie), ale aj pre ďalší výskum vývinu slovenskej slovnej zásoby i dejín slovenského jazyka vôbec (vedecké poslanie). Zároveň je však závažným a konkrétnym jazykovedným príspevkom k riešeniu zložitých otázok formovania a vývinu slovenského národa a jeho kultúry v 11.–18. storočí. Preto má tento slovník pre súčasnú spoločnosť i pre budúce generácie okrem vedeckého a praktického aj veľký kultúromohistorický a kultúrno-politický význam a nezastupiteľnú úlohu pri ďalšom formovaní historického vedomia slovenského národa.

Navrhovaná predajná cena každého zväzku asi 270.– Sk. Možno objednať aj I. a II. zväzok.

OBJEDNÁVKA

Na základe Vašej ponuky objednávam/e/:

Slovník slovenských nárečí. I. zv. (A-K)výt.

Synonymický slovník slovenčinyvýt.

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. I. a II. (A-N)výt.

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. III. a IV. (O-P)výt.

Meno, názov organizácie

Adresa

Dátum Podpis-pečiatka

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV E. ŠTÚRA SAV
Panská 26, 813 64 Bratislava

Долник, Ю. — Бенковичова, Я. — Ярошова, А.: Сопоставительное описание лексики. Я. Горецки	55
Энциклопедия лингвистики Ю. Долник	58
Фюгеди, Э. — Грегор, Ф. — Кирай, П.: Атлас словацких говоров в Венгрии. П. Жиго	60
Брадеан-Эбингер, Н.: Языковые контакты и двуязычие в Фенноскандинавии. И. Рипка	63
Пеллегрини, Г. Б.: Балканско-дунайские лингвистические исследования. Л. Кралик	65

Краткие рецензии

Хрестоматия по словацкому языкознанию. Семантические исследования. Я. Босак	69
Этимологический словарь венгерского языка. П. Жиго	71

Хроника

Жизненный юбилей профессора Яна Финдры. Я. Клинецкова	72
4-ая международная конференция по социолингвистике в Софии. С. Ондрейович	74
Интердисциплинарный семинар по освоению славянских и балтийских языков у детей. Д. Сланчова	74

CONTENT

Non-jubilee article	3
Ján Horecký: Phonological System of Ancient Greek	5
Viktor Krupa: Some Properties of Linguistic Space	12
Alexandra Jarošová: Theoretical Basis of the Bilingual Lexicography (Contrastive Semasiology and Onomasiology)	19
Sachia Daržágin — Ludmila Franeková — Milan Rusko: Conversion and Synthesis of Slovak language	31

Review article

Ján Horecký: On the Object of Linguistics	45
---	----

Book reviews

Blanár, V.: A Comparison of the Lexicon of Slavic Languages from the Diachronic Point of View. By J. Furdík	49
Sekaninová, E.: Theory and Practice of Bilingual Lexicography. By K. Buzássyová	52
Dolník, J. — Benkovičová, J. — Jarošová, A.: Comparative Analysis of the Lexicon. By J. Horecký	55
Encyclopaedia of Linguistics. By J. Dolník	58
Fügedi, E. — Gregor, F. — Király, P.: Atlas of the Slovak Dialects in Hungary. By P. Žigo	60
Bradean-Ebinger, N.: Languages in Contact and Bilingualism in Fennoscandinavia. By I. Rípká	63
Pellegrini, G. B.: Balkan-Danubian Linguistic Studies. By L. Králik	65

Book Notices

A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. By J. Bosák	69
Etymological Dictionary of Hungarian. By P. Žigo	71

Chronicle

Anniversary of Professor Ján Findra. By J. Klinceková	72
The Fourth International Sociolinguistic Conference in Sofia. By S. Ondrejovič	74
Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. D. Slančová	74

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 45, 1994, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka PhDr. Mária Šimková

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., prof. PhDr. Ábel Král, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., PhDr. Mária Šimková

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.B 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Sk 58,-, jednotlivé číslo Sk 29,-

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1994